

ПРОБОЄМ

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ

ЗМІСТ:

С. Риндик: Антифона	609	Ю. Шерех: Із Заліщиць-	
М. Щербак: Вірші	609	кого зошита	649
В. Онуфрієнко: Вірші	610	Проф. Б. Мартос: М. Ба-	
О. Квітневий: Заплакала,		лін і В. Козлов	651
як стала край порога	611	Гр. Прокопчук: Україн-	
М. Бефери: Схід місяця	611	ський княжий скарб	
Ю. Чорний: Присвята	611	у Кракові	659
Г. Мельвель: В горах	611	Гр. Шевчук: Ідучи з кон-	
М. Грайф: Дикі жінки		церту	661
з Унтерсбергу	612	М. Куренівець: Літера-	
Н. Королева: Хрест	612	турні й україністичні	
Ж. Прецишин: Прокіп		матеріяли по газетах	663
Озеро	631	Рецензія	666
Ст. Женецький: За нві-		Хроніка	669
сту молоду	639		

ЛИСТОПАД—ГРУДЕНЬ КНИЖКА 11-12 (124-125)

РІЧНИК X.

ПРАГА 1943

ЦІНА 1.50 RM

„ПРОБОЄМ“

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
політики, суспільно-громад-
ського життя, мистецтва й лі-
тератури.

„ПРОБОЄМ“

виходить кінцем кожного місяця. — Редагує Колегія під проводом Д-ра Степана Росохи, Прага II., Гавлічкова 22/I. — Число телефону: 545-54. — Редакція застерігає собі право рукописи виправляти та скорочувати. — Невикористані рукописи редакція не повертає. — Передплата в Протектораті Чехія й Моравія 140.— К на рік, на пів року 70.— К. — В Німеччині річно 16.— RM, на пів року 8.— RM, за границею 20.— RM, або їхня рівновартість. — Число конта Поштової Щадняці в Празі 201.699., в Німеччині Postscheckkonto Nr. 122-124 Berlin, Zeitschrift „NÁSTUP“ in Prag; В Словаччині: Poštová Sporitel'na v Bratislave č. 5835 Časopis „Nástup“ v Prahe.

„PROBOJEM“

měsíčník kultury, politiky, společensko-veřejného života, umění a literatury. Vychází koncem každého měsíce nakladem Ukrajinského nakladatelství „Probojem“ v Praze. — Vydavatel a odpovědný redaktor: Dr. Stepan Rosocha Praha XII., Havlíčkova 8. — Novinová sazba povolena ředitelstvím pošt v Praze, čís. 162-545-III a 1939. — Dohlédací poštovní úřad Praha 17. — Adresa redakce a administrace: Praha II., Havlíčkova 22/I. — Tiskne knihtiskárna Jana Andresky vd., Praha XII., Bělehradská tř. 10.

Всяке листування й матеріяли просимо слати на адресу:
„PROBOJEM“, Praha XIV-65, pošt. schránka 3.

Антифони

З мочарів, в драговин, де загрузли ліси-непролази,
Іздіймався туман — вирушало дванадцять у світ...
Вирушала Москва! На степах, на високі кавкази —
Ізвіщати новий заповіт.

Розцвітали садки. Процвітала калина у лузі.
А ще краще цвіла преподобних Оксан ліпота.
І співав соловей, і брунчали хрущі у галузві,
І ворулька кувала літа.

Вирушала вся русь: за московою мордва, череміси,
За Уралом Алтай, за улусом улуси ішли...
Та не посохи в путь, а списами насталені кріси
Щільнооокі пророки воли.

Не лебеддя к ворі, вечорі нетерплячі ячали:
„Ой, війди ж бо, війди!“ (до Оксан преподобних псалом).
І не знати було, чи се радости глас, чи печали,
Чи то Божа хвала над селом.

Вирушав всяк язик. Загули звіроокі почвари:
Боголюб, богонос і шаман із північної тьми.
А в вертепів глухих васичало гаддя — яничари,
Розкидаючи їдь між людьми.

І війшовши вірки, осичали садочки вишневі,
Перелазя в садках воркували ніжніш голубів...
І п'яніли серця, і цукрили уста коралеві —
Найсолодші меду із медів.

Задудніли шляхи, задвигтіли поділля і гори,
Табунами вперед полетіли гадючі вістки,
Обсотали серця, обв'язали дух і покори
Напустили у кров, у кістки.

Проминули літа... Соловейки, хрущі і ворулі,
І вишневі садки, і уста преподобних Оксан —
Фантастичні кавки, що їх потай, в густім саксаулі,
Повідає ігрой сам-на-сам,
Сокровенні жалі на каналах московського хвиля,
Несподівані сни в кучугурах сибірських снігів,
Передсмертна мана і змаячена фата-моргана
В самотні Таймир-берегів.

МИКОЛА ЩЕРБАК

* * *

Усе, як і раніш: Дніпро адіймає хвилі Як звабливо тоді мигтіли в небі ворі,
І хлопотить внизу і піниться, старий, І віщувала дощ і подах громовиць,
І віття срібний шум, і переливи милі, Й адалося мені, вони такі ж проворі,
Коли я ждав тебе у півній час нічний. Мов погляд милий твій, як блиск твоїх віниць.

Я внов сюди прийшов — мо' серце висловою,
Стою ніби ви сні — о, невблаганий час!
Як і тоді, вірки сіяють над горою;
Та блиск твоїх очей уже давно погас.

Рось

Між пагорбів, воруначи каміння,
Шумать і рветься й владно протіка,
Із берегів виходить Рось-ріка —
Бурхлива глибочинь і біле шумовиння.

У поді — тиха, біля скель — швидна, —
Яке вируюче, стривожене кружіння!..
Не раз отут під місячним промінням
Ковак стремена на коні стискав.

Така ти, Рось, вся сповнена снаги,
Хвалюшся красою голубою
І звеселяєш вільгістю луги.

Який цей шум і рокіт дорогий,
Широкий степ, омиваний рікою,
І береги ці — рідні береги!

Дикі кози

(З лісових ідилій)

На бургарах, на запашній траві,
Не відчуваючи ні страху, ні загрози,
Пасуться табунцем сумирні кози —
Незрівняні спортсменки лісові.

Тихенькі, сірі, ніби поліві —
Які утішні і гарненькі пози!
І раптом тріск, і раптом крок ворожий —
І тільки тупіт чується в листві.

Поміж дерев покажуться на мить
Їх мордочки від спеки розвітнілі
І гілля, мов від вітру, вазуметь.

— Агов! атю! — кричать розчервоїлі
Веселі пастушки, а табунець бісать,
А хвостики, немов хустинки білі!

Веселка

Мов на громохкій колісниці
Проїхав небом сам Ілля,
І від громи і блискавиці
Здрігнулась боявко земля.

Не бійсь! не бійсь! — шепнула влва,
І сонце глянуло зпід вій,
І вмить веселка, ніжна й мила,
Розквітла в далі голубій.

І ніби аркою святою
Господь а'єднав нам два світи...
Благослови ж ти нас рукою,
Як та веселка, розцвісти.

ВАСИЛЬ ОНУФРІЄНКО

* * *

Тут смерть прийшла уабіччями доріг,
В переярках крутих і хутором роалогим.
І може марно виїде мати на поріг
І сина вигляне в далекої дороги.

Бо й там, де він, влягли скривавлені степи,
І смерті чорний жах ровайявся туманно.
І бурі-громи не прибиди срий пил,
Й дощі-вітри не обітерли свйкі рани.

Там також смерть пове уабіччями доріг,
У тихих селах і полях ясних, роалогих,
То ж і не диво: може вже знайомих стріх
Він не побачить в цей час бурі і тривоги.

* * *

Лежу під дубом горілиць,
Зубрінки сніп під головою,
Дзюрчать пісні невидних птиць,
І вітер грається травною,

Ворушють листям, розмовля
І шепче тахо таємницю...
Оббіг усміхнені поля,
Луги, і хмару-чарівницю

Прогная за обрій, та без ала,
А так, жартуюча неначе,
Приніс пахучого тепла
І шумування вив гаряче.

Часто сниться...

Часто сниться Ворскла уночі,
Прохолодний, тихий ніжний вітер,
Журавліє ввсмучених ключі,
І осівні жовтолисті квіти.

Нечелвкий хугір, де грози
Пролетіла, вдаривши тривогу,
І хатина рідна, де сльоза
Матіря упала край порогу.

І поля, де батько в чорні дні
Спину гнув і піт ронив гарячий,
І шляхи, де наче уві сні
Дві мої відлинули дитячі.

* * *

*Соколовській — сестрі
поляглою під Крутими.*

Заплакала, як стала край порога,
За божем не промовила: „Прощай!..“
А він сказав: „Хай і важка дорога,
Та я вернусь... Мене не забувай...“

Стривожено ударили копита,
Луною забривіши у гаю, —
І знав юнак у полі, серед жита,
У першому ж, нерівному бою...

Привбився кінь до рідного порога
Підбитий і внеслений украй,
А на сідлі: „Хай і важка дорога,
Та я вернусь... Мене не забувай...“

30. 2. 1943.
Р-н Чигарина.

Схід місяця

Присмерк впав на землю рідну,
Мов тумани на простори,
Роси миготять, як срібло,
І спускаються на гори.

Над рікою зорі тихі,
Наче лицарі-конвої!
Світ, як вічність, ніжно дше
У вечірнім супокі.

Вмиє десь гомін роздається —
Дальні давони у долині.
З неба сяйво плотом лється —
Втіха й полегша людині.

Ніби дух над всім витає
У хисткім твоім тремтіні,
Ніби хтось гоїда й хитає
Чарівні і давні тіні.

Перекл. М. Щ.

ЮРКО ЧОРНИЙ

Присвята

(Олі Б.)

Над нами місяць пелехатий
У схоластичній вишви
Привабно дивиться на тати
І снить за радощі земні.

А темноої дріяди
Йому сміються вдалекі,
Як він і радо і нерадо
Свою кохавочку шука.

ГОТФРІД КЕЛЬВЕЛЬ

В горах

Легкі ранкові тумани
Тчуть у сутінках простори,
Ніби дальні каравани
Височіють сині гори.

Довгі тіні у долинах
Від дерев тріпочуть листом.
Ранок встав і, гоміливий,
Чеше кучері сріблясті.

Мить, і небо золотіє,
І проміння, мов кристалі,
То темніють, то ясніють,
То, як роси, араз ростануть.

І стоять дерева й гори,
Мов залиті дивним світлом,
Віти тихо щось говорять,
Перешіптуються з вітром.

Південь, сонце і сіяння —
Все величне і високе! —
Будять в серці пал кохання,
Манять в даль, ясну й широку...

Скільки світла і проміння
І у горах і в долинах,
Скільки радості й тремтіня,
Коли вечір тихо лине!

Скільки тут контрастів в скелях,
Поміж дивною листвою;
Височінь, хребти й бескеття
Над безоднею страшною...

Коли ж в гори ніч спадає
У безмовному доворі,
Все темніє, засинає,
Лише світять вічні ворі.

Перекл. Микола Щербак.

Дикі жінки з Унтерсберґу

Не вабить дивних дівчат гірських
Поморщене племя карлів малих;
Їх мислі — про хлопців рослих
Для ігор, забав і послуг.

Як прийде на поле юнак стрункий,
Вони налітають, мов рій легкий,
І золотом волосся мають,
І жати йому допомагають.

Врують вони і маять женця:
„Ходімо, у нас танки без кінця,

Ходімо в нашу господу,
В надра гірські, в прохолоду!“

Що зробить, що вдів в їх чаром юнак?
Недовго протавиться він, неборак.
Бо волосу влотно сила
Навік його полонила.

І годі шукати хлопця того!
А згодом побачать вдала його:
Він спить на надхмарній вершині,
Далекий люду долини.

Перекл. Мих. Зеров.

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

ХРЕСТ

V.

КАЗКА ГІРСЬКОЇ ВАТРИ.

— Багаття не горить! Перські боги не приймають моєї офіри! — І Ноель з усміхом повертається до Іскандера. Він приблякнув з другого боку багаття й рівняє сухі галузки — як гірський пастух.

— А якому божеству ви офірували свою офіру? — підносить очі на свою наречену Перс.

— Під небом Ірану, в товаристві нащадка Кирова, кому-ж би, як не Анаїтіс?

— І помилились. Відвічним божеством мого роду, як і моєї землі, — є Святе Світло!.. Спробуйте.. І м'яким рухом випеценої, як жіноча, але міцної, як з криці руки Іскандер вкладає до Ноєлиних пальців жмут дрібного хмизу, та наближає його до багаття.

Золоті язички зриваються веселим танком, креслять таємні надписи вогнених ієрогліфів. І заливають ватру тріскотінням сотки кастань-етів.

Споночило цілком.

Характерні, різкі риси прекрасного Іскандерового профіля викреслюються тонко-вирізненим гарельєфом на синьому екрані ночі.

— Хочете казку з давно-минулих часів, Неджма?.. З тієї давнини, що ви її так любите.. — нахлюється Іскандер до Ноель. І згук його голосу став ніжним, як пестливий дотик руки.

— Про доньок Ліліт — першої Адамової жінки, що не з ребра його була створена, але з червоної глини — як він. Тому не прив'язалась вона до нього, як тіло від тіла його. І покинула його, легко і без вагань.. . що-б бути самостійною і вільною від ярма мужа..

Іскандер немов хоче вкрити словами неспокій.

— Хотите казку, Неджма? — і голос Перса стає ще тихший. Немов для того, що-б бути ще нестливішим.

— Не хочу слів, Іскандере, — хитає головою Ноель, і заплющує очі. — Сьогодні — день манівців. Боюсь, щоб і слова — як гірські стежки, не завели нас у хащі... Не хочу слів, Іскандере... Най говорять нам казки тиша і ніч.

Стежка немов висмикнулась їм зпід ніг в горах. Заблукали.

Може тому, що не дивились на шлях, але в серце одно одному...

Коли-ж зауважили, що збочили з путі, було обережніше перечекати. З садиби Іскандерових батьків напевно вже вислано верхівців «на багаття». Треба лише не дати вгаснути ватрі. В горах бо повно урвиськ і проваллів. Не знаючи їх добре — тяжко поночі вимотатись на добрий шлях.

До гірських же селищ, ліпше проти ночі не наближатись двом самотнім їздцям:

— Диявол бо іде з самотнім мандрівником! говорить приказка. І постріл може привітати кожного хто в ночі, і не з караваною підійде до людської оселі.

Ноель почував себе щасливою — як у сні. І такою молодю, якою ще ніколи себе не почувала. Приглушена й міцно зв'язана непорушними приписами юність зірвала всі пута, що тіснили її і розквіла буйною, радісною, барвистою квіткою... Глухий куток Персії, до якого доля закинула Ноель, видається дівчині першоствореним Раєм. А у цьому Раю — гріє тепло родинної віжності. І сонцем сяє кохання, — таке прекрасне! — як тільки буває, хіба що у східних піснях...

Від краєвиду віє недоторканою, першою юністю планети. Але-ж живе тут і правіка мудрість. Та, що давно вже була стародавньою, коли трое володарів — Магів пішло за Ветлемською зорею.

Бурхливі потоки, дикі скелі та ліси, в яких ще може й не ступала людська нога, відгородили від решти світу поважно-тихі поля, спокійні й повні сили, як груди відпочиваючого велетня. А в хащах та у щілинах ховає своє мінливе й вічне тіло — то срібне й сяйливе, як нове лезо, то синє — як небо, то каламутне — гніде, як розбовтана у воді глина, — ріка Евфрат, стародавній Пуррату — від наймення якого віє казкою і чарами давнини...

Рід, до якого має вступити Ноель — такий же легендарно-старий, як і ця ріка. І як і вона — обвіяний днедавніми казками... Часами — вони криваві. Завжди барвисті. І заплутані, як східний орнамент.

Ноель впивається ними, як чарівним ароматом, як опоючим наркотиком.

Ці казки тягнуть її до себе, як глибінь, як безодня, бо тут — вони здаються бути єдиною можливою дійсністю.

А дійсність зі своїм двадцятим століттям — зникає, як сонна видина перед світлом нового дня.

Хочеться вірити у фантастичне, надприродне, незвичайне... Ноель переживає немов справді «інше втілення» — в яке вірять тутешні люди, про яке говорить їй її перський вчитель звичаю, мови і обрядів, та Іскандерова мати — шостидесятилітня, але така бадьора й повна життя княгиня — Манік-Ратна.

Ніч тулиться до Ноель і Іскандера, мов жива, небезпечна, бо могутня, але ласкаво-лагідна істота.

Світляні жучки плетуть золоту філіграну. Ловлять тишу до фосфоресуючої сіті...

І мовчання двох щасливих істот творить завершену гармонію, до якої-б слова не додали нічого.

Але, чому-ж ці сполохи неспокою, що Ноель їх вловила — ось вже кілька днів, — в Іскандерових очах?

Перше немов відчув думку нареченої і хоче відігнати її:

— Вам не страшно? — озивається з пітьми.

— Я ж — з вами!

— Кажете це так, ніби я — сам Ель-Хазр, «Зелений Лицар» легенди, непереборний охоронець всіх, хто тільки покличе його у хвилину небезпеки. Іскандер сміється щасливим, тихим сміхом. Він бо це добре знає: Для Ноель — він дійсно є Ель-Хазром.

Вона вірить в нього, певна в ньому, надіється на нього. Твердо і непохитно.

Раптом сміх і жарт зникають з Іскандерового голосу. Він звучить поважно, аж уривчасто:

— І хочу залишитись для вас Ель-Хазром, що-б не прийшло.

Ноеліне серце зривається і летить у падінню — леті, як птах, що кидається в блакитню безодню неба.

— Ель-Хазр ваших мрій, Неджма, мусить таким залишитися на завжди. Він не сміє стати відштовхненим коханням, яке більш не тішить, бо раптом зауважено, що казковий «герой»... просто стара людина.

— Іскандере! Що за думки!

— Так: в дійсності я — тільки Іскандер! Іскандер, якому на двадцять літ більш, як вам. Але я не хочу «скористати» з романтичної фантазії трагічно-самітньої дівчини. Я хочу, щоб моя Неджма кохала дійсно Іскандера, а не Ель-Хазра. Щоб мене вибрала вона з тисячі-тисяч молодих, пляхотних, гарних... І щоб ніколи не почервоніла за свій вибір.

— Ель-Хазр не має віку, Іскандере! — пробує всміхнутись Ноель. Але серце її раптом запалюється і розсипає іскри — як ті золотовогненні ракети, що ними так люблять бавитися в Персії.

— Ви ж знаєте, чим ви є для мене, Іскандере! Коли я бачу вас — мені хочеться, приклякнувши, розстелити своє волосся, як килим, щоб ви пройшли ним...

Іскандерова рука міцно притискує дівчину до себе.

Ноель чув, як чітко і часто стукотить його серце так близько, немов тільки це серце — увільнене від тіла, — живе в глибинах синьої ночі.

Тіло-ж — зникло. Як пелюстки квітки, спалені занадто прудким жаром сонця.

— Знаю... Чує більш у віддиху, як у словах Ноель. І тому — боюсь... Сьогодні — я заповнюю вам світ. Тому не можу і не хочу замрибути нічим. Мені страшно цього великого кохання. А меншого не хочу... І страшно — до жаху! — що може прийти мент... і згасне цей вогонь у вашому серці. А навколо — будуть молодші, відповідніші ва-

тому віку, мріям... Іскандерів голос заломується. Немов ледова рука урвала плетиво слів,

Ноель здається: обоє вони перекročили межі Життя і Смерти. Відбувається свята містерія, яка стає ментом Вічності.

Власне: жити далі не можна, не слід, бо досягнуто верхів'я людського щастя. Все, щоб не прийшло далі — буде тільки віддаленням від цієї вершини.

— І у Славі Божій — най дійдемо до неї обоє! — Кохатиму вас, — шепоче Ноель, як крізь сон. І, як крізь сон, вловлює Іскандерові слова:

— Щоб не трапилось: не віддам — нікому і ніколи. Навіть, хоч би і втратив...

Ноель відчула, як Іскандерові руки холодіють, а сам він — великий і сильний, — безвладно спирається на її плече, немов сили покидають його. Але це триває лише мить.

У п'ятні бо трівожно метулись коні... Хруснули віти, примняті кроками.

Прудким рухом Ноель і Іскандер вхопились за зброю.

І враз спустили руки.

В хащах лунав, наближаючись спів.

Хрипкий, старечий, жіночий голос немов не співав, а кашляв «Пісню Мазандеранського Джіна». ⁶⁰⁾

— «Вічна хвала й слава Мазандеранові!

Хто не знає його — не відав той щастя ніколи. Хто ж відійде звідціль і назад не поверне — втратив той щастя навек...»

З синіх глибин ночі виступила і умилась світлом ватри коңава жіноча постать.

Здавалось: вона старіша за Ніч, — прадавня, як Вічність.

Срібло волосся впало довгими пасмами на плечі. Кігтистою, як орлина лапа, рукою баба вчепилась у шорстку шерсть велетенського тигра і міцно тримала його, як слухняного пса.

Коні кинулись в бік і захропли; дарма, що приручений тигр в Персії — не дивина.

І в Іскандеровій родині вже з п'ятнадцять літ живе такий смугнастий улюбленець — «Пратісурія». ⁶¹⁾

Стара беззвучно сміється беззубими устами:

— Кинь зброю, сину Кирів! Кажу ж бо: Кинь зброю! Уриває баба свій сміх. — Ніхто не може вбити двічі! Ані ти!

Ноель не дивує, що стара називає Іскандера «сином Кировим».

Рід Іскандерів знають тут широко-далеко. І східні люди люблять квітисті образи, урочисті звороти.

Очевидно: ця баба — на пів божевільна, з єдиною їй близькою істотою, прирученим тигром. Таких «діткнутих рукою Всемогутнього» чимало мандрує Іраном.

Люд каже про них:

— Всемогутній об'легчує їм терпіння, відібравши розум. І гоїно обдаровує нещасливих, не відмогляючи їм і нічлігу.

⁶⁰⁾ Джін — дух перської мітології, який ві влого може стати добрим, якщо за-
тужить по добрі.

⁶¹⁾ Пратісурія — „Найкрасніший під сонцем“.

Ноель сьгнула було до кишені. Але стара погоршливо відмахнулася від подарунку. Наблизилася до ватри, що вже ледве жевріла, і не звертаючи уваги на Ноель і Іскандера, стала розпалювати багаття. Коли ж вогонь знов запалав з новою силою, почала витягати сухе зілля з проріх своєї одежі та зі шкурятяних саков, перекинутих через плече. Нюхала, розтираючи у долонях, зілля і сипала його у вогонь.

Тигр сів коло старої, тулився до неї головою, як це роблять пещені коти. Золоті його очі не відривались від Іскандера.

А стара шепотіла, креслила коңавою рукою знаки над димом, що буйно закучерявився над багаттям, розливаючи млісний аромат не неподібний до гашішу.

Ноель похитнулася. Від дивного аромату заточилась голова.

Спердась на Іскандера, який підхопив дівчину. Він цілковито оволодів вже собою.

А дим над багаттям розділився на два боки й послався двома килимами.

— Не на те я стежила за вами, не на те завела вас у ті хаці, щоб відійшли ви незрячими, — якими сюди прийшли! — чує Ноель голос божевільної ворожки.

— Станьте-ж знов, чим були, щоб зрозуміти чому стали тим, чим є...

Дальше бабине шепотіння змивають, немов хвилі прибоя. Вони підхоплюють і Ноель і несуть її у безмежність, яка не має ні початку, ні краю... Тіло стає легким, — перетворюється, прибирає іншої форми і пливе, летить... все далі, у цю безкраю просторінь... Як хмара, яку же не вітер.

Ноель раптом усвідомлює собі, що справжнє її наймення — Нїтетіс. Вона — єгиптянка, має стати дружиною грізного Камбіза.

Перед нею — у завоях диму, — схиляються єгипетські служниці.

Вони відходять, бо на перській землі має оточувати Нїтетіс тільки перське жіноцтво. Важкі, широкі перські шати одягають Нїтетіс замість легких, обтіслих, єгипетських.

Вона — аж сяє від перел та сафирів. Бо біла і блакитна барви — є родовими барвами Ахименідів — Камбізового роду. Без єдиного слова, рухом руки Нїтетіс зазначає слугам, що вони можуть іти.

— Але-ж не я, твоя пістунка?!

І на Ноель дивиться знищене сумом й залите сльозами обличчя божевільної ворожки.

Нїтетіс стягає з пальця дорогоцінний перстень й подає пістунці:

— Візьми, Некебет, на пам'ятку. Твої Нїтетіс — більш нема. Ти-ж це бачиш...

Стара дивиться в обличчя своєї вихованки — спокійне, тверде й холодне.

І слова благання завмирають на старечих устах.

Цієї холодної байдужности не зворушать жадні прохання, жадні сльози...

Як сліний, що мандрує пустинею, Некебет відходить, хитаючись, навмання.

Й оточує порожнеча й смерть.

Дотик руки повертає стару пістунку до дійсности. Перед нею — верховний жрець «маг», Патізейтос.

— Так тяжко тобі розлучатися зі своєю пані?
— Скажи: з дитиною моєї душі! Мені немає куди йти!
— Додому-ж повертаєш...
— Я — з Сузи родом. Була лише єгипетською бранкою. Додому й не дозволяє мені повернути володарка...

— Пістунка Камбізової дружини — це зброя, якою не слід погорджувати! — блимнуло Патізейтосовою думкою.

— Поверни-ж собі своє перське наймення і вертай до Сузи.

І Некебет — Амугея лишається при Нитетіс.

Тільки вона та жрець Евемет, що з гідністю носить своє ім'я:

— «огорнений таємницею».

Евемет немов не чув розказу повернути до Єгипту, бо наказ дано Нитетісовим слугам. А він — жрець, і служить богам. Не смертним.

Мовчазний, мов німий, не бачучи нікого й не допоминаючись нічого для себе, він проходить життям.

З кучерявого диму вимотується знов Патізейтос, відслоняє запону великого, важкого Нитетісиного повозу і живим фрізом розгортуються і перебігає перед Ноеліними очима трагічна історія Камбізової дружини Нитетіс, як розповідала їй перед двома днями княгиня Манік-Ратна.

Всеволодний Камбіз іде назустріч своїй нареченій.

Вихорем летить «володар володарів» у пурпурі розвіяного вітром плаща.

Ще крок — й розтопче у поросі шляху і єгиптянку і її почот.

Але за три кроки від Нитетіс залізною рукою спиняє коня — велетня, з підстриженою коротко гривовою й з підрізаними вухами.

І легким, юнацьким рухом, не зважаючи на своїх сорок літ, зіскакує на землю.

З хвилину наречений і наречена мовчки дивляться один на одного.

І Ноель відчуває, як її обливає холодом. Бо Камбіз — там, на екрані диму! — є двійник Іскандерів. Немов образ його відбитий дзеркалом.

Погляд його очей — справді, — давати життя чи смерть, радість чи хуртовину, яка знищить все.

Справді, це «володар володарів»! створений на те, щоб володіти світом.

— Патізейтосе! — чує Ноель такий же Іскандерів голос, з образу у завоях диму, — скажи єгиптянці: знайшла вона ласку в моїх очах!

Нитетіс зашарілась темним рум'янцем.

— Нитетіс щаслива володарівими словами! — вимовила вона по перському, не чекаючи перекладу.

Ясний промінь освітлює Камбізове обличчя: не тільки жіночими оздобами прикрасилась чужинка, щоб знайти ласку в очах його! Схотіла й говорити з ним безпосередньо.

— Повторюю-ж знову слова, яких — гадав, — ти не розумієш. Євнух Нашір покаже тобі твій палац і тільки Нашір даватиме тобі розкази.

Обличчя Нитетіс спалахнуло. Очі блиснули гнівом.

— Відішли-ж мене знову до Єгипту, або зведи вбити! — зробила крок до Камбіза. Твої бо розкази — прийматиму охоче. Але розказів слуги — нижчого за невільника, бо-ж він не муж! — приймати не можу!

Палаючий погляд її очей зійшовся з Камбізовим і на хвилину замовкли обоє.

Але Нітетіс не спустила повіки.

— Не вступлюсь! — гукало з глибини її серця. Хоч розуміла: може програти й життя... Камбізове обличчя роз'яснилось усміхом:

— Так є в світі істота, яка в його присутності наслідують сказати: «я хочу»?

Простяг єгиптянці оздоблену бранзолетами руку:

— Подай мені свою правицю — як володар союзник! Ти гідна бути Камбізовою дружиною! Най буде, як бажаєш: виконуватимеш тільки мої накази. Так сказав цар! — Кинув присутнім формулу королівського розказу.

Царедворці низько схилились. А Євнух Насір — нище за всіх, вкриваючи почуття пекучої образи.

В дусі-ж постановив: раніш чи пізніш знищити чужоземку.

Тілесна сторожа біля покоїв цариці матері Касандани охилила зброю перед Нітетіс, як перед самим Камбізом.

— Так сказав цар!

Єгиптянка знайшла ласку не тільки в Камбізових очах, але й у цариці матері.

В кожну годину дня і ночі відкриті для чужинки Касанданині покої.

Нітетіс уже звикла до штучного присмерку покоїв майже сліпої цариці-матері.

І в ясний бо південь тільки заслонені табличками зеленого, фінікійського шкла — однакової ціни із самоцвітами, — лампки освітлюють застелені килимами покої.

Тм'яне світло ледве торкається золота вишивок на заслонах та подушках й на обтягнених тканиною стінах.

Гармонія приглушених барв співає — як голос струн.

Невеличка Касанданина постать губиться в подушках.

Наймолодший з синів Кірової вдови, Касанданін улюбленець — Бартія — уместився у ніг матері.

Розвиненим слухом сліпих Касандана впізнає кроки Нітетіс.

— Іди, доню, іди! — вітає Касандана єгиптянку, яка на хвилину затрималась удверях, бачучи, що цариця-мати — не самотня.

Протягом цілого життя зуміла Касандана лишитись єдиною дружиною Кира. По смерті-ж його, тримала під своїм впливом й грізного Камбіза, такого страшного у перепадах свого не людського гніву. Помітивши, що єгиптянка стала щиро дорогою Камбізові, Кірова вдова вирішила виховати з неї для сина таку-ж «Касандану», якою була сама — для його батька.

— Саме про твій рідний край говорили, доню... — почала Касандана.

— Гіркі дні несе тобі доля... І ми-б хотіли знайти лік на біль твого серця...

— Маєш на думці війну, мамо? — спокійно глянула на сліпу Нітетіс. І в голосі її не затремтіла ані єдина сумна нотка.

— Більш, як хто, бажаю цієї війни! І сираведливої карі Амазісові.

Касандана відсахнулась.

— Най світлий Ахура-Мазда не візьме тобі за зле безбожне твоє слово! — з болістю озвалась сліпа. — Чи-ж в Єгипті дозволено дітям судити своїх батьків?

— Написано у посвятних книгах землі Кемі: «Не суди батька свого і не осуджуй матері своєї, щоб не піднесли вони рук своїх до богів на свідоцтво проти тебе». Але маю на собі іншу — велику! — провину, мамо. Не в грішному слові вона, а в мовчанню уст моїх.

Затрималась, на мить завагавшись.

— Може присутність моя заважає сестрі моїй? — тихо озвався Бартія, не підносячи очей.

— Сестрою називаєш мене. То-ж може брат вислухати те, що відкрию перед матір'ю нашою. Провина моя в тому, що не відкрила я її до сі дружині мойому: Нітетіс не донька Амазісова.

Бартія звівся на ноги.

Касандана глибше втиснулась у подушки.

Сум пурхнув з Нітетісиних очей її розтанув в усміху:

— Немає Камбізової ганьби в тому, що назвав мене дружиною своєю. Не низького роду бо я, а донька Уафрі, справжнього фараона, в якого Амазіс відібрав не тільки владу, але й життя, і єдину дитину.

І з серця Нітетіс полилась боліть, що так довго в ньому скривалась.

Двадцять п'ять років називав Саїс Уафрі «найщасливішим з Саїських володарів».

Та-ж — майбутнє, як обличчя Нейт, таємної Саїської богині. Вкрито воно заслоною, якої не відсуне жадна смертельна рука.

І нещаслива війна одним ударом знищила її любов народу й славу, яку принесли вдатні війни з Тиром і Сидоном.

Край запалав повстанням.

Уафрі обвинувачено, що привів він до руїни не тільки свій рідний Саїс, але й увесь Єгипет. Та-ж володар, не маючи за собою жадної провини, не поняв навіть віри тому, що сталося. І післяв найвірнішого з вірних своїх — керманіча своєї тілесної варті, Амазіса, щоб розвідав: що власне сталося?

Амазіс-же, лишивши при Уафрі своїх найвідданіших старшин, з'єднався з повстанцями, повернув до себе військо.

І звелів задушити Уафрі.

Народові-ж сповістив, що володар, в захваті одчаю, сам відібрав собі життя, а його — Амазіса — настановив наслідником і спадкоємцем по собі, понеже був бездітним.

Пам'ять колись «найщасливішого з володарів» було вшановано урочистим похороном.

При цьому було збудовано й пишну святиню Нейт, «обличчя якої ніхто не бачив», замість скромної святині, що існувала раніш.

І в цій святині уложено на вічний відпочинок мумію Уафрі.

Ще й двома обелісками та утворенням штучного озера вшановано пам'ять вбитого.

Коли-ж по кілька день по страті Уафрі його вдова привела на світ

дитину, а сама «вмерла, знищена своєю великою журбою», нарід єгипетський довідався, що боги обдарували Амазіса — уже фараона над всім Єгиптом, — двома дівчатками близнятами: Нітетіс і Тахот.

Звичайно близнята подібні до себе аж до нерозпізнання.

Не те було з доньками Амазісовими.

Були бо не подібні до себе, як Ніч і День.

Нітетіс — чорноока, смуглява та чорноволоса була струнка, висока, поваги мовчазної, поважної. Тахот-же — золотокоса, синьоока, біла та рожева, як її мати, грекinya Лаодіке, — була кругленька, невеличка, весела та щебетлива.

Але жерці вбачали у цьому особливу ласкавість богів до фарао.

Бо такими-ж неподібними до себе є й божеські сестри-богині Ізіда й Нефтіс!

Амазіс-же жив й далі зрадою й дихав брехнею.

І, обдуривши нарід єгипетський, хотів обдурити й могутнього свого союзника, великого Камбіза, коли той. — на скріплення союзу, — посватав фараонову доньку.

Амазіс послав йому не власну свою доньку, улюблену Тахот, а украдену у Уафрі Нітетіс.

І цим, власне, ствердив, що обдурити володаря володарів — не можна.

Бо Камбіз дістав справжню доньку володарську, а з нею — й право спадщини на Єгипет.

Тому Нітетіс радіє, що боги послали, нарешті, справедливую кару на Амазіса.

Чому досі не відслонила таємниці?

З немудрого, жіночого страху розгнівати дружину й втратити його, кого покохала більш, як щастя...

Молодий Бартія зривається в юнацькому запалі.

— На меч Ахеменідів! — присягає, — покарані будуть зрадники! Нітетіс-же повернена спадщина й трон, який по праву належить.

Схилившись перед єгиптянкою на коліно, підносить до уст край її завоїв.

Але повстати з колін уже не може. Міцна рука важко лягла йому на рамено й пригнула його до землі. Перед Бартією стояв Камбіз.

Обличчя володаря володарів здавалося спокійним, лише ніздрі орліго носу роздimalись, як це бувало завжди, коли Камбізове серце запалювалось гнівом.

— Мило мені бачити такі вияви пошани до володарки, ще й у присутності любої нени нашої — вирвався, мов з пересохлого горла Камбізів голос.

— Цікаво, однак: який це трон у таких негідних руках? І яка небезпека загрожує володарці Персії, що ділить його зі мною?

Бартія зблід і занімів.

— Чи-ж він, вояк і муж, виправдуючись, ховатиметься за жінкою?

Схвилювалась і Касандана. Давно вже не чула такої люті в Камбізовому голосі.

Палаючі цареві очі впалися в спопеліле обличчя Нітетіс.

— Мій володарю, — вимовили збілілі уста єгиптянки, — Мама все знає... Най висвітлить тобі... Дозволь відійти...

І відчула, що остаточно добила себе.

Двірським звичаєм схилилась, щоб поцілувати володарський перстень на руці Камбізовій. Але цар висмикнув руку.

— Іди! — кинув рвучко. Скажеш Наширові, щоб був на варті коло твоїх дверей. Жінка, яка потребує, щоб мати замість неї самої, — висвітлювала щось чоловікові, потребує євнуха коло своїх дверей.

Тільки як Нітетіс вийшла, дозволив Бартії встати.

— А ти, вірний підданиць володарчин, покинеш Екбатану ще перед заходом сонця. Доженеш перші лави нашого війська, що вирушили на Єгипет. Так сказав цар!

До матері ані не озвався й вийшов.

В палаці запанувала гнітуча тиша. Дворяни пошепки обмінювались припущеннями про причину «володарської наглої немочі».

Найобережніші виспівували причіпки, щоб утікти з Екбатани, — хоч би й на війну! Але урочистий бенкет на вечір не було відкликано. Камбіз відправляв гучним святом своїх бойовників, що йшли до Єгипту по славу.

Однак марно шукали царедворці Бартію серед «молодих левів» перського війська.

Камбізового брата на учті не було.

Столи вгиналися від страв та вина. Сила танцюристок, танцюристів та музиків чекала черги, щоб бавити гостей.

Але жіноцтва — доньок, сестер та дружин присутніх гостей, як цього вимагав перський звичай, — за столами не було.

Перед вечером, всіх палацових жінок, не виключаючи ані Касандани, було — по Камбізовому розказу, — відвезено до Сузи.

— Так сказав цар!

Давно вже були повні гостей всі салі. Пишно одягнені запрошені цареві силкувались вкрити свою тривогу під святочним виразом обличчя.

Камбіз ще не з'являвся.

Він замкнувся з євнухом Наширом. І Нітетісін ворог з насолодою підливав олії помсти до вогню Камбізового гніву:

— Без твого наказу, пресвітле око Ахурамазди, — гадом плазував Нашир — твій раб пильнував день по дню, хвилину по хвилині єгиптянку. Бо чужинка лишиться завжди чужинкою й що хвилини, може стати ворогом. Але сяйво володарської милости затьмарилось для раба його. Мій цар не питався. І Нашір мовчав.

— Говори! — обірвав його Камбіз.

Євнух звивався, як вугор на жевріючому вугіллі.

— Тіло моє тремтить... Душа замирає... Уста не насмілюються...

— Потребуєш ката, щоб допоміг тобі?

— Нашир і в найглибшому сні не насмілювався б помислити на непослух, — припав головою до землі у поклоні євнух.

— Почекай до пітьми, око Ахурамаздово! Нашир, твій вірний раб, припровадить тебе в сади. Там побачиш...

— Що побачу? псе?

Камбіз штовхнув ногою євнуха. Вгодоване, немоторне Наширове тіло затремтіло, заколивалось й стало подібним до велетенської жаби, ще огиднішої від порівняння з левячою постаттю Камбіза.

— Побачиш єгиптянку й пресвітлого брата свого... як бачили це — так часто! — очі мої, з яких я виплакав всі сльози серця мого...

Камбіз так міцно стис руками поручні крісла, що вони затріщали. Але обличчя царя не змінило виразу.

— Не забудь, — озвався тихим голосом, що коли очі твої помилялись — більше не побачать вони нічого. Благатимеш смерті, як найбільшої ласки. Покличеш, як надійде час. Геть з очей! — відштовхнув євнуха з огидою.

На бенкеті цар мовчки пив погар за погаром. Не бачив нічого навколо себе.

Дві потвори: Зрада і Змова втілились у постаті найближчих йому істот. І застували світ. А в мозок молотом били слова:

— Тобі, володарко, слід віддати трон, який тільки тобі належить!

Раптом підніс голову й гострим поглядом обкинув гостей.

— Хто з цих, — з ними?

Напружив волю і опанував над собою.

Роблено-веселим голосом промовив:

— Війна наливає серце турботами. Щоб розігнати їх — налиймо погари вином!

І звернувся до найстаршого зі своїх радників, Прексаспа:

— Який же новий жарт склали про мене мої піддані?

За столами повеселіщало: буря розходилась! Всі те добре знали: цар хизувався великодушністю. Не тільки не карав за сміливий дотеп, але любив слухати ці жарти.

Вони лише за улесливі слова помагають нищити свої хиби!

Прексасп, якому здавалось що цар сьогодні має занадто велику спрагу, жартобливо вказав на келих:

— Твої піддані, володарю пресвітлий, гадають, що ти занадто глибоко зазираєш до цієї «криниці мудрости».

Поміж гуртком юнаків, що скупчились коло дверей, проштовхнулась в цей мент незграбна Наширова постать.

Знаючи легку володарську відходчивість, юнацтво, якому гнітучий настрій навислої тиші був нестерпний, вибухло веселим гоміном, сміхом та жартами.

Найвеселіш за всіх сміявся Прексаспів син. Камбізів погляд впав на Нашира й враз затьмарилась володарева душа.

— Лук.

Кинуте слово знов пригасило настрій відітхнувших було гостей.

Тільки Прексаспів син, за власним сміхом, не дочув царського наказу. Не вчув й Пісні Смерти, що заспівала йому стріла.

Сміх обірвався коротким викриком.

Й юнак розкинув руки, немов кидався в обіймах Смерти. І впав на вкриті трояндами, як пухким килимом, мозаїку підлоги.

Камбіз перебіг погордливым поглядом по слячких золотом і самоцвітами безпомічних своїх рабах.

І розказав вирізати і подати йому серце убитого, як це роблять на полюваннях на льва, щоб знати, чия стріла забила звіря.

— Чи це — постріл п'яного? — підштовхнув золоту тацю до враз одряхлілого, знищеного, як вогнем спаленого Прексаспа.

Той схилився над теплим ще серцем сина, в якому тремтіла, — немов від ще незавмерлого биття, — царева стріла.

— Певнішої руки не може мати ані Ахура-мазда! — прошепотів змертвілими устами Прескаси.

Камбіз вийшов, не оглянувшись на гостей. Продирався, за Наширом, гущавиною садів. Стримував віддих. Бо — здавалося — він збудить бурю, яка змете все.

Колічки троянд чеплялись царевої одежі. Холодне від роси листи черкало по обличчю, але видавалось пекучим — як дотик розпеченого заліза.

— Ліворуч, за альтанкою, схована варта зі смолоскипами, — падає до Камбізового вуха гадючий шепіт Наширів.

Сонною тишою вколисаних своїм дзюрчанням водограїв перелітає покрик совки-пустинниці: раз, два-рази, іще раз.

На доріжку вискакує жіноча постать.

Чи-ж би це — Нітетіс? Вся — з плавких, величних рухів...

Чи-ж би вміла вона так жваво стрібати?

Обгорнений сірим плащем юнак вже тримає жінку в обіймах. Обличчя схилиються одне до одного. Смерть затягає чорною запоною серце і очі Камбізові.

А місяць сміється срібним своїм сміхом — мерехкотінням з людських турбот і страждань. Ясний промінь його зачепився за золото юнакових кучерів. Погладив край юного обличчя.

— Бартія! — ледве втримав вигук Камбіз і до крові прикусив уста.

Жінка закинула голову. Чорне її волосся залило їй плечі й шию. Видко тільки край щоки, аж прозорої в місячному сяйві.

Юнак обняв подругу й тихою ходою щасливих, що забули про світ, подались доріжкою сада.

Нашир тричі квакнув по жаб'ячому. І десять смолоскипів враз розцвіло вогненними квітками навколо закоханих.

Жінка скрикнула і затулила руками обличчя.

В Камбізовій душі немов би враз зломилось й впало в безодню життя.

Не залишилось більш ані болісті.

Було тільки одне бажання: вбити коханців і самому вийти з життя. Як виходять з кімнати, бо немає чим в ній дихати.

Надлюдським зусиллям опанував собою й поклав руку на плече жінки:

— Відкрий обличчя! —

В діамантах сліз затремтіли червоними іскрами відблиски смолоскипів.

На Камбіза глянуло біле, як алебастр, але цілком незнайоме цареві обличчя.

Оздоблена смарагдами дика випала з володаревої руки.

Камбіз, повільним рухом, затулив правицею уста: відчував — вони тремтять. Вгаслі перед хвилиною очі заіскрилились.

І раптом володар волсдарів засміявся несподівано високим сміхом. Як сміються діти, коли бувають щасливі — до екстази.

Життя, теплою хвилею, прилило до серця й перебігло жилами.

Камбіз аж похитнувся, ослаб, як п'яний від гостро-радісної хвилі,

яка підхопила його. А в душі, крізь той несподіваний сміх, як урочисті акорди арф, зривалась молитва:

— Будь благословенний, Світлом Заслонений Великий!

— Хто ти? — нарешті видобув зі себе Камбіз свій природній голос.

Жінка швидко-швидко цокотіла зубами. Тремтіла вся і заплуталась у єдиному слові, яке продерлюся її устами.

— Ман-да-на... Мандана... служебниця, володарчина, Мандана...

— Мандана?... Ха-ха-ха! — все ще не міг цілком оволодіти своїм сміхом Камбіз. — Так улюбленець царевої матері, Кирів син, бігає по ночах за служницями? Ха-ха-ха!

Але: юнакове обличчя збентежене і розгублене має не Бартійв вираз. І це волосся? Чому-ж воно аж таке довге — по рамена?

Швидким рухом цар відгортає злотисті кучері: горішній край вуха відрізаний!

Гаумата, син верховного жерця! ще в дитинстві «відмічено» його цим знаком. Інакше — не можна було розпізнати його від Бартії.

— Дарую тобі цю жінку, Гаумато, однаково — вільна вона, чи не-вільниця, — промовив Камбіз. А щоб ти не ганявся за нею нічмо палацевими садами, — дарую тобі свій малий, мисливський палац під Сузою. Дівчині-ж най дадуть золота, скільки можуть унести двоє верблюдів. Так сказав цар!

Камбіз не бачить щасливої пари, що впала в земному поклоні до його ніг.

Володареві володарів хочеться самому впасти в поклоні перед Ахура-маздою.

Біля альтанки, в ставок хлюпнуло важке тіло. Євнух Нашир пішов на дно.

— Виловити і кинути псам! — байдужо глянув у бік ставка Камбіз.

Гнів його вщух, як хуртовина. Відчував до Нашира тільки безмежну погорду. Обернувся, щоб іти, й раптом затримався перед Манданою.

— Чому-ж ти тут? Хіба не вивезено до Сузи все палацеве жіноцтво?

Так. Впіхали всі. Крім світлої володарки Нітетіс, її пані. Вона тяжко захворіла.

— Нітетіс хвора! І тільки тепер...

Урвав і кинувся до палацу єгиптянки.

З обличчям застиглим у безконечному сумі Нітетіс лежить верхо-мо на ложі.

Очі її заплющені.

Навколо — жадної жінки з почоту. Ані єдиної невірльниці.

Тільки на килимах, коло ложа, витягся тигр «Слава Екбатани».

Камбіз подарував єгиптянці свого улюбленця, якого сам, власноручно вигодував з малесенького тигрятка. Бо тигр, з першого-ж дня, виявив до Нітетіс таку-ж приязнь, як до самого Камбіза.

З тяжких фалд килимів, що затуляють двері до сусіднього покою, чути приглушений, безпомічний, дитячий плач.

Камбіз хапає холодні руки єгиптянки. Вона з намагою підводить повіки і усміх освітлює її обличчя.

— Як міг ти помислити!.. Відхожу без вини, володарю мого життя... — ледве чутно шепоче Нітетіс. — Не Амазіс — Уафрі мій батько...

Ледові пальці силкуються стиснути Камбізову руку. Смертний сон готовий затулити єгиптянчині очі.

Велика, масивна постать володаря володарів одним рухом, як підрубаний кедр падає на коліна біля ложа Нітетіс. Торкається головою пурпурової подушки. А з Камбізових уст зривається слово, якого ще ніколи досі не вимовляв:

— Вибач!

Але в ту ж мить цар зривається на ноги. Чи-ж би він плакав, як жінка в маршик желях?

— Лікарів!

Шарпнув заслону, з-поза якої лунав той приглушений плач.

Біла постать жерця Евемета, — єдиного єгиптянина, що залишився при Нітетіс, — чітко закреслюється на темному тлі шовковисто-блискучих килимів.

Його білої одежі чіпляється, хлипаючи, дівчинка-невільниця.

Жрець схилився над лазурітовим столиком. Розміряно спокійним рухом мішає й розтирає в кам'яній ступці лік. Дивиться на світло до прозорого, шкляного келиха з водою, в яку всипав ліку. Ще досипав розтертого порошку. Вода в келиху червоніє, стає, як рубін розпущений на тектину.

Евеметові уста шепочуть слова, якими він «відмірює час» потрібний на те, щоб «дозріли лічиві сили ліку».

Доки бо не прокаже їх, скільки положено — лік не готовий, й униквати не може...

Жрець на хвилину підносить від своїх ступок блискучу, як з бронзи відлиту голову.

— Не хвилюйся, володарю. Мені відомо, що вишила володарка. І хвала Єдиному! — маю на ту отрую лік.

Цар хоче знати, що сталося... Як? І хто дав?..

Але Евемет рухом руки наказує мовчати, й далі «відмірює час».

— По-лег-ча-ло І-зі-ді, по-лег-ча-ло І-зі-ді. — монотонно й помалу повторює він й ще раз дивиться у келих, підносячи його проти світла.

Тектина стала кармазиною.

Підвівши голову немічній, жрець дає їй напитись.

Нітетіс п'є жадібно. Вона хоче жити тепер, коли Камбіс не тільки вибачив їй, але й сам прохав вибачення.

Лікар бере пульс хворої, слухає серце.⁶⁷⁾ І обертається до Камбіза:

— Небезпеку відігнано. Немічна буде жити. Але нині повинна заснути. Відійди, володарю. Я покличу тебе.

Камбіс слухняно кориться, як хлопець вчителю в школі.

І, — по друге! — вимовляє слово, — якого досі не знали його уста:

— Я зачекаю. І прошу тебе, святий отче, скажи мені, коли можна буде увійти.

Відходячи, обертається ще раз. Йому здається, що обличчя Нітетіс прибирає живіщої барви.

⁶⁷⁾ Лікарські маніпуляції жерця Евемета обосновані на т. св. „лікарських папірусах“.

За хвилину лікар з дівчиною-невільницею виходять на терасу, з якої Камбіз нерухомо дивиться на зорі.

— Згідно наказу: я тут, володарю.

Камбіз рвучким рухом обертається. Очі його горять. Але не тим вогнем несамовитого гніву, що наливає серця його підданих.

— Хто дав отруту? І як дізнався Евемет, що випила Нітетіс?

Лікар вказує на дівчатко, яке впало ниць перед царем.

Камбіз заніс уже ногу, щоб роздушити марну командину.

Але лікар зтримує опалілого від раптового гніву царя.

— Довідайся правди — тоді суди — з гідністю говорить Евемет. І вказує на дівчинку.

— Як би не вона — володарка була б уже мертва.

Дівчинка-невільниця бачила:

— Ясна володарка прийшла до своїх покоїв сумна, і звеліла покликати бабусю Амуґею. Обі дві плакали дуже-дуже. Потім бабуся плакала ще дужче. А володарка уже не плакала, а шукала у скриньці, яку принесла бабуся Амуґея. Коли-ж знайшла великий перстень, що на ньому відтулюється камінчик, як вічко, стукала ним об келих. А бабуся втікла.

Ясна володарка напилась з келиха і лягла на ложе. Дівчинка хотіла покликати служницю, але володарка заборонила. Звеліла тільки впустити тигра.

— Та-ж я піднесла відтулений перстень, — закінчила мала невольниця своє оповідання і побігла до святого отця, бо він мудрий, знав могутні чари і повернув мене до життя, коли я була така хвора, що до мого ліжка вже припровадили рудих псів, що б в них увійшли лихі духи, які чигають на людський дух, коли він покидає тіло. Побігла й по Амуґею. Але її вже вивезено з іншими жінками. Лишилась тільки я та панна Мандана. Бо я — сховалась, а панну Мандану не могли знайти.

Камбіз, слухаючи дівчатко, розстібував одну по одній важкі, золоті бранзолети, що прикрашали його руку. Стягав з пальців перстені. Сипнув дорогоцінностями в подолок дівчинці. Вона-ж наставила його, немов на горіхи, коли їх струщують з дерева.

— Візьми! Ти — добра дитина. Завтра дістанеш волю. Ти і вся твоя родина. Іди!

І обернувся до лікаря:

— Врятуй її! Дістанеш, що хочеш сам.

Ледве помітний усміх пурхнув з Евеметових уст.

— Життя і смерть — в руках Єдиного! Він — не я! — врятував вже володарку. Моя-ж нагорода...

— На меч Ахеменідів! Все — на що сягає моя влада!

Очі жерця спалахнули:

— Покарай Амазіса!

— Твого Фарао?!

— Чи-ж гадаєш, що я був би тут, коли б Амазіс був «моїм Фарао»? Володаркою Єгипту в Нітетіс і тобі, — як дружині єдиної дідички єгипетського трону належить влада над землею Кемі... Нині можеш увійти, тільки не буди володарку, доки не прокинеться сама.

Не чекаючи відповіді, Евемет з глибоким поклоном віддалився.

Камбіз навипиньках еходить до одрини.

Тигр впізнав пана і вигідніше розтягся біля Нітетісного ложа.

Камбіз притяг кілька подушок. Сперся на ложе дружини й вдивлявся до спокійно-ясного обличчя єгиптянки.

Якою-ж марною здавалася йому мудрість людська! Він осудив Нітетіс за зраду саме в той мент, коли вона приправила йому перемогу над Єгиптом, здобути який було мрією і завданням всього його життя.

Хуртовина в серці Камбізовому цілком розвіялась. Розбурхані думки прийшли до спокою. М'язи ослабли. Схотілось розправити на всю довжину тіло, душу і думку...

Камбіз розтягся на подушках, поклав голову на теплу шию «слави Екбатани».

— Лежи! — прошепотів на вухо тигрові. І рукою, занесеною понад голову, погладив звіря. Той, по котячому прищулив очі і потерся головою об руку пана.

З відслонених вікон одрини влилось до кімнати світло світанку. Небо прибирало відтіні блискучого блідого шовку...

Коли, ранком, євнухи заглянули за запону Нітетісної одрини, побачили образ, який не міг примаритись ані ві сні: володар пів-світу міцно спав на килимах на підлозі коло Нітетісного ложа. Цар поклав голову на тіло тигра, який не двозначно, хоч і тихо, «дмухнув», як роздражнений кіт, зачувши шустіння запони.

Камбіз був у шатах, в які його прибрано було до учти, але на володареві не було ані єдиної дорогоцінності.

Камбіз став сам на чолі війська і повів його на Єгипет.

Нітетіс не покинула царя і в поході.

Багато єгипетських міст відчинило Камбізові свої брами добровільно, як законному спадкоємцеві подвійної корони Кемі.

Але не бракувало і кривавих боїв, які єгиптяне програвали один за одним.

Розгром був повний.

Закутий у кайдани Псаменіт, Амазісів син, бачив, як витягнуто з гробниці й бито бичами мумію його батька, Амазіса.

Лаодіке й Тахот, одягнені рабнями, носили воду на купіль Нітетіс.

В далекій оазі знайдено й Амугею, яка ще раз, — зрадила батьківщині, лякаючись наслідків отруєння Нітетіс.

Багато цінних відомостей про Персію принесла стара пістунка Псаменітові. І тяжко заплатила за це. Камбіз звелів кинути тигрові напів-божевільну Амугею. А Нітетіс не примовилась за нею ані словом.

Стара прокляла Камбіза а з ним і свою вихованку:

— Відпокутуєш, донько Уафрі! Пройдеш сама крізь пониження, вбогість, самотність... Спускатимешся на шляху своїх перевтілень все нижче й нижче... Не бачу й кінця твоїм мандрівкам! Доти триватимуть вони, доки сама не донесеш воду, як невільниця-бранка!

Ї відтягли...

Запона диму затяглась перед Ноеліними очима, але топазами горять вогники тигрячих очей зі синього серпанку ночі.

А сухий — як шелестіння сухого листа, — голос божевільної воріжки скрегоче, немов читає закляття:

— ... житимеш... житимеш довго. Ітимеш дорогою перевтілень, доки не скоштуєш колючого овоча, що ним погорджують щасливі... Доки не назовуть тебе донькою народа, якому відмовляють навіть в існуванню... І серед нього — будеш ще «чужинкою»!

Слова завмирають в далині, стають лише шустінням сухого, перестоялого гаюляну, (*) й переходячи знов у віддалений спів... Немов співає його не людська істота, а вносить хвиля з глибин Євфрату.

— Хто-ж відійде звідціль і знов не поверне —

Втратив той щастя навек... .

Багаття ледве жевріє... .

Спертий на скелю Іскандер, в його тм'яному світлі виглядає, справді, привидом Камбіза... .

— Що-ж дивного? — намагається бути «тверезої думки» Ноель зусиллям волі вириваючись з чарів гашішу. І з рішучістю молодости легко та просто розв'язує плетиво казки гірської ватри.

— Камбіз — його предок! Його це рід! Мила-ж Манік-Ратна, — не гірш за Шехеразаду! — вечір що вечір розповідає стільки днедавніх подій, нав'яуючи перекази на легенди, повні трагічних положень, з яких — хоч опери складай! В цьому оточенню не тільки «донькою Уафрі», але ожившим Гівехським Сфінксом себе почути можна! І всі так твердо вірять у перевтілення! Хто тільки може — переконує Ноель, що вона — уже жила в цій країні.

Інакше — як би переймала так легко звичаї і мову?

Хіба-ж не виглядає вона, як донька Сходу, а не «франкська дитина»?

— Казка — тут дійсність, — всміхається Ноель. Най же заплітає мережево своїх чар! Чи-ж не прийшла Ноель сюди про найчарівнішу з чарівних казок — Щастя?

Але, легенький холодок перебігає — немов торкаючись кінчиками ледових пальців — по спині, будить неокреслену тривогу.

— Чи-ж казка не приховує в собі й трохи жаху? Тим страшнішого, що джерело його — не піддається окресленню.

Протяглі вигуки, вистріли з рушниць, вимахування смолоскипами повертають Ноель і Іскандера до дійсности.

Ватра розпалена наново.

І за хвилину — вислані з Іскандерової оселі верхівці знаходять загублених.

— Зуараб! Мій молодший брат — представляє Іскандер наречений юнака на чолі верхівців.

Зуараб європейським звичаєм цілує Ноеліну руку, називаючи дівчину «сестрою».

Так, саме перед двома годинами приїхав він додому, у мент, коли висилали верхівців.

— По пудному життю у вічно-похмурій країні, — Зуараб студіює в Англії, — так схотілося дихнути вільним повітрям гір, кинутись у ро-

*) Рід дуже високого проса.

мантику життя — нашого життя! — яким воно було тут і перед тисячею літ! — сміється Зуараб.

— І тебе, Іскандере, схотілось швидче побачити, не чекаючи що ти — відчиниш двері і прийдеши до мене сам...

Обличчя Зуарабове не рожеве й не оздоблене злотистими кучерями «справжнього» іранця, як у Баргії...

Але... навіщо ще він, цей брат Іскандерів? — ворушиться несподівано думка у Ноель.

Чи-ж ще продовжується казка гірської ватри? І холодний дотик стискує Ноеліне серце.

VI.

«ІСТИНА ЖИТТЯ».

— Раз... два... три!

Обплетена жовтим шовком опука відбита Зуарабовою ракеткою, блиснула зіркою у світлі гаснучого дня.

Високо вилетіла над кипарисами, що затіняють співучий водограй. Зробила несподіваний пірует, вдарилась об корону рясного олеандра, який переплів свої віти з задуманою магнолією. І впала на коліна старенької княгині Манік-Ратна.

Квіти жасміну і помаранчовника насипані до плісковатого — як таріль, кошिका, аж вибризнули ароматними перлинами від прудкого удару злотистої опуки.

Іскандерова мати притягла ближче до себе навизані, як намисто, на довгу, зелену, шовкову нитку квіти — оздобу, яку робила для «Неджми», як зорієнталізовали в Іскандеровій родині Ноеліно наймення Естрелья.

— Якщо Камбізова сестра, Атоса, грала в цю гру, як ви, Зуарабе... сміється Ноель.

— То й напевно спіткала б доля Прекаспова сина! докінчує також зі сміхом юнак.

Тут бо — сива давнина непинно жива і присутня. І давно померлі предки не забуті, а завжди присутні серед живих, які їх не можуть не згадувати при всіх випадках життя.

Зуараб женеться за опукою. А вона тікає — біжить гадючими зигзаками, ховаючись між фіяловими і білими геліотропами.

Манік-Ратна з ніжністю дивиться на наймолодшого свого сина.

— Де Неджма і Зуараб, там третій з нами сміх! Чи-ж не так, Іскандере.

Ноелін наречений мовчки притакує. Схилившись, збирає розкидані опукою квіти, Іскандер ховається від материного погляду.

З дня зустрічі з гірською чарівницею Іскандерова вдача змінилася.

Чи-ж бо справді «урекла» та «кинула чари» на нього божевільна ворожка?

Хмари набігають на Іскандерове чоло. А тінь затьмарює серце.

Не видина Камбізової драми схвилювала його своїм фактом.

Всі бо довкола свято переконані тут, що людина живе кілька ра-

зів, перевтілюючись, доки не викупить у послідувачих втіленнях, провин, що їх допустилась у першому існуванні.

То-ж, яке диво, що в Іскандерові, — нащадкові того-ж Камбізового роду знову відродився колишній Камбіз?

Це — цілком природне і нормальне явище, і для Іскандера і для всього його оточення.

Але тінню затьмарився для Іскандера світ, з дня зустрічі з гірською ворожкою.

Ноелін сміх, що раніш згучав Іскандерові «співом єгипетського голуба», тепер падає іскрами в його серце і палить його.

Іскандер ловить поглядом кожний рух своєї нареченої. А в душу тоненькою голкою занурюється думка, що раз, як очі затримуються на Зуараві: — Власне: один з нас двох тут зайвий!

Ноель немов відчула цю думку. І, кинувши ракетку, сідає на килимі, підгорнувши по східньому ноги, злегка хитаючись з боку на бік, як казочники, що співають по майданах свої імпровізацій-казки, Ноель тихо наспівує початок популярної казки:

— Аа-да-а-м а-ади-муса...¹⁰⁾ саколи кеса, бедок кіса...

Іскандерові брови зсуваються.

— Чи не на його борідку клином натяк?

І майже ворожо дивиться на гладко виголене братове обличчя.

З дитинства вихований за кордоном Зуарав, переніс додому заморські звичаї. Замість того, що-б, — як личить дорослому чоловікові, — носити бороду і вести поважні розмови з батьком та старшим братом, чисто виголений Зуарав, цілими днями, як дитина, бавиться з Ноель.

Завжди має цілу купу дрібниць, про які мусить їй розповідати.

Для нього — жінка не є, як для орієнтального мужа, скарбом, який мало, здобути, але треба ще його охороняти.

Ноель для Зуарава — приятель. Ліпший за англійських його товаришів по університету.

Бо ж це приятельство не вимагає участі в сумнівних, для східньої людини, радостях спортів, п'ятик, захоплень кінськими перебігами...

І Зуарав шукає товариства Ноель.

В Іскандеровому-ж серці нарастає тривога: що, як товариство брата миліше Неджмі, як його, Іскандерова присутність?

Молодший брат, саме тому, що між ними велика різниця віку, був Іскандерові раніш ще милішим від цієї різниці.

Чому-ж нині вбачає він небезпеку в Зуаравіній молодості, веселій вдачі, безтурботності?

І заздрість вгризається все глибше до Іскандерового серця.

Від цього, незвиклого почуття, Іскандер тернить, як від хвороби. І він картає себе. Соромиться нешляхетного почуття.

Однаково бо понижує заздрість і того, хто її відчує, її того, на кого падає її чорна тінь.

Мати справно радить! Слід якнайшвидше «прийняти до родини» Неджму, якщо вона не хоче чути про шлюб, доки не прийде з Риму роз'яснення, що вона вільна, бо жадного попереднього шлюбу в її життю не було.

¹⁰⁾ Людина на наймення Муса, в цапиною борідкою.

Най «чужинка» стане «своєю» — з іранськими звичаями, світоглядом... може й вірою?

— Вірою? — Іскандера обвіває холодком.

— Не зречуся вас, Іскандере, ані перед божим престолом! — Чи-ж не раз це чув від Неджми?

Але це — на Вічності!

А тут, на землі?..

Зрештою, він обіцяв нареченій, що перейде на її віру...

Тож тільки форми релігій різні...

Вони — стежечки й доріжечки, які приводять до Єдиного Нествореного заслоненого очам смертельників завісою Святого Світла...

Перс твердо вірить у метампсіхозу. Його-ж зустріч з Ноель ще більш стверджує думку, що вони вже — колись! — знали й кохалися. А тепер тільки знов знайшли один одного.

Камбіз і Нітетіс! Дуже правдоподібно!

Він — бо — з Камбізового роду. А як що він — перевтілений Камбіз, Ноель не може бути ніким іншим, як тільки Нітетіс.

Чи-ж не було йому, — тоді, як поперше побачив її у Петербурзі, немов хтось покликав його забути, але справжнім найменням?

І обличчя Іскандерове немов знову обвіває далекий холодний ранок північної весни...

Весна!.. А як же твердо спало його серце!..

ЖИГМОНТ ПРОЦІЩИН

Прокіп Озеро

На моїру свою заслужив невільник,
що травлений пустим страхом
покірно хилить під гнівний ц'ястук могутню спину!..
Коли ж у нього в пам'яті ще музика недільна
та ігри соняшні, атом
поезії оцей — в котрусь прийдешино годину
підвівали миттю неформне тіло, жваво
перекує його в борця за своє право!..

Ой до Стряя доріженька,
До Стряя, до Стряя.
Обтяли ми кендьюрими
— Тепер гола шия!..

(Народня пісня).

Прокіп Озеро змалку зріс під димкою матері і димка ця лишила довкола нього свій невидимий слід. В селі розказували про нього всякі «історії». Кожного, що оповідав одну з таких історій, оживляло злобне, отже глибоко-людське бажання — переконати слухача, який боягуз і мазгайло оцей двадцятькількалітній, дебелий парубітко. Переповідати їх нема потреби, бо вони невибагливі, хоча веселі: ця їхня веселість і була тою прикметою, завдяки якій вони мали подвійну вартість, у селі, де нема чейже кінотеатрів, ні гумористичних журналів, ні найновіших

видань авторів, признаних мистцями дотепу.

Прокона Озера не кликали: «Гей, гей, Прокопе» так, як інших Прокопів у селі, тільки: «Трусь, трусь Прокопе!..»

Але зате в Прокона Озера була стаття мов у того засмаженого сонцем косаря, що висить розмальований на великому аркуші паперу в кооперативі. Таке лице його нагадувало молодого Івана Хрестителя з церкви, а очі його були мов справжні два голубі озера під чорною кучурою брів.

Тому-то Прокіп Озеро, хоч і боягуз та мазгайло, мав також свою дівчину, як і кожний гонорний парубок під усом.

У селі був страйк. Страйк — річ на селі вже не така то небуденна, отже річ не в ньому, а в тому, що синьомундурники не пощадили і найбільшого боягуза в селі — Прокона Озера та повезли його разом із іншими парубками та газдами в далеку міську в'язницю. Повезли, що правда по панськи, бо авто (це без сорому казка: революціонери з під солом'яної стріхи мали в перше нагоду поїздити на бензиновій чудернаці), та що з того, коли це авто повезло їх просто за густу залізну решітку. Пригадайте «заціплювання» цивілізації з ескімоських оповідань Джека Лондона...

Ключник, що по кам'яних сходах і коридорах вів Прокона Озера на «квартиру» не доростав в'язнів й до рамені. Однією рукою він тр'яє гомінливий жмут ключів, другою ж підкручував рижого вуса й час до часу поправляв на низькому лобі тинистого козарка свого круглого кашкета. Прокіп ішов смирно біля свого повожателя, не маючи відваги глянути в обличчя, в якому було все, крім божої ласки. З подібними почуваннями він ішов колись вперше малим підхопнем у грізну школу.

— Тут!

Від цього короткого слова знерухоміли не тільки ноги, але й ціла напружена душа Прокона. Одною рукою й одним рухом відчинив ключник важку приплеткувату колодку, рванув скрипіві двері й скрикнув:

— Ану!..

Не встиг ще Прокіп Озеро добре стати на порозі, як рвучко прикнуті двері штовхнули його в спину та пхнули від порога у темно-буру сутінь келії.

По лежанках під стінами келії зарухалися тіні:

— Те, маємо гноєсмерділя!..

За хвилину Прокіп Озеро побачив себе у вінку заблідлих і захуділих облич. Почався допит:

— Тебе, мацапуро, як кличуть?

— Прокіп Озеро.

— Озеро? Стривайте панове голота, будемо ще з цього Озера рибу тр'ясти!..

Той, що питає, був малий, кульгавий, з кошмарним обличчям і ротом, у якому виблискували золоті пльомби поміж чорними челюстями.

— Тебе за що накрили: за бабу, козу чи за комору?

— За страйк!..

— Ого-го, позір панове гслодранці! Мотайте собі на вус, що ми не когобудь маємо на келії, але політика з дьогтем!..

— То як ти політик, то мусиш знати, що то є порядна дисципліна, ге?

Прокіп Озеро напружено та боязко глядів на свого співрозмовця. Так глядить застукана на непристойності собачка, на кінчик тростини у панській руці.

— Знаєш, чи ні, свинопаський політику?

— Ні!..

— То тебе сараку треба ще вчити. Вважай!

І він, підпальцювавшись на здоровій нозі та вимахуючи в повітрі другою, коливаючись цілим тілом, мов танцюристка на сцені, з такою кумедною низкою порухів руки зацідив Прокопа Озера в праве лице, що ціла келія зарготалася, мов грім.

— Не валися нездаро! Стій, бо-м ти не позволив ще рухатись!

Удар був вправний і парубок хитнувся горі тілом, але залякані ноги не поступилися ні на цаль.

— Знаєш уже?

Прокіп мовчав.

Та сама історія повторилася на лівому лиці Прокопа Озера..

— А тепер уже знаєш?

Прокіп хитнув задурманеною головою.

— Абись знав, що в нас є така дисципліна. Хто її не слухав, той кричірує!.. А тепер, Прокопунцю, возьмися до свого катафальку. Він біля парані, але хлопському носові її пахи не пошкодять.

Прокіп узявся поряdkувати своє ліжко.

— Цуваке!

Прокіп Озеро стояв уже струнно на ногах і ждав приказу.

— Відсунь стіл і постав лавку насеред келії!

Прокіп виконав приказ.

— Давайте хлопці, будемо духопелитись!

«Ціммеркомандант» Грам розсівся на лавці та потягнувши Прокопа Озера за чирю, примістив його голову поміж, своїми цупкими колінами.

— Робіть початок!

Прищелецуватий Климків, притуливши палець до уст, моргнув на товаришів. Всі гляділи з думішкою, як він легко торкнувся долонею найвищої точки гіперболі в туго напруженій Прокоповій статури.

— Вгадай Прокопунцю, чия це така духопелка?

— Рудого Гжеська!

— Ой не вгадав еси, небоже! Кладися ще раз!

Злодюжка Климків повторив свою ніжну духопелку:

— А це хто?

— Климків!

Тепер Прокіп Озеро був між тими, що били, поки знову не прийшла на нього черга.

Найдуший у келії, конокрад Гіль відсунув усіх і зробив собі місце. Розмахнувся з такою силою, що рука із світлом пронизала повітря та мов здоровенний праник чепнула на крижі жертвенного козла.

— Вгадай Прокопунцю!..

— Це Грика!

— Брешиш, вийо далі.

Тепер ударив Гіль лівою рукою, бо права ще йому нашіла. Та його ліва не була слабша від правої.

— Вгадай Прокопунце!

— Гіль!..

На мить стало тихо, поки не залунав глумливий голос ціммеркоманданта:

— Кажі то своїй бабці. Бийте хлопці далі!..

Грика, що не мав такої дебелої руки, як Гіль, поміг собі, скинувши з ноги черевика. Підопшва незгріше нагадувала долоню. Сліпий Манька пошукав собі шматок надломаної дошки. Удари глухо туділи, коли потрапляли в прикї та розходилися м'яким плескотом по келїї, коли попадали трохи нище.

Парубок вився мов угор і конче хотів вирвати голову з поміж колін ціммеркоманданта та це йому не вдавалося.

З Прокопа Озера «трясли рибу!..»

Ціммеркомандант дбав про те, щоби від ранку до вечора Прокїп Озеро не мав коли сісти за своїми обов'язками.

На світанку, за голосом дзвінка, він мусів бути вже на ногах і приготувати до виставу кибель, цєбрик і коновки. В останній хвилині, заки відчинялися двері, лінєво зводився з ліжка Климків, що в категорїї уносліджених у келїї займав по парубкові перше місце та помагав при виставі. Після виставу втікав він чим хутчіш назад до ліжка, а Прокїп Озеро готовив їдунки до сніданку. Коли ранішня зміна приносила казан, сповитий клубами пари, Прокїп брав за чергою десять паїв і разом із накрайними скибками чорного хлібеняти, подавав їх кожному алодієві до ліжка, мов якому графчукові. Поснідавши, вони швидко вилазили з ліжок і поки Прокїп Озеро порався біля їхньої постелі, вони млилися та чєпурилися. Відтак Грам давав йому в руки березовий віник і велів замїтати «до останньої порошинки». З віником лїз Прокїп Озеро під ліжка мов рухлива малпа. По вінику приходила черга на берло, яким треба було попрацювати добрих дві години: долівка мусїла блистїти мов викупаний мурич. Протягом дня Прокїп Озеро мусів ще двїчі берлувати долівку та мити посуд із вонючої бляхи. Він ходив і прятав за кожним із дев'ятьох в'язнів-дєспотів, почавши від Грама та був кожному з них кравцем, шевцем, дївчиною до послуг і виконував усякі дрібні доручення. За кожний зле виконаний наказ подався йому невідкличний поличник.

Та не тільки його били по лицї. Він теж бив по пиці. Бував він таким щасливцем тоді, коли ціммеркомандант карав непослушних злодїїв.

Ціммеркомандант приказував:

— Прокопе! їди, дай у морду Золотїй Ручцї!..

І Прокїп їшов без страху і бив у морду Золоту Ручку. Бувало й так, що ця сама «Золота Ручка» перед кількома хвилинами була в морду Прокопа за те, що він, чистючи гребїнь, аломив зуба або зле пришив гудзика до штанів Золотої Ручки.

Тоді Прокіп кушав із солодкого овочу німсти...

Вечором, полягавши до ліжок, злодії розказували собі свої пригоди та небилічну всячину. Одного з таких вечорів ясно стало Прокопові Озерові, чому злодії так ненавидять його.

Гіль розповідав, як він із своїми спільниками задумав очистити ціле село з кінського приховку. Уночі підкралися вони до лісової царини, де пастухи влаштували нічлівку. Пастухів, що палили ватру, пов'язали мов баранів і спокійно порозпугували коней. Та чорт скоїв, що село довідалося про напад... Не встигли вони ще й на коней добре сісти, коли чоловіки, жінки й діти обступили їх цупким колесом. Ціле село найшло на них. При світлі смоляків видно було їхні злощі обличчя та зброю: вили, ціпи, люшні, ба навіть сокири. Два спільники Гіля пішли гризти землю ще тієї самої ночі, він-же і п'ятьох інших тижнями лизалися у в'язничому шпиталі.

«Німонядка» розказував про свою історію з хлопською свинєю: геніяльно намацав він двері до хліва, отворив їх мов на маслі, при світлі кишеневої ліхтарки вибрав здорового пацючка, замотав йому голову як слід веретою й давай пхати добичу в мішок. Було б усе гаразд, бо пацючок своїм спокоєм нагадував ягнятко та капосні його співкомірники, виродки свинячого роду, зняли вереск. Не вдалося втекти з пацючком, ба навіть і без пацючка: набрав він добрих прочуханів і до ранку мусів зв'язаний пролежати поміж свиньми в цьому ж таки хліві. А рано відомо: попідкувався ним уже синьокабатник...

Рудий Гжесько мав теж неабияку приключину: не мала де біда його занести просити води напитися та до хати хлопа, якому він перед тижнем продав на ярмарку фальшивий перстень. Мав шастя хлоп, бо хоч грошей назад не дістав, то все ж таки придбав йому пів року криміналу!...

Навіть курохапатник *) Климків не міг дарувати своєї кривди якійсь лютій бабі!...

Коли «голота», потомлена своїми оповіданнями заснилася, Прокіп Озеро ставав до свого останнього обов'язку: ішов до параші за посудиною й обслуговував ціммеркоманданта так, як обслуговують важкохворого. Щойно тоді вільно було йому заснути.

Пів десятка миль промахала пішки Прокопова дівчина, щоб у далекому місті побачити милого за ґратами. Крім любої бесіди принесла йому хліба, паленицю масла, плесканицю сира, сало, тютюн і напірці. Ціле те добро ніс Прокіп на келію так, як священик несе дароносицю або молода мати свого первородного.

Шлунок Прокопа Озера затужив за людською їдою і він, ледви прийшов у келію, почав ломати тремтучими пальцями хліб і сир. Та тут зупинило його різке:

— Гальт!...

Це кричав Грам.

— Хто дозволив тобі їсти!?

Прудкі руки забігали звично по щоках парубка.

*) Злодій, що на торгівцях краде бабам кури.

Вперше на келії заплакав Прокіп Озеро коли побачив, як його тютюн і папірці мандрують до «комуни», а хліб, сир, масло та сало розмашно проскакують у горляні злодійські челюсті.

Він метнувся до дверей та почав гримати п'ястуком.

Злодії не перешкоджали йому: вони заїдали крадене добро з мудрецьким снокоєм.

У відчиненій віритирці замайорів козирок ключниківської шапки:

— Чого?

Не встиг ще Прокіп Озеро й рота відчинити, як Грам лупцював уже пришелупуватого Климкова та кричав:

— Маєш, а маєш, сукин сні!.. Абишь знав, як ломити порядок статочної злодійської келії!..

Грика інформував ключника верескливим голосом:

— Зараза Климків хотів подразнити трохи Прокопа й навмисне щипнув йому дрібку сала. Але тепер має научку! Добре йому так: нехай на другий раз не зачіпається з дурним хлопом!..

У верескливому голосі Грики безслідно кануло плаксиве нарікання Прокопа Озера.

Клацнула візитирка: ключник пішов собі геть. Чи мудро було би псувати собі нерви кожною авантюрою на келії?..

Увесь цей день злодії кликали парубка здрібнілим: «Прокопуницю!» або «Прокопунциню!» і вперше були для нього надиво солодкі.

Глухою-ж нічю Прокіп Озеро прокинувся з глибокого тваринного сну від болючих побоїв. Він не міг крикнути ані перевести духу, бо голову мав щільно обмотану накривалом. На голову, груди та ноги притьмом падали удари, від яких глухий біль розходився по цілому тілі. На черево хтось йому важко сідав..

Прокіпа Озера кликали грати в карти:

— Ходи небоже, в дурня гратимеш!

Прокіп Озеро сідав і грав у карти.

У злодіїв пальці зручніші до карт, ніж у дипломатів; за п'ять хвилин парубок лишався в дурнях.

Дурня ж висмівали на різні веселі способи:

Веліли лізти на залізну баглу та тричі відтіли заявляти свою почесну назву дурака, мастили лице чорною пастою і не дозволяли скоріше вмиватися, аж по годині, коли смаровило вже добре присохло та залишало сліди на кілька днів. Веліли також сідати на кибель та вкоронувавши деревляною сідалницею з кибля, передержували його в такій мученицькій поставі пів години.

Коли навкучалося їм грати в карти, тоді затіювали з Прокопом веселі обмани та болючі жарти, що їх уже всі знали на келії, крім одного Прокопа Озера.

Сліпий Манька ставляє на стіл лавку, сам лізе на неї та кличе Прокопа на стіл, глядіти, як він приліплюватиме до стелі склянку з водою. Прокіп лізе, хочби й не хотів, на стіл, витягає шию мов трухан і розчинивши з напруги рота глядить, як робитиме свою чудасію чародій Манька. «Голота» регочеться, коли бачить, як склянка незаметно перехлюбється в руці Сліпого Маньки та зпід самої стелі паде у відчинений рот парубка струмок зимної води.

Таких жартів знають вони безліч і кожний з тих дотепів кінчиться найкращим успіхом тоді, коли Прокіп Озеро є медієм.

Перед сном пишеться Гіль своїм «жуком»: каже Прокопові стати біля себе та долонями хоронити лице перед полічином, Відтак нахиляється, бринчить у кулак наче джміль і вигойдуючи кадовбом на всі боки, знечева б'є Прокопа по лиці. Удар надто швидкий, щоби Прокіп міг охоронити перед ним лице...

Прокопові Озерові приснилися недільні музика. «Цимбалістий» весело вигойкує, а потойбічний Омелько ходить із скрипкою поміж гуляйюрбу. Прокіп Озеро гудяє із своєю дівкою, обійнявши її ніжно-ніжно за стан. Ніжність проймає його наскрізь і він хотів б'є так само глядіти у сині, щасливо прижмурені очі дівчини. Та не може він цього зробити, бо в салі глота і він раз-у-раз мусить пантрувати, куди так провести дівчину, щоб не зачіпити іншої пари. Прокіп добре тямить, як минулої неділі парубки випросили його на двір і казали їти гуляти на вигін, бо там нікого нема й він свобідно гулятиме та не ставатиме нікому на ноги...

Від цього постійного пантрування крутиться йому в голові велике грайливе коло з барвистих спідниць, хустин і намиста дівчат. Він і так немає дуже сильної голови і, коли довго гуляє, то вона йому ходором ходить.

І ось крізь оце рухливе, кольорове коло бачить він Гната Божика, що гуляє з Доською Кутною та через шум у голові чує регіт і глум Гната Божика:

— Трусь Прокопе! Чи Гапка крутить тобою, чи ти Гапкою?..

Від кожної зачіпки в Прокопа завжди холоне трохи на душі. Він горне блище до себе Гапку, наче б хотів найти біля неї захист перед глумом парубка.

Та Гапка козир-дівка. Вона стає широко та міцно запершись ногами в долівку і кричить до Гната Божика:

— Пильнуй песький сину своєї дівки, а мого хлопця не займай, бо ті очі видеру мов курці!.. — і на доказ, що її погроза не пуста, показує парубкам, що регочуться біля порога — широко розчепірені пальці із синіми, мов боз, трохи закарлюченими нігтями...

Від цієї палкої оборони дівчини стає Прокопові на душі бодро та любовно. Він не тямить про Гната Божика ні про парубків, що регочуться біля порога, тільки щільно горне до себе Гапку. Крізь почуття безпеки в сусідстві цієї відважної дівчини, пробирається до нього свідомість, що його полонило невгамовне кохання.

Крізь сурдут і сорочку відчуває він теплу-теплу м'якість дівочих грудей. Від дотиків її колін розходить під шкурою стегон дрібнуце приємне тремтіння. А в голові та в грудях у нього так, начеби міцного та солодкого меду напився. Солодкий вар у нього на устах і родиться в нього непоборне бажання поцілувати дівчину. Із глоти та задухи просуваються вони непомітно до порога, щоб кілька хвилин пізніше, обнявшись тісно за стан, заховатись в шепітливому явірнику по той бік дороги. В явірнику сідають вони на великому плоскому камені, що зберігся тут від непам'ятних часів і встиг так обрости мохом, що він м'я-

кий, наче подушка. Тут вони зіловують солодкий вар із уст. У надрах Прокопової істоти притаєно займається жага.

Жага швидко розгорається в острі полум'я і Прокіп Озеро, забувши про свою ніжність, горне-горне до себе милу дівчину, начеби хотів утиснути її собі в груди... Коли ж її груди, рамена й обличчя щільно придушені до його тіла, він увесь перемінюється в непереможний натискач, що поволі хилить дівчину на мохнату обшивку камінюки. Блудна рука торкає колін і закріплює, що ноги дівчини закладені в ключку. Заглухлі вуха Прокопа пробудилися від ледви-чутного сміху Гапки. Прокіп геть-геть забуває свою ніжність. Глуз цілого села не викликав ніколи у нього такого почування, як ледви-чутний сміх Гапки: він трітять терпещь і починає гнівно, завзято змагатися з дівчиною в густому сперку ночі. Та Гапка вєнка мов петруг, поважно відштовхує його підгорнутими колінами і хвилину пізніше картає його, весело торгаючи за вуха.

При ліжковому поруччі висить на мотузку відшрубована приручка. Про це тямить підсвідомість Прокопа й він миттю хватає за приручку та кидається за тінню, що втікає в кут біля дверей.

У сильному замасі залізна приручка гепнула об м'який череп тини. Із тини добувся пронизливий крик і вона вшала ниць. Прокіп Озеро прилякнув і рівномірним порухом рамен немилосердно гатив по жертві, не забуваючи про правильний розмах. Так само бебехкають праником баби на потоці, коли втемившись від стояння у воді, перуть навколінки з берега.

Крик, що прошибнув крізь келію, позганяв сон із повік «голотв»: з усіх ліжок почали плигати тині на Прокопа, що невтомно вимахував своєю залізною зброєю...

Коли ключники засвітили жарівку та відчинили двері, побачили нещоденну картину.

По середині келії заточувався з безсилля Прокіп Озеро із окровавленою штабою в руці а вісьмох «кіндерів» пхалося під ліжка у сполосі, що нагадував панічний страх мишей.

Із носом закарлюченим у долівку, лежав ціммеркомандант Грам: в сорочці та з розпанаханими підштанцями.

Прокопа Озера замінули в качабу. Рано водили до кузні, де закували йому манєлі. *) Цілий день і цілу ніч побренькував він манєлями по цементовій долівці качаби. Сила, що раз прорвалася з надрів його істоти, не давала йому вже спокою та носила з кута в кут.

По місяцеві припинили його слідство за страйк і випустили на волю. У воротях в'язниці ядала вже на нього Гапка...

Коли пізнім вечором проходили явірником біля мохнатого каменя, парубок міцно пригорнув дівчину. Довго стримувана сила родила туту кохання. Прокіп Озеро горнув до себе в'юнку постать, хилив її на мохнату обшивку каменя, так як усні.

Не довго після повороту Прокопа Озера з в'язниці, парубочня ве-

*) Кайдани.

село гуляла на його весіллі. Та тепер ніхто уже не посмів блякати на нього:

— Трусь, трусь Прокопе!..

Бо Прокіп Озеро був уже не той, що давніше. Він не числив навіть до трьох і гатив уже своєю здоровенною рукою.

СТЕПАН ЖЕНЕЦЬКИЙ

За невісту молоду

I.

Гори!!!

О ні, ні! Не гори це, а царство зелене-презелене, рай ліснатиї, шумливий, краса прекрасна, не розказана, неописана й неоспівана.

Бо і якже-ж, як інакше назвати це пресвяте місце на Лемківщині, де пишається високій-високій, аж піднебесний Чертежник, що вихопивсь своїм вершком могутнім, порослим вічно, бо літо й зиму зеленим, ялицевим бором, ген-ген високо, під саму блакитню стріху синю і там щоднини доц це, чи погода, літо ясне, золоте, чи зима біла, сніжна тай бурлива, весна холодна, чи осінь заплакана дощами, закурена сивими, клубистими мряками, — вигривається у золотому сонці, бо ні дощі, ні хмари, ні мряки не заступають йому. — він же-ж високо понад ними могутнів... .

Недалеко від нього стрімка Маґера, що мов та красна Настя з Млиніск, стала собою поміж гуркотливими потічками, у долі обноясалася зеленою запаскою чепіхатої ліщини тай молодой бучини, що їх при кінці літа осінь розмірежує чудовим листям різнокольорових, на верху прибралася грубезними, присадкуватими буками й височезними, стручкими ялицями, тай стоїть собі, пишається, мов та гівка на празнику, вймахує чепіхатим гіллям, шумить листям широким тай чатинням зелених лісів своїх густих, непроходимих, немов вабить-приваблює до себе парубків з усього світу на любу розмову... .

А там далі на схід, розсілася знову, мов тотя вїттова ґаздиня, присадкувата Патроля, поміж найвищими верхами, прикрасилася з боків кушциками дикого ялівця, зазеленилася смаковитими травами широких долин тай полониц, а на самому плоскому верху жовтіє іржавим глиною та світить кам'янистою лисною... .

А навкруги їх всі ці названі й не названі верхи й вершки, високі й низькі, стрімкі й недосяжні, порослі ялицевими, смерековими й буюковими борами, що день в день і ніч за нічю шумлять — розказують тиху й журливу і мало кому зрозумілу казку гір.

Поміж тими верхами й стромами розстелились знову широкі долини й полонини, літом вкриті зеленим килимом трав пасовиськ та сіножатей, вишиваним гірським квіттям красним та запашиим, а зимою застелені білим-прєбілим, аж сліпучим снігом убрусом, що не витоптаний

тут ніколи ногами людськими, не роз'їжджений возами та автами панськими, незабрудженими саджою містової культури гідкої, задушливої, препроклятої...

Із стропів-же ж найвищих розтікаються на всі боки потічки бістрі, грайливі та пінисті, що своїм журкотом безуговним додають чару до шуму гірських борів, тієї найкращої з найкращих симфоній світу, не складеної під воти ніяким там собі геніяльним Вердієм, Бетовеном чи Чайковським, не відграної на ніякому інструменті, що його зробили руки чоловічи, не виспівана найкращими співаками, обдарованими хоч-би навіть солов'їними голосами...

На полонинах цих широких пасуться, розбрившись чередами, бики тай воли круторогі, гладкі й випашені, аж шерсть вилискується до сонця. Поміж ними вівці кучеряві розсіялися чорними цяточками і скубуть кваплячися своїми кирипатенькими мордочками смаковиту, солодку травичку, стріпуючи часто, чи треба, чи нетреба, — чи в муха, чи немає, — вухами довгими, клапоухими.

А з боку, понід кущами, пастухи порозсідалися. Парібки на сопілках любов свою палку й вогнисту вигравають, а дівчата співанками їм відповідають. А як договоряться, — тоді сходяться разом, сідають ближенько, міцно-міцно, аж кості затріщать. Обнімуться і поцілуються тим правдивим, не оплюгавленим ще містовим безстыдством й розпустною рафінованістю, — гірським, солодким, ще, а як-жеж гарячим поцілунком...

Дивлячись на цю красу гірську, прекрасну, сама рука підноситься, навіть у найбільш безбожного безбожника, проводить знак хреста а уста шепочуть: благословенні будьте гори, за ваші вершки могутні, стрімкі й високі, за ваші зелені ліси-бори, вічним шумом говірливі, за ваші широкі долини й полонини, за пронасті глибокі, добрі бездопні і за всю вашу красу гористу, зелену тай шумливу...

Та заразом і прокляття тиснеться на уста, коли зійти нище, до сіл, до тих Радвів, Тисковій, Плесканів, що своїми чорними, закуреними, з невеличкими віконцями хижками, поиритулювалися понід гори, мов ті ластів'ячі гнізда повід стріхи, і коли глянути на тих жителів гірських, на цих змарнілих, виголоджених, аж зчорнілих від тяжкої праці на тісній, глинястій та камінчастій землиці людей, на цих газдів, що одну половину свого віку витрачують на обробітку своїх неродючих загінчиків, аби челяді придбати на зиму бодай вівсяних ошіпків та пісної маґдебурки, а другу половину при зрубі лісів, аби панам наповнювати кишені мільйонами, а собі набивати руки мозолями; знаходити або каліцтво, або смерть, під надаючими ялицями, а за ці марні, тяжко працювані гроші, купити собі зорівки, напиться, затуманити собі голову і до віку недорозумітися, які-то великі добродії для них тоті пани з міста.

Гляньте ви на цих газдинь, вилянялих та поморщених завчасу, за-журених вічною журою, чи старчить чим челядь прожити до яру, ко-би як передівок пережити, нового вівснку тай маґдебурки дочекати, чи не прийдуть і того року, як тогид, тоті здекутники з гміни тай не заберуть останньої корівки чи овечки зі стайні за якийсь там податок, чи данину, чи якусь там іншу нужду...

А діточки... чого-ж всі вони такі жовтенькі? Чого така хоропита білість на їхніх маленьких, красних личках? Чого животики такі напухлі? Чого-ж вони не такі червоні, рум'яні, здорові, як тоті панські діти з міста, що-то літом сюди приїздили? Вони-ж щоденно дихають свіжим, чистим, гірським повітрям, до схочу можуть пити здорової, жерельної водички??? Так-так, але їсти вони не мають що, чуєте? — їсти!!! Бо усе молочко, бриндза, масло, усі кури, гуси, яєчка, усі пацюки, овечки, бики, воли таї корови, усе це ґаздині несуть, а ґазди везуть до міста на торг і там продають жидам пейсатим, бо пани вуйти з Гміни усе напирря посилають, а у них усе пишуть: платіть, таї платіть ґазди. І ґазди й ґаздині самі не їдять і своїм дітям від уст відоймають, а панам до міста несуть, бо мус нести, бо як не понесеш, не продаш і в Гміні не заплатиш, то зараз чорні анцихристи прийдуть, усе ґаздівство зліцитують, продадуть жидам, або мазурам, а ґаздів виженуть з хижі і пустять з торбами у світ за очі.

Так-так, таке то діється у цих наших красних-прекрасних горах. Люди бідніють, діти сотками на животики умирають, старші тисячами на чужу-чужинну утікають, у чужих краях, за горами високими, за ріками широкими, за морями глибокими хліба шукають, а в гори суне з долів найбільша сарана, найбільша погань, — пани й жида з міста!!!

Одні лізуть, щоби будувати тут ненажерливі тартаки, обдирати для них з гір їхню красу таї прикрасу — ліси зелені, ялицеві, набивати свої бездонні кишені мільйонами, за які пізніше купують усі блага світу: славу, честь, поважання, а навіть... кохання, оцю найдорожчу з найдорожчих людських дорогоцінностей...

Другі знову сунуть сюди відпочивати, набирати сили до надгнилих вже містовою розпустою, грубезних як бодня, салом политих тілиць, або худих як прутик, вилушених, мов підпеньок, розточених хробаком культури...

Усі вони спішають у гори, мов та карамха хробачлива, там розлазяться по всіх верхах, долинах, полонинах, шатрами своїми опоганювати зелень прекрасну, криком своїм виполохують усіх звірів таї птахів, за гроші свої нікчемні, збиті людською працею таї потом кривавим усе стараються купити, усе хочуть засмакувати, навіть найсвятішого, — обіймів гірських красунь, гівок струнких, чорнооких, невіст молодих, ґаздинь статочних...

І коли дивитись на цю містову погань, сама теж рука хватає острого ножа, смертоносну пістоль чи важку каменяку а уста шепочуть ненависть: лізьте, лізьте в гори, тут багато є зворів глибоких, пропастей бездонних, всі ви там поміститеся.

II.

У тому-то гористому царстві над доріжкою, що гадюкою в'ється від найвище на Чертежику положеного села Тискані, далі поясом обкручується довкруги Маґери, потім стрімко спадає із Липовецької гори, то знов дрипається-вертиться попід Миханів верх, а там спадає вже у доли і біжить навперейми із бистрим потічком аж до першого, підгір-

ського, закидівленого, у якому аж п'ять парових і два водних тартаків, місточка Балагурова. Над тією то доріжкою, саме там, де вона скручує і сходиться із потічком, на невеличкій царинці стоїть одна-одинок, мовби загублена, стара хижа.

Тепер тихо кругом неї, але колить, як ще Сердюкова Настя була гівкою, о, тоді було весело таї гамірно тут. Тоді що-неділі таї що-свята насходиться було гівок таї парібків із усіх підгірських сіл, таї жартують, співають, веселяться, радіють життєм таї молодістю буйною, що гарячою кров'ю бушить-шумує у їх жилах, як та вода у бистрому потічку на стрімких водоспадах.

Але від того часу, як помер старий Сердюк, а Настя віддалася за Михацьового Івана, що то ліснує у панському лісі і як стала невістою молодою, газдинею чесною, то й гівки вже більше не сходяться до неї, ай парібки за ними вже не приходять. Тільки від часу до часу прийде ще яка колишня Настина подруга, теж уже невіста молода й газдиня, щоби побесідувати про се, ба те, а найчастіше, щоби похвалитися, який-то з її коханого Івана чи Михала тепер добрий та чесний газда став.

Вже й стежечки ті, що ними колить сходилися з усіх-усюдів гівки таї парібки на вечірки до Сердюкової Насті, буйною травною позаростали. Тільки дві ще лишилися не зарослими: та, що біжить від хижі до потічка, що-то Настя воду носить що-днини і ця друга, від хижі у верх, якою Настя таї Іван ходять до двора: Іван — до панського ліса ліснувати, а Настя — панські покої прибирати.

Щаслива Настя, бо вона має газду, що-то колить найкращим парібком був, найгарніщих співанок гмів співати, найдовше танцував на Купала таї бив кожного парібка, що до неї чіпався.

О, щаслива! Така щаслива, що навіть не знає, як розказати про це подругам, як нахвалитися.

Щасливі вони обоє. Живуть, як голуб'яток пара: не сваряться, як другі, не вадяться, не б'ються. Живуть все в згоді й у алагоді, аж люди їм завидують.

І хоч-то не багато платять їм пани за службу, — тих пару злотків у рік, того трошки вівса таї маґдебурки, але що вони обоє шпарівні, не марнотратні, Іван не курить мархотки, ні не п'є жидівської зорівки, таї Настя не купує у місті дурне, міське плаття, як та Дорчикова Нанька, що-то в неділю понавішує на себе різного фантя, як на того страхопуда, що газдині на грядках ставляють, абї куцохвостих зайців від капусту полохати. Вони складають злот до злотка, трохи ще Настя літом за молоко, сир, масло таї бриндію наскладає, і так якось і податки поплатять і що треба до хижі куплять, ай ще децю пристараять.

Щей не давно, як вони побралися, а коло хижі вже й новенька стоїлка стоїть, тогід сам Василь повітку поставив, у повітці вінці бляють, а того року, на ярі, вже й телицю купили у Марчука з-за гори.

А якось пішла чутка селом, що Радівчанський пан, той що-то всяди поза границею їздив, по всіх великих містах бував, по дорогах купелях купався і так, гварять, задовжився, що тепер банок його ліцитує, і він муєнить землю продавати. Кажуть, що пасамперед буде продавати тот загін над дорогою, що-то до Іванової таї до Настиної хижі клином

притикає. А як там ще банку не заплатити, то цей тот за горою. Добре було-би ще хоч кусок пристарати, хоч нивку прикупити. Усе то добре, як більше свого є, і як не треба у нїню ласку дбати.

Ба, та воно добре було-би, але за що купити, звідки грошей набрати. Своїх наскладаних нема, газди в селі не позичуть, бо як хто і має, то собі схоче щось прикупити. А банок г місті теж не дасть, бо банок тільки для панів є, а не для газдів.

А пан, кажуть, дреться за землю, — по сто талярів за морі — якомсь в селі гварив.

Ай ні, ні! Коло пана вони тільки грошей не зароблять, аби навіть сто літ обоє служили. Треба десь інакше заробітку шукати, треба за границю їхати. Мусять десь грошей заробити, аби хоч кусок ще нової землі докупити. Бо тепер землю не часто продають, а ще й коло хижі.

Написав Іван до Ганчакового Митра, що-то вже третій рік у Франції на фабриці працює і все своїй Ганці гроші посилав, аби тот післяв йому напіря, бо і він хоче туди їхати на заробіток.

А як перед колядами прийшло напіря, — Іван подякував панові за бляху.¹⁾ тай поїхав у світ.

III.

Раділа Настя, що поїхав Іван, ай журилася заразом: раділа, що Іван заробить грошей у світі, поверне, тоді куплять у пана загін, подякують у дворі за службу тай стануть газдувати на своїому. А як пан не буде продавати, то може у когось з газдів трапиться купити якусь нивку, бо то часто газди продають, — як задовжаться, як посилають когось у світ на роботу, або як треба комусь в родині сплатити. Та що-то гварити, що повідати: аби тільки гроші, а пристарати якісь невеличкий загінчик, чи долинку сіножати вже десь буде можна. Нехай навіть і десь подальше від хижі, нехай навіть десь у другому селі, аби тільки більше земельки мати, аби було на чому більше вівсику посіяти, маїдебурки посадити тай куманиці²⁾ зробити для корови тай овечок. Бо газда без земельки, як без рук.

А журилася, бо й було чого журитися: молоді вони, щойно побралися, ще не нажилися разом, — а тут вже й розлучилися. Правда, не на довго, — за два, — за три роки Іван поверне. Гей, два-три роки! Коли разом жити, — це здається нічого: два-три тижні, два-три місяці. Але коли в самоті, — це ціла вічність!..

Поки Іван був дома, то Настя не могла діждатися, коли мине цей довгий-предовгий день у пана на роботі. А як прийде вечір, тоді плигне тільки у верх, а там над потічком чекає вже її Іван і разом вертаються до хижі.

А тепер день якийсь ще довший став, — годі дочекатися, коли сонце зайде за Липовець. А як по роботі прийде до хижі, то і тут сумно: ні заговорити до кого, ні порадитися, ні притулитися.

¹⁾ Бляха — що її носять панські слуги-лісні на рукаві.

²⁾ Куманиця — конічина.

— Ех, долеж ти моя гірка, яка-ж ти не така, як повинна бути, — пераз виринається Насті з грудей і густі сльози зрошують її молоде, гарне обличчя.

Одна її розрада таї потіха тепер дома, — це коровиця, що вже з телятком тепер ходить на половину, таї вілці кучеряві, з ними вона тепер говорить, з ними бесідує, їм розказує щовечора свою сумну долю.

Та незабаром почали люди знов частіше заходити до неї. Спершу газдині таї мами, що-то їх газди таї сини теж були у Франції на роботах. Розпитували, чи вже одержала письмо від Івана, що пише, чи багато заробляє, таї чи бачився вже там з їхнім газдом, чи сином. Потім і давні подруги почали навідуватися, і гівки, ті, що вона ще разом з ними гіувала і невісти молоді, що їх газди були десь на роботах: у лісі г місті, або на долах. Правда, веселіше було Насті, як посходяться подруги: одна те повість, друга се. Посміється, пожартують. І на вечір-ки запрошували Настю до села, на музики, на данці. Хоч як Настя любила на музиках подансувати, але тепер ніде не ходила: бо і якже-ж? — Іван там десь тяжко працює, заробляє моволями руки набивав, а вона тут буде веселитися, дансувати. Ні, нехай як уже Іван повернеться, тоді підуть разом подансувати. А тепер ні.

За якийсь час почали і парібки заходити до Насті. Ніби-то розвідувалися за Іваном, а поправді то до Насті приходили. Говорили про се, ба те, а найбільше таки розпитували її, чи не сумно їй одній, таї чи не пішла-би з ними в село на музики. Настя добре знала, що їм не Іван, а гріх в голові, таї довго з ними не бесідувала: повідала про Івана що знала, таї будьте здорові.

А найбільше не давав їй спокою той Петро з-за Млаки, що-то колись хотів з нею одружитися. Той, то що вечора приходив таї напастував її, аж до солтиса ходила жалітися на него, таї мусіла Гарчакову Марину кликати до себе на ніч, бо сама боялася в хижі спати.

Люди не могли Насті нахвалитись:

— Ото — повідали — добра невіста. Як-би так другої газда поїхав у світ, то та вже за ним-би не банувала, найшла-би собі другого... А Настя бач, не з тих...

Так, чесна була Настя, в ганьбу не вдавалася.

IV.

Того року знова, так як тогид і позатогид, понаїдали пани в горні і карамхою розлізалися по всіх верхах таї стробах, по всіх долинах-полонинах. У ночі слять десь по своїх цельтових будах, а як тільки настає Божа днина, як тільки ясне сонінко вкажеться ізза Чертежика, — то зараз вилазить та панська сарана, таї розлазить по всіх горах, таї поганяє їх своїм духом.

Одні драпаються у найвищі верхи і звідтам у якісь шкла заглядають, образки малюють, фотографують красу горів, аби потім у своїх містах показувати, таї грубі гроші за них брати.

Другі алазять знова у доли, залазять до селів і там за свої гроші,

що-то їх на людському поті кровавому повні кишені понабивали, викупують усе добро: усе молоко, масло, бриндзю, яйця, сметану. . . Газдині своїм худеньким діточкам і собі від уст відоймають, самі недоїдають, голодують, а панам продають за тот дурний злот, аби пани з Гміни не приїздили, тай не ліцитували, останньої корівки, чи овечки не забірали. . .

А треті, ті найгрубіші, то ні у верхи не драпаються, ні в доли не сходять. Ті лізуть над потічки, там пороздягаються, здіймають зі свого випашеного, аж бридкого грішного тіла дороге, панське плаття, тай вигріваяться на сонці, мов ті гади, випікають, свої грубезні салища, аж смердячий піт з них ллється і комахню з усіх горів вабити.

Приїхало і до Тисканського двора того літа, двох паничів, братів панових, чи фаміліянтів. Десь аж з Кракова, чи аж з самої Варшави. Оба молоді, красні. Розмістилися у панських покоях, — оден в одній ізбі, другий у другій і їм-то Настя usługувала: замітала, стелила, покої прибирала. . .

Оден, тот старший, то якийсь чудний був: цілими днями тільки десь по горах ходив, по лісах, по дебрах, а в дворі тільки його й бачили, як приходив їсти. . .

А той другий, тот молодший, з вусами і кучерявим волоссям, — той знав тільки по селі мазив тай з газдами й газдинями, з гівками тай молодницями говорив. Про усе питав, про усе розпитував, тай розвідував. Усе хотів знати, усім цікавився: як люди бесідувать, яких співанок співають, що їдять, в що одягаються. І до хижі заходив і до стайні заглядав.

Тамтой був якийсь мовчазний, не говіркий. Усе сам, тай сам. А тот другий, як розговориться, то трудно й відговоритися від нього. Людний, — казали люди в селі, — не гонірливий тай бесідливий тот молодший панич.

Він і Настю часто розпитував про все, і за Івана розпитував: що пише і коли назад повернеться. Любила і Настя слухати, як він розповідав про далекі, чужі краї у яких він бував, про великі міста, як там люди живуть, як бавляться, як веселяться. Нераз заслухався так аж до пізньої ночі, тай боїться сама домів вертати. Тоді панич і проведе її. Спершу проводив Настю тільки до верху, і звідси вертався, потім за верх, а потім вже аж до хижі.

Таки добрий тот панич: і цукорків часто Насті дає і чоколяди, такої солодкої-солодкої, аж нудної, а часами навіть цілий злот.

Настя так звикла до того молодшого панича й до його бесіди, що вже навіть і за Івана по-трохи забуває, не банує вже так, як перше. І веселіще вже їй стало і час скорше минає: у дворі так якось тепер скоро день проміне, що й нечується, — щойно позамітали панські покої, щойно постелила, щойно поприбирала, — а вже й обід. По обіді піде сюди, повернеться туди, зробить те, зробить се, — а вже й вечір, а вже й ніч. Поверне до дому, ніч проспить в хижі, а рано тільки попорає керову тай вівці, вижене на полонину до череди, — тай знов до двора, тай знов до панича.

А й панич до Насті привик уже: всяди за нею ходить — де вона — там він, де вона — там він: вона до хижі — й він до хижі; вона до

стайні — й він до стайні; вона до стодоли — й він до стодоли. Він і в поле за нею йде, як їй чого туди треба і до ліса і на полонину.

Нераз як вони собі десь посідають, тай панич їй про щось розкаже, Настя слухає його голосу, дивиться на його таке панське, гарне, як у дитинки лице, на його вуси, на кучеряве волосся, тай думає собі:

— Ех, моцний Боже, коби я мала такого красного, тай доброго газду як той панич, то було-би красні жити...

А ще як панич часами візьме її руку у свою панську, делікатну, й випещеву, а ще як обійме, притисне, тай поцілує, о! тоді Настя про все забуває, навіть про се, що вона невіста а не гівка і що вона має газду. Так зумів їй тот пан підійти, так умів підбесідувати тай піддурити...

Настя так зайшла собі з тим паничем, що навіть не помітила, що вже кілька тижнів минуло, а Іван нічого не пише. Перше кожного тижня приходив два-три рази громадський післанець, Карнаухів Мартин і все привошив їй щось: або гроші, — або лист. А тепер вже чогось не приходить. То Настя забула вже і за Івана і за гроші і за листи.

Вона тепер тільки одно знає: рано встати, вигнати товар до череди, тай бігти скоренько до двора, бо там — панич.

V.

Добру роботу найшов собі Іван у Франції. Дали його до тої самої фабрики, що-то Гавьчаків Митро вже третій рік працює. Робота не тяжка, тай платять добре. Правда, перших кілька місяців, як він тільки прийшов, то платили йому трохи менше, як старим робітникам, але потім, як він добре пізнав роботу і підучився французької мови, як вже розумів, що йому майстри-французи розказують, — тоді платили вже йому так, як усім.

Добре йому було: на фабриці переробив тиждень, а в суботу виплачували тільки грошей, що у краю, на панській, собачій службі і за рік не заробив. Другі робітники, як у суботу дістали виплат, то зараз вечером ішли до міста, до шинків і там або програвали всі гроши в карти, або пропивали, або розтрачували із дівчатами — розпустницями.

Іван того не робив.

Він в суботу, як тільки дістав гроші, ішов просто до дому, заплатив за мешкання, за харч, а решту складав тай посилав Насті.

Полюбили Івана всі французи: і майстри і робітники. Він роботящий, слухняний, не дармує як другі і від роботи не відтягається. Що покажуть, — те й робить.

Майстри задоволені з нього, хвалять:

— Бон траваліє Жан, бон...³⁾

А коли прийде неділя, або свято, то Іван або листи пише до Насті, або іде до Митра побесідувати. Ще добре, що тут є хоч Митро. Усе є до кого зайти погварити тай порадитися. Не так сумно на чужині, як є ще хтось з рідного краю.

Якось одної неділі зайшов Іван до Митра, а тот читав листи.

— Слава Йсу, — привитався Іван — а що пишуть, Митре?

³⁾ Добре працюєш Іване, добре.

— Та, нічого цікавого, от, як з дому — повів Митро, тай читав далі. А потім каже до Івана:

— Тут і за твою Настю пишуть...

— А що пишуть? — Іван встав з крісла.

Митро подав йому листа і він почав читати:

«А ще тобі Митре пишу, абись повів там Миханевому Іванові, як його углядиш десь на роботі, або в неділю на шаціру, аби він не був дурний, тай не послав більше своїй Насті грошей, бо вона не варта. Вона тепер пускається тут з паниччами з двора, що-то приїхали на свіжий люфт у гори тай мешкають у нашого дідича. Вона всяди з ними ходить, всяди волочиться: і до стодоли і до ліса і у верх і на полонину. Оден панич, то і до хижі її відводить і цілуються обоє і сплять разом. Ганьбу наводить на ціле село. Повідж йому там, нехай візьме вурльон на пару день, приїде до хижі і нехай її трохи буком повибиває тотих паничів з голови...»

Як Іван прочитав того листа, то аж збілів.

Цілий тиждень ходив, як сам не свій: ні їсти нічого йому не смакувало, ні пити. І поночах не міг заснути: усе йому Настя перед очима стояла разом з паничем; усе — або дуріла з паничем, або цілувалася. На роботі все летіло йому з рук. Змарнів за той тиждень Іван, висох, аж зчорнів.

Французи дивувалися, питали:

— Малят, Жан, Малят? *)

— Ой, ні, не малят, — повідав їм Іван — лем тут, о, накипіло — і він показував французам на серце.

Французи не розуміли його, гадали, що він хорий на серце і тільки похитували сумно головами:

— Малят, малят... Па бон... *)

Іван спершу ще думав, що може то ще не правда, що може то так тільки побрехали, але коли він за кілька днів ще одержав листа від Ганчакового Михані, що-то вони разом ліснували і як той йому таке саме написав про Настю, — він не видержав: вистарав папіря на урльон, сів у потяг і поїхав додому.

Три дні й три ночі їхав до рідного краю. Мов на шпильках сидів він у вагоні: вертівся, крутився, то вставав, то сідав, стогнав, затискав кулаки, морщив лице скреготав зубами, аж подорожні з острахом відсувалися від нього.

Чим ближче зближався до дому, тим більше накупала у його серце злоба і ненависть до того, якогось панича з міста, що зганьбив йому Настю. А як на четвертий день вечером приїхав на останню стацію, до підгірського місточка Балагурова і потяг відсапуючись зупинився — Іван перший вискок із вагону. Він вибіг за місто і простісінько побіг на Липовець, а з відси через ліс, до Тискані.

Хоч через цілу дорогу він нічого не мав в устах і хоч через цілу ту довгу подорож він ні на хвилину не задрімнув, — проте у нього набралось звідкись тільки сили, що він без ушину біг під стрімку гору,

*) Малят Івані — чи ти хорий Іване?

*) Хорий, о то не добре...

переплигував високі каміння, перескакував широкі потічки і не чув ні втоми, ні омучення.

Аж як прибіг на Великий Лаз і побачив свою хижу, що чорніла, мов невеличка брилка каміння, — не видержав: почав увесь труситися, руки опали йому, а ноги самі зігнулися в колінах аби сісти. Він сів на камінь і похилив голову.

Та на згадку про Настю, де вона і що тепер робить, — він знову набрав сил, зірвався і побіг простісінько до хижі.

Обійшов її кілька разів до вкруги. Постояв хвилину. Потім підійшов до дверей, попробував, — зачинені. Постукав у вікно — тихо. Покликав:

— Настю! — ніхто не відзивається.

— Нема-а-а, ї-ї — засичав з люті — там вона, в дворі-ї-ї — і він пустився бігти із затисненими кулаками до двора. Та забігши кілька кроків — вернувся і витягнув із добре захованого місця у розі стріхи стрільбу, що-то її заховав був тоді, як виїжджав на роботу. Оглянув її, набив і тоді знов почав бігти у верх.

Як вибіг на гору і став у тому місці, де все чекав на Настю, як вона вертала зі служби, тоді щойно спостеріг, що це вже кругом темна ніч, тільки там, у долині пляма яркого світла: це панський двір світить усіма своїми великими вікнами.

Знов пустився бігти з гори і за хвилину був у дворі.

Постояв хвилину. На подвір'ї немає нікого. Служба видко пішла вже вся спати. Двірські пси пізнали його і тихо почали до нього лащитись.

Іван підійшов під одно вікно, — не бачить нічого: закрите до половини білим полотном. Пішов до стайні, взяв стільця, що-то гвік і сидять на ньому, як корови доять. Став на нього і бачить: за столом сидить старий пан і стара пані і ще оден молодий пан, грають у карти.

Зіскочив потихонько і пішов під друге вікно. Коли тут заглянув, — побачив свою Настю. Вона сиділа на колінах якогось молодого і дуже гарного панича. Він щось розказував а вона дуже сміялася.

Іван здоймав стрільбу з плеча і дивився далі у вікно. А тоді, коли панич, обернений лицем до вікна, обіймав Настю щоби її поцілувати і коли його уста злучилися з її устами, а серце поблизилося до її серця, — Іван націдився в груди і потиснув куток.

Він був добрий стрілець. Научився стріляти за кілька літ як ліснубав у панських лісах. Не хибав ніколи. І тепер не хибив. Бачив як обое похилилися і обняті повалилися на землю.

Тоді зіскочив із стільця і побіг назад у гори.

Якщо хочете,

щоб Видавництво „ПРОБОЄМ“ вчас виконало Ваше замовлення, пишть чітко Ваше ім'я, прізвище і адресу

Із Заліщицького зошита

Присвята Г. С.

1.

Опасисті верб окоренки над сизим Дністром
З піску випинають розпучно замшілі крижі,
Ім стято верхів'я, зелену окрасу корон,
Обрізано пагоня, знищено, зрубано хижо.
Зніечені вкрай по сліпій і без сил боротьбі,
Покручено вививисті, авихнені, мертво-сіряні,
У мертвих річкових туманах, мов в смертній
габі,
Стирчать влиш, опарціні, оасовні, гумгані,
каправі.

Та ґрунт їм не висох, їм плече зелений
Дністер,
Спагу в них вливають і сонце, і вільга і
вітер —
І чудо стається: їх стовбур химерний не
вмер,
І вже проти сонця палає нове верховіття,
Лисніють корони нові небувалої вроди...

Їх полиск сріблястий — то пісня про тебе,
народе.

2.

Я побачив тебе на ввозах Заліщик,
Де від сонця сіріша сірість каменю.
Ти вела на мотузку двох кіз перістих, —
Так ішла перед нами ти.
Облямівкою файною з синіх волошок
Погачтований був твій китарик,
Наче полум'ям синіх пожарів.
Я, ходу приспішивши, врівнявся в тобою
І спивився, неначе обпаленій:
Наче соняшний блиск, наче поклик до бою,
Під високим чолом очей проталинк.
Брів розліт чорним повабом владно скоує,
Твоїх кіс чорне полум'я не згасить,
Вся краса твоя дума — жага пелюсткова,
Неуганна, владуша, неситя.
Тебе викохав простір степів вітровою
щирцею,
Колісала тебе чорноморських хвиль зграї.
У китарі в волошках візантійська цариця
ти,
Невмирущий прообраз суворих і збляклих
мозаїк.

3.

Господар виїхав. Мовчить обійстя.
Черна сточила ластя дном тополь.
Солодкий холод пустки в тиші вистиг,
І лише дощ товче чітке ля-соль.
Віконця — в ґрат похресних вворах,
Двір стереже не пес, а влиш будяк,

Двір стереже туга і неопатність чорна,
Дім стережуть замки на всіх дверях.
Та не повірив мудро власник давній
У міць заліза і залізних стяг,
І вищим сторожем в вікні поставив
Він Божу Матір — світлий віри знак.

4.

РОЗХРИСТАНІ РИТМИ.

Ритму твого не сховити словом —
Людський подих — приплив і відплив —
А твоя — дощова — пісня коляскова —
Рівнорядний спів.

Надокучливе крапель цялалікання —
Під вагою дощовою схиляється лист
Винограду широкий і — аляканний —
Перехиліве краплю — і знов дармовис.
Перехоплює решето крапель
Іржаву барнавість чужих берегів —
Тут немже зневнзика чя раптом —
Одночасно

бсвотно

агуртовано

приспано

наслано

силакано

ажурено

ажмакано —

Не погроза, не скарги, не гнів. —

І живими жалями зламаний

Ти живеш на чужих берегах —

І життя твоє — крапля передання

З листка на листок — нудьга, нудьга.

Пробіжить, як Дністер під осіннім дощем

У привливах нудот і туги —

— Поспішає, даярчить, заколисливо тче:

„Не хочу межувати чужі береги...“

Ось стихає, вщухає, амовкає із рина —

Знов снуються, і точиться, й тчється —

День який нині в нас? І якої пори?

І година котра: десята чи може третя?

5.

Облетений вітрами ранок
Шугнув, мов циганя з води...
А н т о н и ч.

Скупавшись нагло в ночнім дощі,
Вже вітер ліг на білий пляж сушитись...
Лускою п'яних ос Дністер блищить,
А сонце на коні жене, мов витязь.
Гасають риби, рожі на балкони
Голівки просувають, серце мліє, —
І день давенить, мовляв мій друг Грицько,
Як той давнечок у кози на шні.

6.

Коза, коза. Сонце. Сірий камінь.
Попіл сонцем спалених доріг.
Ржаві схили буковинські угорі,
Долі мружаться Дністер хвильками
І хвилює сонні ятері.

Промивали сотні, сотні років
В дорок, в попіл, в морок, в щезний дим...
Мерли діти й мудрі діди,
Неспокій вдавнявся в новий неспокій —
Був народ відпружно молодий.

Йшли гартовані квадрати Риму,
Візантії сяяв ритуал,
Степовий хрипів адобичний шал,
Бивсь об берег, нісся пінно мимо,
Узбереж рівняв рови і вал.

І тепер в пастуха і рибалки
Вшівнаю я історії гоїні сліди —
То холодний вогонь, що водив
Аж до Дакії римської валки,
То перелиск огнів орда.

На дівчаті горить не китарик, —
Ростиславичів пишний хутрований стрій,
І у вилоні валиць і брів —
Темних скатів, що пасли отари
І Геллади валки розкрій.

Тут, на сутках заходу і сходу,
Де колишеться ятір на сонній воді,
Де вмарновано квіття надій, —
Мій народ — спадковмець народів
І провістя нових вождів.

7.

АЛЬБОМНЕ.

Бував кохання — вузенький струмочок.
Підхопить він човен — двюркоче, шепоче,
Оточув плескотом задрісних хвиль,
Щоб пестив той човен закрадливий штвіль,
Щоб човен не вигнався у чисте море,
Щоб світ не побачив його неоворий...
І от на мілкому стоїть він безсило,
Даремно полоще прив'ялі вітрила,
Поволі вгортається в ряски сает,
І дво його марно і тихо гнів...

Бував кохання — широке море...
Хвилює, бурунить, шумує і боре,
Виносить валами той човен на простір,
Аж сонце навустріч, аж хвилі урватіч.
І човен несеться, вітрила напнуті,
На спротив поталі, і бурі, і скрутї...
А море пишається, море широке,
І давонить прибоєм потужним, стокроким,
Що човен у хвилях знаходить підтрим
І силу живушу, що рухає ним.

8.

Він живе у заквітчаній хатці над шляхом,
В білій малявці-ліплявці, першій в селі,

У мовчазнім домочку в черепашии дахом,
Що межує село від рілли.
Одвока тополя над хаткою мріє,
Пова нею — глянясті ярки і горби.
Над дверима в вінку із жоржини й лелї
Жовте серце і хрест голубий.
Поруч стовпчик — там навва села...
Але справжньою наввою в пам'яті встане
Те солодке ім'я, що сіянням пала.
Голубим, що тебе ним стрічають селяни,
Що і півні ім'ям тим вітають вас впрост...
А ім'я того першого гавди села — Христос.

9.

Шкільний маеток ліг понад двюрком
Дністром.

Де виноградник мріє шахівницею.
Там під листком іржавим трон терке ядро
Солодкістю від погляду таїться.
В маетку він — директор і господар
Всіх сокобраних, мудро вродених багатств
(Шкільні плянтації — як спів і подвиг
На вапняковистих і сиварих берегах!),
Хазяїн ягід, яблук і капусти,
Володар пагонів і постачальник страв,
Що соком б'ють і солодково гуснуть, —
Але йому вже тісно в цій луці Дністра.
„Дністер, щоб не пішов кудись у далеч,
А горн — щоб не бачив чоловік у даль“ —
Так ремствує, жартуючи із дамами,
Захоплюючи дотепами млих дам.
З „мотиликом“, у елегантнім строї
(Ніхто б і не сказав: колишній ковальчук!)
Стоїть новий владар землі старої, —
На повідку нюшать повітря пес-вовчур.

10.

„Я син народу, що вгору йде...“
Франко.

Уночі на двірці на підлозі
В вапняковий забрукані бруд,
Попрятомлені в вічній дорозі,
Журавлиним журливим кру-кру
Босі ноги селянські співають.

Чоловічі, жіночі, дитячі —
Босі, босі, порепані всі,
Покарлючені, ашерхлі, неначе
Хто в корн їх сокирою всік —
Босі ноги селянські співають.

Зчервоніли, в напухлих вузалами,
Перетліли в місивах землі,
То тверді, наче гнайсу уламок,
То набряклі, як в ожеледь лід —
Босі ноги селянські співають.

І так сялять вони, босі вповалку
Уночі на підлозі в двірці, —
Як масні чорновому кавалки —
Обцянькою блявських кінців —
Босі ноги селянські моєї землі.

Заліщики—Львів. Вересень—Жовтень 1943.

М. Балін і В. Козлов

(Піонери української кооперації).

ВСТУП.

Сімдесят літ минуло від початків українського кооперативного руху. Тепер навіть тяжко уявити собі всі ті труднощі, які довелося перебороти нашим першим кооператорам. Тільки відданість кооперації, надхненність її ідеєю дали можливість їм переборювати інертність тодішнього громадянства та перешкоди з боку урядових чинників.

Кожне нове діло вимагає великих зусиль, вимагає великої жертвенності, і дуже часто наслідки цих зусиль виявляються аж у далекому майбутньому. Перші кроки не можуть обійтися без помилок, і піонерів кожної справи переслідують невдачі. Ми знаємо, наприклад, що спроба, зроблена Р. Оуеном, закінчилася повною невдачею. Але на невдачах піонерів твориться досвід; його з вдячністю використовують наступні покоління. Тож і Р. Оуен зараз визнається за батька кооперативного руху.

У колоски української кооперації стояв ряд осіб, що з відданістю, аж до самопожертви, працювали над закладанням перших кооперативів. Їх спроби, їх удачі й невдачі мають для нас велике повчаче значіння. На жаль, ще й досі не можна дати повної картини їхньої діяльності. Зробити найповніші досліді лежить на обов'язку тих, в чийх руках знаходяться дотичні матеріали.

Але вже й тепер можна намалювати в головних рисах їхні постаті, їхню діяльність, умови, в яких вона проходила і вплив її на дальшу історію нашого кооперативного руху.

Ця праця присвячується організаторам першого Харківського споживчого товариства М. Баліну й В. Козлову, яких наша кооперативна література визнає за піонерів української кооперації.

Це не означає, що oprіч них не було інших осіб, хто б заслуговував такого ж признання, як згадана двійця. Вже в самому Харкові можна вказати на їхнього співробітника і приятеля Брильянтова, але про Брильянтова ми й досі маємо занадто обмежені відомості. Можливо, що дальші розвідки дадуть можливість намалювати його цікавий образ, але поки що доводиться обмежитись лише короткою згадкою.

При складанні цієї книжки я не міг використати перших джерел, які можна здобути лише в Харкові, Києві або в Москві; я мусів обмежитись працями П. Пожарського («Нарис із історії укр. кооперації», Київ, 1919), П. Височанського («Начерк розвитку укр. споживчої кооперації», Катеринослав, 1925), рефератами в «Працях науково-дослідчої катедри кооперації при Київському кооперативнім інституті» та статтями А. Жука в «Кооперативній Республіці» (1932 р. кн. II, V, VII—VIII).

Я вважав своїм завданням дати правдиве освітлення фактам, поданим у вказаних вище роботах.

Середина минулого століття відзначається надзвичайним темпом розвитку господарського й громадсько-політичного життя в Західній Європі. Винахід парової машини викликав перебудову цілого виробництва і зродив залізнодорожний транспорт та пароплаву; а все це привело до перебудови як торговельних стосунків так і політичних відносин. Застарілі форми життя, як наприклад рештки кріпацького права мусіли бути скасовані, і де це не було зроблено мирним шляхом, там це зробила революція 1848 р., що прокотилася по цілому ряді держав. В історії Європи цей період зветься «весною народів».

Але на Сході Європи, в царській Росії, панувала в той час суворозима деспотизму під берлом царя Миколи I. Не тільки було придушено вільне слово, а зв'язано було навіть свободу руху: навіть переїзди в межах самої Росії зв'язано було ріжними формальностями, вже не кажучи про подорожі за кордон. Кожна людина, що виявляла ту чи іншу ініціативу, вже здавалася підозрілою, кожна, що виявляла якийсь інтерес до громадського життя, вважалася шкідливою.

В таких умовах мусіли приховатися всі творчі сили і стремління до поступу правди, справедливості; бажання загального добра не сміли виявлятися. Зате ширився егоїзм, байдужість до громадських справ («моя хата з краю»), творився матеріялістичний світогляд. На цім ґрунті, в умовах відсутності громадської контролю розцвітали бюрократизм, хабарництво й казнокрадство. Росія відстала від західніх держав, що великими кроками йшла вперед.

Між тим жадна критика не допускалася. Навпаки, вихвалялася велич Росії, вихвалявся її добробут, плекалася безпідставна національна пиша. Все це закінчилося страшним крахом, Севастопольською поразкою. Цар Микола I не пережив цієї ганьби і покінчив самогубством (1855 р.).

Його син Олександр II зараз-же ретельно взявся до європеїзації державного життя. Настала весна і в Росії, так звана доба великих реформ: було знищено кріпацтво, переведено реформу суду й державної адміністрації, заведено міське й земське самоврядування, дано де-яку свободу.

Народ відчув, що знято пута, і все, що раніш мусіло ховатись, тепер заявило свої права на участь у громадському житті. Скована раніше ініціатива почала тепер проявлятися в ріжних ділянках життя. Звільнення селян улегшило фабрикантам набирати робітників; капітали від продажу викупних свідоцтв *) спонукували дворян до закладання торговельно-промислових спілок, банків, почало розвиватися ґрундерство, спекуляція; сиритні люди притім добре заробляли. Дарма, що наслідків цього довелося чекати не довго: почалися банкрутства; багато людей побачили, що стали жертвою профітисвітів; що-ж?!... в житті місце належить, мовляв, сильним; життя — є боротьбою; ідеал плутократії — нажива; для цього дозволені всі засоби; словом, —

*) Викупні свідоцтва, це — державні папери, які були видані дворянам (піддчам), як викуп за звільнених кріпаків. Дворяне продавали ці свідоцтва, або під виставу їх збирали гроші, щоб вкредити різного роду підприємства, сводівачи великих банків.

Лев роздирає там вовка в куски
Вовк же хапає цана за виски.

Створилася особлива психологія, що визнавала таку боротьбу основним законом людського співжиття. Хто виграв в цій боротьбі, той — герой, слабкі мусять гинути, перемога сильних веде до створення нового, вищого типу людини. Так дивилися на життя ті, хто поклонявся «золотому теляті», як Богу.

А з другого боку, всі, хто критично ставився до нових форм визиску людини людиною, захоплювалися новими ідеями, що йшли з Західної Європи. Але відсутність правильної освіти, незвичка критично думати, молодече захоплення творили ґрунт для найкрайніших напрямків суспільної думки: анархізм і нігілізм панували тоді в думках російської молоді, особливо тої, що вийшла з верств середньозаможних.

Правда, очевидно, мусяла бути десь посередині: по своїй істоті людина не сміє бути ні грубим матеріалістом, що метою свого життя ставить надбання багатства, ані безґрунтовним утопістом, що витає у хмарах мрій і в жертву цим мріям готов принести життя, і своє й інших. Громадський корисний тип людини, це той, що тверезо дивиться на життя, розуміє всю необхідність забезпечення матеріального добробуту; але розуміє також і те, що самий матеріальний добробут не пристачає для людського щастя, для гармонійного розвитку особи. Ба, ще більше, духовні інтереси творять важлишу сторону людського життя.

Окрім того головною рисою духовного життя є творчість; і найвище щастя, це — творити щось прекрасне, щось високе, корисне для цілого людства. Гетівський Фауст, беручи від життя все, що тільки воно могло дати: розвагу, кохання, задоволення примх — не піддається всім цим спокусам; і тільки, коли з його ініціативи почалися роботи по осушуванню морської затоки, роботи, що мали своєю метою дати десяткам тисяч людей землю, а Фаустові — можливість організації життя на нових, ліпших основах, — тоді тільки Фауст тремтить від захоплення й шепоче: «О, це справді щасливий мент мого життя! Якби він тягся вічно...»

Цілий ряд тодішніх людей, і то ліпших людей, покладали за зміст свого життя творчу працю на користь не тільки собі чи своїй родині, але цілого народу, ба, навіть цілого людства.

Вони не могли не бачити, що скасування кріпацтва не усунуло всіх суспільних неправд. Селяне мали волю, але не мали землі; можливість заробити щось на стороні була дуже мала через господарську відсталість Росії.

Навіть ті селяне, що мали досить землі, терпіли від визиску з боку торговців, були змушені дешево продавати вироби свого господарства і дорого платити за все, що треба було купувати. Торговля була мало розвинена, конкуренція — слаба, торговці брали величезні зиски, багатіли, а селяне робітники й ремісники мусяли терпіти біду майже таку саму, як за часів панщини. Банки були лише у великих містах, і то тільки для землевласників, купців та фабрикантів, а селяне, робітники та ремісники могли користуватися кредитом лише у лихварів за немилосердні відсотки (часом понад 100% річно). Відсутність шкіл, лікарів і лікарок ще згіршувала становище; народ тонув у темоті, гинув од хвороб.

Кожний щирий патріот, кожен, хто любить свою батьківщину і ба-

жає її розвитку, не може спокійно дивитися на всі подібні болячки; він розуміє, що весь народ не може бути сильним, коли частина його перебуває у напівдикунському стані, гине й вироджується від хвороб та напівголодного життя. Справжній народолюбець йде на допомогу найслабшим членам свого народу. Дійсно, в ті часи найпопулярнішим гаслом стало «йти в народ», щоб лікувати його, вчити його, підносити його свідомість, організувати його господарське життя.

Особливо сильний відгук мусіло це гасло знайти серед свідоміших членів українського громадянства. В його пам'яті ще жили ідеї Кирилометодієвського Братства, в його свідомості звучав заклик Т. Шевченка:

Обніміте брати мої найменшого брата,
Нехай мати усміхнеться, заплакана мати...

Так, вони розуміли, що Україна зостанеться заплаканою доти, доки найменший брат залишиться в злиднях і темноті некультурності.

За царювання Олександра II могли повернутись із заслання Шевченко, Костомарів і інші члени Кирилометодієвського братства, розігнаного Миколою I; вони почали видавати «Основу». А в більших українських містах (Київ, Чернігів, Полтава, Харків) засновувалися українські громади, що склалися з інтелігенції і ставили своїм завданням піднесення матеріальної й духовної культури українського народу та його національної свідомості.

Це вже не була беззмістовна хлопоманія («в світі ходить між панам та в'є горілку з мужиками»). Це був початок культурно-просвітної роботи: розвивалася видавничча діяльність, закладалися народні школи, для дорослих улаштовувалися так звані недільні школи (навчання відбувалося тільки в неділю).

Повстало питання, як поліпшити господарський добробут народніх мас. Це питання тоді широко трактувалося в літературі; вказувалося на спроби переведені в Західній Європі. Між іншим, всіх цікавила тоді ідея кооперації, що в Німеччині, Франції й Англії тоді вже переводилася в життя. Особливо імпував розвиток споживчої кооперації в Англії та спроба Л. Бляна у Франції що-до організації виробничих артілів, як також заснування кредитових кооперативів у Німеччині. Так само були поширені кооперативні ідеї Р. Оуена та Ш. Фур'є. Під впливом цих ідей московський письменник Чернишевський написав роман: «Что делать?» (Що робити?). Він пропагував закладання кооперативів, особливо продукційних. Цей роман був дуже поширений і мав великий вплив на тогочасну інтелігенцію.

Отже не дивно, що й українська інтелігенція живо зацікавилася ідеєю кооперації, і майже скрізь, де були українські громади, в шестидесятих роках повстають перші кооперативи, головним чином споживчі товариства. Серед організаторів київського споживчого товариства ми знаходимо цілий ряд видатних українських діячів, членів київської «Старої Громади»: Драгоманів, Вовк, Антонович, Зібер, Старицький, Чубинський, Беренштам, Житецький, Тригубов та інші.

Але першенство слід визнати за харківським споживчим товариством, хоч би вже тому, що воно повстало раніш: його засновано р.

1866. Установчі збори відбулися 29 жовтня, а в січні р. 1867 вже було відчинено першу крамницю.

Ініціатива організації цього товариства належала групі інтелігентів, що своїм завданням ставили культурно-просвітну роботу і прагнули до перетворення суспільно-господарського ладу в напрямку ідей Р. Оуена та Ш. Фур'є. Між іншим, до цього гуртка належали професори Бекетов, Гордієнко, Ковалевський. Близькими ж керівниками новоствореного товариства були Балін, Козлов та Брильянтов.

МИКОЛА БАЛІН.

Микола Балін народився р. 1829 в Петербурзі. Його батько був російським високим урядовцем, а дід генералом французької армії. Освіту здобув в аристократичній «Імператорській Школі Правознавства» в Петербурзі, яку закінчив р. 1849.

Школа дала йому знання мов, але великого впливу на його світогляд не мала. Та й не диво. В часи кріпацького права, як пише сам Балін, та ще, додамо, в часи суворого режиму царя Миколи I, школа могла дати тільки формальні знання. Головне завдання тодішньої школи було виховати слухняних урядовців.

Але між молоддю завжди знаходяться цінніші одиниці, повні ініціативи й прагнення до всестороннього розвитку своєї особи; чого не може дати школа, те вони намагаються здобути по-за школою. Як це найчастіше буває, молодь не може погодитись з атмосферою рабства й духовного приниження, що панує в умовах деспотичного режиму; ставить-ся в опозицію до своїх вихователів, що виявляється часто і в ріжких ексцесах супроти шкільного начальства; шукає нової духовної поживи, знаходить її в революційній літературі, особливо в літературі закордонній, що друкується в умовах вільного слова.

Так і Балін з товаришами в складчину набули собі книгозбірню, що складалася головним чином з французьких письменників; знайомилися з творами Кабе, сен-сімоністів, Луї В'яна, Прудона. «Але найбільше, пише Балін, захоплювались ми неясними мріями фур'єризму, хоча самих творів Фур'є не читали».

Фур'є писав свої твори своєрідною, дуже важкою для зрозуміння мовою, укладав їх у таку неясну форму, що, адабадося, робив це навмисно, щоб його тяжче було зрозуміти. І ті письменники, що популяризували ідеї Фур'є, також писали дуже неясно (досить ясний виклад ідей Фур'є дав пізніше проф. Ш. Жід). До того ж думки Фур'є дуже сміливі, часто навіть утопійні. Але твори його відзначаються таким оптимізмом, такою вірою в краще майбутнє, в можливість усунення всяких суспільних неправд і у звільнення людини від ярма турбот за матеріальний добробут, — що вся тодішня Європа була захоплена його думками.

Є така приповідка, що коли жив філософ Кант, то в Німеччині кожний крамарь думає по кантівськи. Ця приповідка добре характеризує вплив видатних осіб на їхніх сучасників.

В середині минулого століття не тільки батьківщина Фур'є — Франція, але ціла Європа була під впливом Фур'є. Його послідовники

складали з себе так звані фаланги, їхали в Америку, щоб там на свободі перевести ідеї Фур'є в життя. А вся поступова Європа придивлялася з великим зацікавленням до цих експериментів. Журналісти і високопоставлені, ба, навіть, короновані особи (герцог Саксенвеймарський) їздили до Америки, щоб на власні очі побачити життя в колоніях Фур'єристів. Як що не твори Фур'є, то його ідеї так само, як і ідеї Р. Оуена знайшли дорогу і в Росію, не дивлячись на всі адміністративні перешкоди.

Особливо захвилювались Балін і його товариші по школі, коли в Західній Європі вибухла революція р. 1848; коли не тільки здавалося, що буде здійснено справжню волю, рівність і братерство, але думалося, що можна буде переводити в життя ідеї Фур'є в державному мірлі. Балін товаришував, між іншим, з двома членами відомого в Петербурзі гуртка Петрашевців: Барановським та Головинським, завзятими Фур'єристами. В своїх спогадах Балін прямо називає себе учнем Фур'є.

Під впливом Фур'є створюється світогляд Баліна, виробляється своєрідна філософія, на жаль, також, як і у самого Фур'є, не зовсім ясна і в кожному разі не систематична. Навіть далеко пізніше Балін сам скаржився на безсистемність свого знання і навіть приписував собі анемію думки: «Кращі свої думки я набував випадково, інтуїтивно». Мабуть тому Балін і не залишив систематично сформульованої ідеології. Його думки доводиться вибирати з окремих його творів.

Основна ідея Фур'є — та, що людина повинна жити відповідно своїй природі. За останні часи, часи розвитку промисловости, людина так захопилася матеріальною культурою, що далеко відійшла від природи; в ній розвинулися деякі риси, що не відповідають людській природі (спеціалізація праці, переобтяженість працею одних і паразитизм других, обмеження свободи, обмеження потреб і т. д.) і навпаки, деякі чисто природні риси (стремління до різноманітності, до складних переживань, хитрування) людство вважає за шкідливі пристрасти; а це тому, що в умовах капіталістичної цивілізації люди вносять в життя неспокій та непорядок. Тому Фур'є нападав на сучасних йому моралістів, що вимагали від людини боротьби з її пристрастями, себто з самим собою. На думку Фур'є, зло полягає не в людських пристрастях, а в тім, що сучасне суспільство не вміє їх належно використати.

Балін в своєму розумінню філософії Фур'є йде так далеко, що взагалі не визнає зла. На його думку зла нема, так що й боротися з ним нема чого. Треба тільки прагнути до добра, себто до любови й правди — справедливости. Оце то прагнення до любови й справедливости складає основу його світогляду.

Як що Балінове непризнання зла здається нам неясним і безплідним (може це просто невдалий його вислів), то його прагнення до добра є цілком ясным і багатоплідним. Це визнання конечности для людини прагнути до правди-справедливости й любови було дійсно основою його життя.

Тому-то, закінчивши школу і діставши посаду в сенаті, Балін для своєї праці вибрав департамент карний; «тому карний, пояснює він, що я розумів, що маю там робити: по змозі зм'якшувати кари, а що робити в цивільних справах, я не розумів». Дійсно, коли зла нема, то нема чого вживати суворох кар. Так само, в цивільному департаменті, що має

завдання обороняти приватну власність, нема чого робити людині, яка визнає приватну власність річчю неприродною.

Балін був настільки послідовний, його слово настільки відповідало думці, а чин — слову, що коли помер його батько й залишив йому досить значну спадщину, то Балін від неї відмовився. «Я був настільки соціалістом, каже він, що визнавав, що в принципі я не маю права на спадщину». Чи багато знайдеться людей, що вважають себе соціалістами і щоб відмовились від маєтку? Бо ж легше верблюдові пройти через голочне вухо, ніж багатому ввійти в царство небесне.

Балін, син високого урядовця, заможний, понавши на службу в сенат, міг зробити добру кар'єру, міг досягти високого урядового становища; у нього були родинні й приятельські зв'язки, протекція; перед ним були відчинені двері багатих родин; міг одружитися з багатом... — але все це ні скільки його не приваблювало. Його навіть нудила бюрократична петербурська атмосфера; і от він кидає посаду в сенаті і переїздить на службу до Сімбірську. Далі до Катеринославу, звідти до Костроми, а наразі року 1864 переїздить до Харкова, де вже й залишається до самої смерті.

Скрізь, де він не був, він брав діяльну участь в громадському житті, в т. зв. літературних гуртках. В Катеринославі він сам засновує гурток «Самоудосконалення». Члени гуртка співробітничали в різних часописах, викриваючи хиби тодішнього життя та його офіційних творців. Це вже не було за царювання Миколи I. Це вже була доба ліберального Олександра II; вже можна було вільніше писати. Гурток думав навіть видавати свій часопис: «Новоросійську Літопись», але прохання про дозвіл не було задоволено через протест губернатора.

Той же гурток при діяльній участі Баліна заснував у Катеринославі громадську книгозбірню. Цьому чину Балін надає велике значіння і каже, що він дав зміст останку його життя. Так само в Костромі Балін береться за організацію громадської книгозбірні, розробивши її проєкт, як також і проєкт організації приватного університету.

Як бачимо, змістом життя для Баліна була громадська праця, поширення освіти, піднесення культурного рівня суспільства. В ті часи загальної темноти і некультурності боротьба з темнотою була найважливішою справою, була основою для поліпшення добробуту морального й матеріального. При тій темноті, що панувала тоді в цілій Росії, неможливою була навіть боротьба з хворобами.

Таких людей, як Балін було в ті часи небагато, та й ті були скупчені головню в Москві та Петербурзі, а на провінції траплялися лише одиницями. Закладанням різних гуртків та листуванням з однодумцями, розкиданими по інших містах, вони посилювали себе в своїй діяльності.

Так і Балін шукав знайомства і вів широке листування з «гарними людьми». Гарні люде, це — ті, що готові були допомагати в справі свободи та любови, тої любови до покритвджених, до «найменшого брата», яку проповідував в свій час Шевченко і ціле Кирило-Методієвське братство.

Звільнення селян від кріпацтва, розпочаті реформи давали широке поле для діяльності таких людей. На жаль, їх було ще дуже мало. Здебільшого це були вихованці високих шкіл: згуртована в школах молодь

не піддавалася реакційному впливу николаєвського режиму. Але виїшовши з школи і розсіявшись по всій Росії, вони попадали в чуже оточення, яке їх не розуміло, а oprіч того постійно натикалися на перешкоди з боку урядових органів.

Треба думати, що на Україні таких «гарних людей» було більше, ніж на Московщині. Тут жили ще свободолюбиві традиції козацькі; тут були сильні також впливи Кирило-Методієвського братства; але тут же був дужчий і адміністративний гніт.

З самого початку своєї громадської діяльності Балін наткнувся на непереможні перешкоди з боку адміністрації. Коли в Катеринославі він задумав видавати часопис, то місцевий губернатор написав до Петербургу, що Балін належить до українофільської партії і працює над питанням відділення України від Росії. Це зовсім не відповідало дійсності, бо Балін, вихований в Петербурзі, тоді ще навіть не мав знайомств між українофілами.

Навіть коли Балін переїхав до Костроми і розпочав там громадську діяльність, то й костромський губернатор найшов потрібним порадити йому бути обережним, бо у нього, мовляв, є відомості, що Балін хоче відділити Україну. Це показує, як ретельно дбала російська адміністрація, щоб в зародку знищити кожну думку про звільнення України, коли навіть губернатор не побоявся бути смішним, поборюючи український сепаратизм десь у Костромі, на Московщині.

В Костромі Балін познайомився з кооператором Колюпановим і, треба думати, дуже захопився ідеєю кооперації, що виявилось і в його листуванні. Як він згадує пізніше «мрії про кооперативну діяльність розростались до надмірно дивних розмірів». Але поки що, це були тільки мрії. Практична кооперативна діяльність Баліна почалася в Харкові, куди він переїхав року 1864 і де залишався до самої смерті.

Харків, з його університетом був тоді одним з визначних культурних центрів. Культурне громадське життя виявлялося тоді головним чином в різних гуртках, де велися дискусії на політичні, соціальні та культурно-просвітні теми. Найбільш популярним був гурток проф. Каченовського, чоловіка ліберальних поглядів; але Баліну він здався не досить радикальним, бо вороже ставився до нових тем і літературних і соціально-політичних, а також до «малорософієства».

Балін і в Харкові шукає «гарних людей», які б прагнули до поліпшення добробуту нижчих верств суспільства. Тому він взяв участь у більш радикальному гуртку, який не обмежувався балачками, а приділяв свої сили до праці на користь меншого брата, яка виявилася в організації так званих недільних шкіл.

Цей гурток не обмежувався лише культурною роботою і, стремлячи до створення нових суспільних відносин, ставив своїм завданням організацію демократичних сил для ширення ідей Фур'є та Оуена, для перебудови суспільного й господарського ладу на нових підставах, на підставах вищої моралі.

Вони не визнавали методів насильства, методів революції. Найкращим засобом для наближення нового, морального світу, вони вважали кооперацію. Вони то й заснували перше харківське споживче товариство. Головою управи був Брильянтів, а серед членів управи були Бекетов і Дилевський. Балін був членом надзірної ради.

Відомий російський кооператор Беретті пише, що не було такої справи в Харківському товаристві, не було такої комісії, в якій би Балін не брав участі. Але це був більше філософ-ідеаліст, а не практичний робітник.

Брильянтів був практичним керівником товариства. Це була людина, яка щиро й глибоко віддавалась улюбленій справі. Він горяче захопився кооперативною ідеєю, і переведення її в життя стало його метою.

На ньому лежала практична, щоденна робота: закупка краму, зносини з покупцями, догляд за крамницею і т. п. Він був більш практичний, ніж інші, і Балін зазначає, що Брильянтів надавав діяльності товариства кооперативно-практичного напрямку. Щирість, з якою він віддавався праці, його надзвичайна порядність, а також особливе уміння поводитися з людьми, викликали до нього загальну пошану й признання.

Навіть в часи гострих конфліктів він не бував предметом особистих нападок. Людина м'якої вдачі, високо інтелігентна й працьовита, він не мав особистих ворогів. Всіми думками віддавався він громадській праці, мало думаючи про себе, про свої власні інтереси.

Всі узнавали Брильянтова душею товариства. Він керував не тільки торговельною діяльністю товариства, а й культурно-просвітною. Йому належить ініціатива влаштування кооперативних свят і видання пропагаційних листків та брошур. Видана в Харкові кооперативна література була прийнята Петербурзьким Комітетом ощадно-позичкових товариств на виставку в Москві (1872 р.).

Характеризуючи вплив Брильянтова на співробітників, Балін каже: «Коло нього групувалися інші діячі: він об'єднував цих людей, сприяючи моральному розвитку групи кооперативних працівників».

На жаль, про Брильянтова збереглося дуже мало відомостей. Знаємо лише, що він працював в залізничному контролі.

ДР ГРИГОРІЙ ПРОКОПЧУК

Український княжий скарб у Кракові

Політична історія кожної держави, вже від найдавніших часів зв'язана матеріальним середняком влади — скарбом. Якусь дивну надзвичайну силу крива в собі кожний скарб. Томуто часто-густо акривав його легендарне оповідання або й міт. Скарб був усє веркалом і відбиткою політичного становища держави й її володаря. Характер володіючої людини оцінювали в середніх віках після звуку й багатства скарбу. Кожний претендент до престолу тих віків мусів опертися на міцї цього необхідного чинника, — щоб закріпити своє державне становище й володіння.

Генетична історія всіх великих західно-європейських держав тісно в'язється в величчю й силою скарбу, що творив наразом і політичну силу. Україна лежить саме у обшарі двох культурних течій західної і східно-європейської і на її території відбувалася завзята боротьба за першенство однієї із тих. Часи князя Володимира Великого характеризує м'гутній розквіт культури, що в значній мірі опирався на господарським добробуті цього багатого краю.

Цей добробут, багатство й краса київського княжого двору притягло велику кількість чужинців майже з усіх країв Європи й Азії.

Вони радо гостили на українському княжому дворі й подивлялися цей багатий

край. Українські князі розпоряджали великими засобами золота й дорогоцінностей і помагали навіть чужим при здійсненні культурного діла. За поміччю Володимира Великого повстали монастирі в Південній Німеччині біля Регенсбурга. Велика кількість чужинецьких претендентів до трону перебувала на українських княжих дворах і користувалися великою прихильністю й гостинністю наших князів. Вони нав'язали добрі взаємини з князями та часто закріпили цей союз подружжям. Ті гості княжого двора несли славу українських князів ген далеко у всі краї тодішньої Європи.

Блиск княжого двора головно за Ярослава Мудрого сягав ген далеко на північ і захід Європи.

Князь Ізяслав Ярославич післав німецькому цісареві Гайрїхові (1075) за поміч великі дарунки „безцінні багатства в золотому посуді й безцінних одягах“. Водночас його противник, Святослав, післав цісареві „стільки золота, що про таку кількість ніхто з живих в Німеччині до цього часу не чує“.

Ця саме маленька замітка говорить про велике багатство нашого княжого двора. Володимир Василькович „роздав убогим усе своє майно, золото й срібло й дороге каміння, золоті й срібні пояси свої і свого батька, великі срібні підноси потяв, поламав на гривні намиста свої бабки й матері і розіслав, як милостиню по своїй землі“. Ця велика світлість і блиск київського княжого двора осліпила також і польського короля Болеслава Хороброго, що навіть не думав вертати до своєї тоді ще дикої вітчизни. Цю причаровуючу силу завдячує Україна силі і могутності українського княжого скарбу. По варварським спустошенню Києва москалем Андрієм Боголюбським і нападам татарських горд, переходить український скарб у мандрівку століть. З рук до рук від князя до князя мандрує він і переходить разом із політичною спадщиною Київської Держави, в посідання галицьких князів.

Хоч не велика була спадщина київського княжого двора, що перейшла в руки галицьких князів, але всеж таки денекотрі предмети, що їх пініше ограбив польський король Казимир Великий, мають свою початковість у Києві.

По переході українського княжого скарбу до рук галицьких князів збільшується він тут новими здобутками до того часу незанимає на українських східних землях, а це королівськими коронами.

По трагічній смерті останнього галицького князя Юрія Тройденевича та упадку галицького князівства ограбив польський король Казимир осиротілий Львів і забрав „стільки добра в золоті, багряницях і дорогих футрах“ та вивіз до Кракова. Польський хроніст Траска і інші (Мон. П. Іст. П. ст. 620, 621, 629 і 860) згадує про ці великі цінні скарби, які Казимир забрав: „всі ці великі здобутки в золоті, сріблі й дорогих шлякотних каміннях походять із старинного княжого скарбу. Між нами було кілька золотих хрестів, з яких один мав у собі великий шматок дерева Господнього Хреста. Дві княжі дорогоцінні діядеми, багата мантия й волочений престіл саджений самоцвітом“.

До коронної скарбниці ввійшли теж скарби князя Льва, до якого належали Івсагнія, діаманти та коштовний плащ, прикрашений золотом і всаджений самоцвітом дорогих каміннів.

Крім тих забраних скарбів українських князів було ще багато коштовних церковних предметів і реліквій: срібна таця волочена з грецьким написом, скринька реліквій грецької роботи, образ на дароні грецької віри, оправлений в срібло й 10 дорогих каміннів, грецький малий хрест — срібний волочений в чорнім мішочку, хрест з 15 каміннями і 47 перлами з грецьким написом на противній стороні і дві золоті печатки з грецьким написом.

В катедральній скарбниці на Вавелі зберігся прекрасної роботи золотий хрест „високий на лікоть греко-руської роботи з частицею дерева з Господнього Хреста, весь покритий мережою оплетеною з беалічі малесеньких листків, пташенят, звірів і людських фігур вироблених з відмінною поставою, виравом, одягом, але з невідмінною дбайливістю у виконанні. Серед тої чарівної мережі — 60 самоцвітів і 100 жемчугів“.

Польські історики говорять, що цей хрест ще за володіння Казимира Великого віддав його князед Янко з Чарикова в посідання катедральному костелові. Відки дістав його Янко не відомо.

Інвентар коронного скарбу з 1475. року згадує ще про гомогіальні документи литовських і українських князів і різні акти угоди з тими князями та цінні корони всажені дорогими каміннями.

Польський історик О. Бальцер привадумувався довгий час над походженням і приваженістю тих корон та не міг найти позитивної відповіді. Одначе тут спрзва не так дуже скомплікована, бо одну корону дістав король Данило з Риму за прийняття

католицької віри й унії з Римом, якою також був коронований в Дрогичині 1251. римським легатом Оліце, а друга після тодішніх звичаїв пануючих родів належала його дружині.

Після хрестівки Траски знаходилися ще всі ці предмети в інвентарі коронного скарбу в 1552—1555. року.

Де ці всі предмети поділися, трудно відгадати. Мабуть одна частина вже за життя Казимира Великого пропала в переховку, інші по смерті короля були поділені між удовою а донькою Казимира та за часів Андигавенів, Карла й Людвіка, що мала претенсії до західних українських земель і вже від 1214. року прабили титул „рекс-аліціе ст Льодомеріе“. Ревізія скарбу Річпосполитої в року 1633. агадує ще про п'ять корон, а між ними одна гомогіяльна, одна похоронна. Крім корон ще була срібна булава, срібна таця, хрест з деревом Господнього Хреста, руські хрестиви і реліквії „ze skarbow ruskich“, грецька таця обведена сріблом а котрої хрестиви забрав польський король Михайло Корибут - Вісновецькі, руський золочений пацафікал. При переведенню ревізії коронного скарбу при кінці XVIII. ст. не вайдено більше надних предметів українського скарбу, забраного Казимиром.

Про великий вплив східної української культури й багатства на тодішню Польщу говорять також дві корони византійського стилю з грецьким написом, що в них відбрав литовець Ягайло й Ядвига чолобитню від українських князів грецької віри. Польській історик і дослідник Копера пише між іншим таке: „wszystko co miało więcej znamion sztuki, co miało być starannie i artystycznie wykonane jest przeważnie greckiej roboty. W tym małym skarbcu taka znaczna ilość greckich dzieł sztuki i to w XV. wieku“.

Ця велика кількість предметів грецької орнаментики говорить про великий розквіт византійської культури на наших землях.

Розкіш і пишнота княжого двора на західній Україні, як бачимо з описаних аграбованих предметів польським королем Казимиром, нічим не уступає багатству київського княжого двора за часів Володимира, Ярослава і інших.

Російська дослідниця Полонская пише: „Дивлючись на його пам'ятки ми мимоволі дивуємося ніжності й красі робота, що його моглиб позадрити сучасні ювілери своїм попередникам а княжого доби. Нема тут грубости, що ціхує виробы Сибіру, тяжкості й схематичности латинських пам'ятників, убожества фантазії, окрас фінів і литовців. Тут усе гармонійне, чарівне, ярке й свіже кольоритом“.

Паралельно з упадком політичної незалежності України вічні міжусобиці, роз'єднання українського народу — розбили український скарб, що був політичною і культурною силою княжого доби. Ця відвічна боротьба загнала український скарб у чужі руки, які його пізніше уживали й використовували для скріплення своїх політичних позицій на нашій землі.

ГР. ШЕВЧУК

Ідучи з концерту

Приватись отверто — мені не хотілось йти на концерт. Різдвяний концерт, — думав я. — Що я там почую? Якщо буде баритон він співатиме арію Остава. Якщо буде сопрано — арію Оксани з „Купало“ Вахнянина. Бандурист співатиме про Морозенка і про приймака. Нерухомий хор виконає з більшою чи меншою стенографічною точністю кілька колядок і щедрівок. Все буде так, як заведено. Чи не краще посідти дома?

Справді, ще торік цей репертуар захоплював і підноси. Вперше після років большевицького пнування перед нама завзвучав справжній фольклор. Бо за большевиків переважна частина народних пісень і всі народні звичаї були заборонені. Ніколи не дозволили б відчинити природно побожну лірику українських колядок і щедрівок. Під суворою заборорою була переважна частина історичної пісні з її величною і могутньою лірикою. Бетговенська мідь „Гей, не дивуйте, добрії люди“ ванадто виявляла невмирущо-невлашній дух українського народу. З усього фольклору можна було виконувати яких два-три десятки „вибраних“ пісень, а позатим „фольклор“ складався в офіційному розумінні в усляких „пісень про Сталіна“. Відома річ, що в наш час десь між 14 і 20 роками кожний ученє пише вірші. Це, як кір, неминуча дитича хвороба. От ці графоманські справи стимулювалися, якщо в них оспівувано „батька

народів", записувалися і видавалися (папір на це нещили безжально) сотнями тисяч примірників під маркою „советського фольклору“.

Так от і не диво, що коли приблизно рік тому заввчав в концертній естраді непідроблений фольклор, коли ми почули справжнє українське слово і музику, то це було свято, свято, яке ми відчували щиро й глибоко. І ми захоплено вітали це.

Але час іде, життя поволі налагоджується і нормалізується, скільки це можливо в обставинах війни. І ростуть наші вимоги, наші бажання. І вже вимальовується небезпека: наше мистецтво починає відставати від наших бажань. Воно не веде за собою глядача чи слухача. А воно повинно вести його.

Світ народної пісні і класичної української музики — великий, різноманітний і многобарвний. Але наші виконавці не працюють або мало працюють над поширенням свого репертуару. Арія Остапа — перлина української музики. Але неже більше нічого нема для баритона в скарбниці нашої музичної класики? Чому в того ж Лисенка не використовуються ані „Чорноморці“, ні „Утоплена“, ні чудова „Ніч перед Рівдом“? Чому виконуються весь час ті самі десяткі чи два вяродних пісень? Чому наші виконавці не поширюють свого репертуару? Неже погас дух шукань?

Ми в праві вимагати від наших мистців поглиблення роботи над фольклором і українською класикою.

Але справа не тільки в цьому. Світ фольклору багатий і кольористий. Проте жити тільки ним людина сучасної епохи, людина міста зокрема, не може. Широкі обрії нашої епохи світових катаклізмів не вміщуються в рамці старих набутих народної творчості. Етнографізм ми приймаємо, але ним не обмежуємось. Звідси два виходи: вихід за межі фольклору і творчий підхід до фольклору.

Не обмежуватися фольклором, не врікатися Європи — таке гасло не тільки наших днів. Блискучий знавець і інтерпретатор фольклору Лисенко в останні роки творчості перейшов до тем європейських — автентичних тощо („Сафо“, „Ноктюрн“). Розглядаємо це як заповіт. Ми багато говоримо про приєднання України до нової Європи. Таке приєднання в галузі культури може йти тільки через відтворення тематичних, ідейних, творчих у широкому розумінні слова багатства культурної Європи. Інакше пануватиме провінціалізм, нудьга, мертвечина. Своє слово ми скажемо не тільки своєю тематикою, але й своєю інтерпретацією загальноєвропейською. Не малювати, а виявляти, себе в близькому, хоч і не безпосередньо своєму, — такий заповіт Лисенка і Лесі Українки, Коцюбинського і Бойчука. Звідси потреба широго і не трафаретного європейського репертуару. А з другого боку — і до традиційного, до фольклорного — творчий підхід. Шукаймо нових трактувань відомого. Експериментуймо. Не по більшовицькому експериментуймо, — бо там експерименти робилися всупереч традиції, на шкоду народному духові. А наші мистці повинні експериментувати над поглибленням традиції, над виявленням прихованого в ній. Хай за правок нам буде геніяльний Леонтовичів „Щедрик“, де в простій інтонації примітивної пісеньки розвинено величну європейську поліфонію.

Або воєнішня подача народної пісні. Де сказано, що її, цю пісню, треба подавати нерухомо? Чому б невідродити синкретизм народного мистецтва — рух і спів, символіка гри і музики як єдиний комплекс?

Ось, два основні, вдається нам, наперед шукань. Своя інтерпретація європейського — і сучасний, живий, коли хочете, європейський підхід до свого традиційного. В обох випадках — синтеза, рух, шукання, не мертва етнографія, не музей, не експонат. Нашому мистецтву потрібний рух творчого шукання, держання, нестримного руху.

Такі думки понесли ми на концерт. І хоч бун на концерті і „приймак“, і арія Оксани (Остапа, на диво не було), але було й те, що примусило серце нвидше забитися і сказати: шукання почалися, дехто з мистців уже відчув загрозу творчого застою.

Маємо на увазі виступ ансамблю народної пісні театру „Просвіта“ (керівник-режисер Сагайдачний). Тонко розроблено в українському стилі плавний і стриманий, симетрично-ритмічний рух виконавців пісні — і стара, традиційна пісня заввчала по новому. І ми відкрили в ній живе, сучасне.

Це — перші несміливі спроби. Але ми вдячні за них, за те, що вони перші. Сподіваємось — не останні. Сподіваємось — ростиме й будятиме наше нове, творче, глибоко вкорінене в традицію і вічно свіже й сповнене шукань українське мистецтво.

(„Нова Україна“ — Харків, — р. III(1943) ч. 6(320) в дня 10. I. 43)

Літературні й україністичні матеріяли по газетах

XVII.

„Нова Україна“ від 2 червня ц. р. містить вірш Н. Щербани про Київ, статті Євг. Одрини „Жовті Воли і Корсунь“ та О. Зайцова „Г. І. Нарбут“ Л. Григорів містить тут свій репортаж „Соснівці“ (Лист з Гадяччини). 6. червня Н У містить статтю В. Царенника „Останні дні Запорозької Січі“ та нотатку Платоніда Хоткевича про її чоловіка, Гната Хоткевича, його архів та книгозбірню. 9. VI. уміщена стаття П. Райка „Із скарбів Слобожанщини“ (Про Я. Щоголіва), 13. VI.: О. Зайцова „Цукрове місто“ (Лист із Сум), Сем. Кравченка „Зелені свята“, репортаж Л. Григорова про осело Ол. Пчілки „Зелений Гай“.

8. серпня НУ містить нарис В. Степового „Друга зустріч“, П. Хуторського „Смерть романтики“, М. Січовика „Із спогадів“ (Революційна совість), 13. 8. часопис містить вірш Ол. Веретенченка „Тринога“ й репортаж Д. Ніценка „Кривий Ріг“, 14. 8. — новелю Мик. Бунчука „Один з багатьох“, 15. 8. — нотатку О. В. про О. Олеса, кілька віршів цього автора, оповідання І. Яценка „Рідна донька“, вірші А. Чорного „За рідний край“ та Яр. Сланутича „Богдан Хмельницький“, репортаж Л. Григорова „Над Сулою“ та Вас. Гайворонського в Склярова, статтю К. Білостоцької про Херсонську книгозбірню, спогади Юр. Терена „На хресному шляху“.

22. 8. НУ містить новелю В. Шямка „Під Крутами“, спогади Ф. Красноуха „Гнат Хоткевич у Смілі“, вірш М. Ореста „Твердження темно-синя, дальній ліс“, статті проф. С. Іллічевського „Природа України“, Ол. Юрка „Літо в звичаях і повір'ях“, М. Вербицького „Северин Наливайко“, Ол. Парадиського „Батько української повісти“, 31. 8. уміщений репортаж В. Степового „Степовики“ — із П'ятихатського району, 8. 9. — репортаж Б. Ш. в Донбасу п. в. „Подорож по шахті“, 9. 9. (ч. 136(450) — прифронтний етюд О. Жадана (В осінньому лісі) й передрук з смілянської газети „Українських Новин“ — нарис „На Маковія“.

„Львівські Вісті“ 4/5. жовтня м. р. умістили статтю Дениса Лукіяновича „У городі Коломана“, 11/12. жовтня м. р. довшу рецензію Інк. І. Прокопова на працю Віктора Доманяцького про упромисловлення українського села, від 18. до 21. жовтня статтю В. Левинського про основника „Січей“ Кирила Тривольського (1862—1941), 25/26. жовтня статтю Є. Хвалливого з нагоди 25. літ з дня смерті відомого західно-українського політика д-ра Євгена Олесницького. В невідписаній статті про поета й полігота М. Драй-Хмару, уміщеній у цьому самому числі ЛВ знаходимо такі нові риски малознаного життєпису цього визначного поета: „народився він сином козачка на Полтавщині. Вже амалку мусів терпіти від лихої мачухи, скриплюючи свою самостійність та ініціативу. Спершу, будучи пастушком, учився у дяка та самотужки понісав школу у Золотоноші. згодом учився у колеґії Павла Галагана в Києві“. 1/2. листопада 1943. цей часопис умістив спомини Н. В. Рівецького про четаря Романа Кашубинського („На віттарі батьківщини“), на початку листопада часопис у 4-х числах містить довшу рецензію Михайла Яцкова на нове видання Стефанікових творів 19-21. XI. 43. ЛВ містили „Початок „Пісні Нібелунґів“ у пересілі Франка“, поданий академіком М. Возняком (коментар і текст переспіву). 29/30. XI. 42. була в часопису уміщена стаття В.М.Л. про природника й філолога проф. Івана Верхратського (1846—1919), учителя Івана Франка, та невідписана стаття „Поет сільської ідилії (У 10-ті роковини смерті Степана Васильченка)“. 3. грудня м. р. — стаття Д. Лукіяновича „Коломива—місто“, 5. грудня — стаття В.М.Л. „О. Олесь“, 8. грудня — † д-р К. Левницького „Василь Стефанік народний поет“ (з неоголошених рукописів), від 11. до 14. грудня часопис містив статтю академіка М. Возняка „Шум за вплив Анценґрубера на („Вчителя“) Франка“.

„Львівські Вісті“ 8-9. серпня ц. р. містять 14-тим продовженням незвичайно ґрунтовний нарис покійного вже о. Романа Луканя в історії української преси в Галичині в середині XIX. стол. п. н. „Вистава української преси Галичини (1848—1943)“ й статтю В. М. Л. „Буковинський соловей. В роковини народин О. Ю. Федьковича“, докінчення нарисів д-р Олександра Надраїм про богословські студії та студентське життя у Львові перед 100 роками п. н. „Як воно було за наших дідів“, репортаж Константини Малицької „У пані Соломії“ (Крушельницької) й статтю д-р Сефії Парф'янович „Розлука з старовиною“ — пропаґанда сучасного меблювання. 10. серпня ЛВ вмістили статтю о. Леонтія Куницького про адвоката М. Волошина „М. Волошиніві, Лицареві і Другові, сердечний спомин“, 19. 8. — восьмим продовження

закінчення статті Лідії Горбачевої „Камінний Господар“ драма Л. Українкі, 24. 8. — початок статті В. Левинського „Економічний реферат Івана Франка на II-ому все-народному вічу українців у Львові в 1883. р.“, 26. 8. — довший некролог Аїтала Вітошинського, статтю М. Думки „Чи варто вчитися клясичних мов?“, ваканційний репортаж Ко „Бескиде зелений“ й нарис Оси з советського буття „Кішечка“. 7. й 8. вересня в ЛН знаходимо закінчення раніше розпочатих друком нарисів І. Ж. „Заходь советів русифікувати українську мову“, так само як і докінчення невідомих нарисів „Дещо з тайн старого Львова“ (З чого будувався старий Львів, Овдоба дому при вул. Бляхарській 22). Так само 9. 9. число ЛВ містить статтю М. Р. „Пам'яті дра Олгана Бурки“ та писання Юрія Косача „Осьмомисловою волостю (Із романтичного нотатника)“ й статтю Махайла Островерха „Загибель мистецьких творів“. 10. 9. уміщено репортаж а. н. „Прощальна ватра в козівському таборі юнаків“ та нотатку „Товариська зустріч“ про візд 29. 8. ц. р. в гімназії Василінок абітурієнток гімназії випуску 1933. року. 12-13. вересня ЛВ містять фейлетон О. Жучка „Літературна авітамінова“, нарис М. П. „Куди нам тепер іти“ — репортаж про працю садівничок на селі, репортаж Т. „Відайдня у Студентському Домі у Львові“ та нотатки „Де кілька авіаваг і спостережень про народню ношу“. 16. 9. уміщено спогади харківчанина про побут під советами в лотому-березні ц. р. (шідп. С. Г.), статтю Гана „За краще майбутнє української дитини“ — репортаж з конференції виховнаць дитячих садків в Пукві на Рогатинщині. 18. 9. уміщено спогади харківчанина про побут під советами в Харкові в лотому-березні ц. р. 24. 9. знаходимо продовження нарисів М. „Шляхами по бойківській верхівні“, 25. 9. — статтю М. Думки „Найстарший оляс Дніпрових порогів“, 26-27. 9. — 17-ге продовження нарисів Р. Луканя в історії української преси, репортаж Б. З. в Явного „У східних Карпатах. Рефлексії в відпустив“ нотатку Б. В. „Перемиський замок“, розмову (бм) в режисером Й. Гірняком „Гамлет“ у режисерській майстерні“ й педагогічний нарис Лідії Метельської „Почуття мевше-вартости“.

Дня 2. жовтня ЛВ вмістив сломин Ол. Надрага про др Теодовія С. Заяця п. н. „Відійшов від нас“, 3-4. жовтня — цікаву історичну новелю В. Чаплєнка про отамана Ревуху-Золоту Бороду, в якій він не гине р. 1831. в бою під Махнівкою, але стає ліриком свідцем й до кінця життя блукає в лірою по закутках України, 6. жовтня — посмертну згадку статтю Л. Я. про знаного львівського діяча Теодора Подлуського, 7. жовтня — спогади В. Гайворонського „Оповідання колишнього стахановця“ та „Житок спогадів з 1919. року“ В. Кивеня про сутичку Запорозького Корпусу в денкінцях в Києві 30. 8. 1919. р. та підміський репортаж Е. „Прогулянка в минувшину. Прхід до Цісарського ліску“, 8. жовтня — статтю проф. Ів. Кухтв „Виховна система о. др Йсафата Маркевича ЧСВВ“, (З нагоди 25-ліття діяльності), 9. жовтня — статтю Т. З. пам'яті самбірського діяча авд. др Василя Бережанського п. н. „Стара гвардія“, 10-11. жовтня — початок статті В. Левинського , цікаві нотатки на теми журналістичної етики Ростислава Бидика п. н. „Нов лицет“, оповідання Василя Гайворонського „Чортове колесо“, просторий і живий нарис Е. „Наш любий Личаків. Оргізація дільниці Львова“, репортаж М. „Манявські урочища“, етнологічну статтю М. Мрзиченської „Мальованки“ й не вперше вміщені, але цим разом дещо довші нотатки Д. З. „Куток натураліста“, 12. жовтня — статтю Б. Меліанського „Ентузіаст творчої праці. Пам. проф. дра Маріяна Панчишина“, 13. жовтня — продовження реферату В. Левинського про визначну, але тепер вже дещо перестарілу працю Зерова про Лясо України, статтю др Романа Осінчука про М. Панчишина п. н. „Підвизник народнього здоров'я“ й реферат Д. про виступ проф. П. К. Ковальова „Шлях розвитку української мови“, 16. жовтня у часопису розпочалися друком цікаві нарис Г. Личевського „По Шевченкових місцях (Незабутні спогади, Вільшана, Кирилівка й ін.), що давніше дещо коротше були друковані в київському часопису „Нове Українське Слово“. 16-ого ж жовтня ЛВ вмістив довшу статтю М. П. „У 50-річчя першої української захоронки, репортаж в свята обжиком і сіль-госп. вистави в Ходорові, статтю др Г. Гвоздецького про др М. Панчишина, дорожні вражіння Г. Личевського „Подорож до Галичини“, реферат Л. про виступ І. С. Романченка в викладом „Куліци і Гоголь“, „Куток натураліста“ Д. З., звіт Л. „Перші скордини наукових робітників“. 22 жовтня ЛВ містять докладний реферат Л. про виступ проф. Чаплєнка в Лів. Мист. Клубі на тему „Письменник і мови“, 26. жовтня діалог М. Островерха з нагоди вистави „Гамлет“ а. н. „Удаване божевілля“, гумореску Гад. Іванової „Лідочка“ та реферат Л. про доповідь С. Кокота про долю українських письменників під большевицьким ярмом.

„Давія“ (Новий Ріг, редактор М. Жосан) 17. жовтня р. 1942. містять довшу статтю Бича п. н. „Українські народні струменти“, 7. серпня 1943. велику статтю-

рецензію І. Ж. на виставу „Майської Ночі“ в місцевому театрі ім. Котляревського, 10. й 12. серпня ц. р. — статтю В. Боршкєвача „Минуле Кривого Рогу“.

Берлінський „Голос“ 1. серпня ц. р. містить етнографічний нарис Ол. Дамаскіна „Гірський культ на Лубенщині“, 8. серпня — статтю В. Барки про збірку поезій Т. Осьмачки „Сучасникам“, 15. серпня — статтю В. Б.: „Кошовий Кухаренко“, 22. серпня — статтю В. Б.: „Квітка - Основ'яненко“, 29. серпня — фейлетон Юрка Жалиши „Русалонька“ (Випадок в сов. життя) й рецензію В. Б. на збірку Ковалева „Прелюдії“ п. н. „Свіжі вірші“. Дня 12. вересня цей часопис умістив статтю Ол. Флоринського про М. Самокишу — „Український баталіст“ й статтю В. Б. про збірку Б. Кравцева „Під чужими зорями“ п. н. „Кришталеві октави“, 19. вересня докладнішу статтю Ол. Дамаскіна „Забутий поет“. (Життя й творчість Бориса Чигиринця), 26. вересня — статтю Ол. Дамаскіна „Юнацькі погляди Микола Зерова“ (За неопублікованими матеріалами з архіву Б. Чигиринця) й рецензію В. Б. на четверту книгу „Українського Засіву“. 3-го жовтня ц. р. „Голос“ умістив допис С. Думки в Києва про доповідь доцента Г. П. Вовка про листування Лесі Українки з М. Драгомановим, 10. жовтня — рецензію В. Б. на „Писання“ (?) І. Величковського, видані др. Ю. Пеленським, 17. жовтня — реферат В. Б. про журнал „Українська книга“, т. V; 24. жовтня — репортаж М. Щербака в Звенигородці п. н. „Там, де жив Шевченко“ та статтю В. Б. про повість В. Чаплєнка „Пиворів“ п. н. „Повість про Теофана Кіаку“, 7. листопада — статтю В. Б. про збірник О. Лятуринської „Гусли“.

Берлінський тижневик для українських робітників „Українець“ містить 13. вересня статтю А. Г. „Олександр Олесь“, 20. вересня — Гр. Хміля „Петро Ніщинський“, 27. вересня — П. Олексівка „Сергій Єфремов“, 1. листопада — оповідання-спогад А. Гарасевича „Побратими“.

„Український Доброволець“ 6. листопада умістив статтю П. Богацького „Гр. Чупрянка“, 13. листопада — статтю дра Микати Думки „Подорож Дніпром 1000 років тому. (Порфірогенет про „Путь із Варяг в Греки“) (За „Львівськими Вістями“).

„Нове Українське Слово“ 8. липня ц. р. містить статтю проф. С. Плярова п. н. „На виставці“ — про другу виставу київських мистців, 14. липня — гумореску О. Сосулі „Відкритий міст“, 25. липня — статтю В. Дубронського „Директива в центр“ — про першу виставу комедії С. Ледянського 15. липня 1943. в Укр. драм. театрі в Києві та статтю Б. Якубського „День письменника“, 13. серпня — нотатку „Пам'яті П. П. Погоцького“ — знаного збирача старовини й гумореску О. Сосулі „А ми собі косимо“, 29. серпня — статтю Б. Якубського „Історичне значення Лесі Українки“, 2. вересня — фейлетон Січкариуца „Звітна доповідь“ (про віт делегації вчителів в Зах. Україні — ще за совєтів) й статтю Г. Личевського „Майстер різця і слова“ (про різьбяр С. Жука), 3. вересня — статтю О. Зайцева про Гр. Квітку, 4. вересня — статтю С. Ледянського „Л. Українка і совєтська дійсність“ й нотатку про 70-річний ювілей Фотія Красицького, 5. вересня — репортаж Г. Л. „Незабутні місця“ (про Гадяч) й пригадку Н. Городовенка за Д. Борзнянського, 7. й 8. вересня часопис містить репортаж Г. Личевського з Полтавщини, 9. вересня — нарис Віктора Морта „Діти — квіти життя“ й репортаж Г. Личевського про Диканьку, від 11. до 15. вересня часопис містить нотатки Ол. Сосулі „Селами українськими“, 14. вересня — статтю П-ко „Знеславлення жидо-більшовіками київських святань“, 19. вересня — статтю вварх. архітектора В. Первака „Собор св. кн. Володимира“ та Г. Личевського „Київ“.

„Кременецький Вістник“ 16. й 19. вересня ц. р. містив статтю А. К. про Квітку п. н. „Батько української повісті“, 19. 9. — допис в Києва „Видатна подія“ — про виставу в Києві „Директиви в центр“ С. Кокога-Ледянського, 22. 9. — статтю Н. Кибалюка „Козацькі могили під Берестечком“, 26. 9. — З. Мірної „Олена Кульчицька“, 30. 9. — Бориса Борисюка „Осіні могили“ (нарис), 3. 10. — Аркадія Животка „Українська мова“, 10. 10. — оповідання Галини Лащенко „Діти“, 14. 10. — анонімову статтю „Микола Хвильовий“, 21. 10. — також анонімову „Прометей праці і боротьби (Ів. Франко)“, 4. 11. — невіддану статтю про „Сагайдак“ — збірку віршів Юрія Дарагана (1893—1926), 4. 11. — передрукована в „Вінняцьких Вістей“ стаття „Ветерани українства“ — в нагоду 75-ліття Максима Славинського та Фотія Красицького, 14. 11. — стаття Б. Борисюка „Театр у провінції“.

„Український Голос“ (Луцьк) 11. серпня ц. р. умістив невіддану репортаж „Вінниця — місто плачу“, 26. вересня — вірші Я. Лобова, фейлетон Олуда „Брак у темі, до біса!“, 30. 9. — байку Олуда „Зозуля“, 3. 10. — вірш Я. Лобова „Ранки над лиманом“, епод Ол. Сосулі „Чи ви знаєте“, фейлетон Ан. Гака „Наші Сорочки“, 10. 10. — гумореску Ол. Сосулі „Пісня любові“, 14. 10. — довшу критичну рецензію Ол. Сосулі на місцеву виставу „Дай серцю волю“ й вірш Ів. Лобова („Ластівка“).

Рецензія

Ол. ПОЛТОРАЦЬКИЙ: ГОГОЛЬ У ПЕТЕРБУРЗІ. Роман. В-во „Радянський Письменник“, Київ—Харків 1940. Передмова акад. О. І. Білецького, художнє оформлення Л. Каплана. Редактор Ю. Смолич. Ст. 291.

Автор цього роману*) був примушений совєтськими обставинами писати про Гоголя не інакше, як про всеросійського патріота, що незвичайно добре почував себе у Петербурзі у товаристві російських літератів перед своїм від'їздом за кордон по перших виставах „Ревізора“ р. 1838. В дійсності ж, незабаром по опущенні Петербургу вже в одному з перших листів своїх з Риму Гоголь писав такі рядки, що в них яскраво жеврів явна нехіть до Росії: „Россія, Петербург, сніга, подлеци, департамент — всьо его мне свілось. Я проснувся опять на родине“ (Каллаш: Гоголь про Італію, XXV). Це відчували й самі тогочасні москалі, навіть такі гарячі прихальники Гоголя, як К. С. Аксакоф, що в розпачі по появі „Мертвих Душ“ писав Гоголеві: „Інші в сліах на очах від цілковитої розлуки, вони кажуть, що той не росіянин, в кого серце не обилється кров'ю, дивлячись на безрадінний став, кажуть: Гоголь не любить Росії; подивіться, яка гарна Україна, а яка Росія; додають: зауважте, що й саму природу не проминув і навіть погода весь час мокра й брудна“ (Каллаш, Гоголь в восп. современников. М. 1909. с 47).

Відомий російський мемуарист Вігель (що походив в роду знаних Тухачевських) у своїх спогадах досить докладно зупиняється на Гоголеві, якого уважав ненавсникком Росії, а його комедію „Ревізор“ — твором, що осмінив москалів перед цілим світом; до того Вігель згадує й двох старших від Гоголя ненавсників Росії — Капніста (авгора протиросійської „Оди на рабство“) та Гнідича.

Вігель пише такою своєрідною, цілком індивідуальною, до того ж дещо старовинною чи старомодною московщиною, що занадто тяжко перекласти його випаді проти Гоголя та його двох предтеч, а тому ліпше навести його слова у мові московського оригіналу. Згадуючи свої молоді роки в Петербурзі, де він служив тоді у Сенаті, Вігель згадує при цьому й своїх двох українців знайомих по службі в цій інституції, при цій нагоді згадуючи тихенькими слівцями й М. Гоголя:

„Примечательны были также два украинца: один поет в отставке, другой в сем званні только что поступивший на службу. Оба они, несмотря на единоверіе, единокровіе, единованіе, на двувекое соединеніе их родины с Россіей, тайком ненавидели ее и Русских, Москалей, Кацапов. Это были Капнист и Гнедич.

Василій Васильевич Капнист женился на родной сестре жены Державина и даже эти брачные узы не могли привязать его к Россіи. Он много написал стихов и несма хороших, и, заключив поприще свое великим твореніем своим, называемым Ябеда, опустился на лавры. Не обращая вниманія на наши слабости, пороки, на ивши смешные стороны, он в преувеличенном виде, на повор свету, представил преступныя мерзости наших главных судей и их подчиненных. Тут ни в действии, ни в лицах нет ничего неселаго, забавнаго, а одно только ужасающее, и не знаю почему назвал он это комедіей. Лет сорок спустя, один из единовемцев его, малорослый Малоросс, коего назавать здесь еще не место, движимый теми же побужденіями, в таком же дуже написал свои комедіи и повести. Не выводя на сцену ни одного честнаго Русскаго человека, он предал нас общему поруганію в лицах (по большей части вымышленных) наших губернских и уездных чиновников. И за то, о Боже, половина Россіи провозгласила циника сего великим!“ (Ф. Ф. Вігель. Записки, ч. III, ст. 145—146).

Вігель про Гнідича та його нехіть до Росії пише далі:

„Все, кажется, налагало на него долг благодарности к Россіи, а он питал к ней совсем противное чувство, которое гораздо после, против воли его, мне часто обнаружилось в коротких с ним беседах. (Вігель: Записки, ч. III, ст. 147).

До речі, відомий київський вчений, В. Маслов, у своїй знаній праці про літературну творчість К. Рилєєва, автора поеми про Войнаровського († 1826) зазначав, що серед осіб, які могли підтримувати в Рилєєва зацікавлення до України, слід згадати також і Гнідича. Уроджений в Полтаві, вихованець полтавської семінарії, а згодом харківського колежіуму, Гнідич і в далекому Петербурзі стало пам'ятав про свою батьківщину. В. Маслов уважав, що українські симпатії Гнідича виразно вступають і в передмові до виданих ним „Простонародных песен нынешних греков“ (Спб 1825).

*) Ол. Полторацький, як свого часу поважали часописи, вмер влітку 1942 р. у Харкові. Останніми часами працював у харківському протибольшевицьким деннику „Нова Україна“.

У цій передмові Гнідич виявляє ґрунтовне знання української мови та народної поезії; в українській мові він зазначає цілий ряд слів еллінського походження, в українських голосіннях Гнідич вбачає той самий рід поезії, що й у грецьких мирологах (надгробових віснях). Грецький „Слів ластівки“ нагадує йому українські неснянки, а історичні пісні сучасних йому греків — нагадують деякі з тих псалмів, що їх співають в Україні сліпці-добраї. До цього Маслов додає, що серед рукописів книгозбірні П. Б. Щеглова року 1912. йому доводилось бачити й власноручний рукопис М. І. Гнідича — п'єсу в українській мові (В. І. Маслов: Лит. діяльність К. Рилева. Дополнення в поправки. Унів. Известія, Київ, 1916, кн. 2, с. 51—52).

Серед виданих р. 1884. Тихановим матеріялів в архіву М. Гнідича звертає на себе увагу вворушливий лист сестри М. Гнідича, Марії Карницької, писаний українською мовою, що для тієї доби в дуже рідким явищем.

Так само цікава й нотатка Вільгельма Кюхельбекера, товариша Рилева по грудневому повстанню р. 1825, що сидючи в Свеаборзькій фортеці р. 1834. в нагоду смерті Гнідича зазначав у своїм деннику, що він колись дуже дружив з Гнідичем, потім ровійшовся і з жалем закінчує: „Він умер, не помирившись зі мною.“**) У своїй історичній козацькій драмі „Прокопій Личунов“, що лише недавно була нарешті видана, Кюхельбекер проявив велике обізнання з запорозькими звичаями, хоч в цій драмі властиво виступав донське козацтво (Трубецкой, Заруцькій). Але обізнаність з запорозьким побутом та звичаями в Кюхельбекера також могла повстати наслідком взаємин з Гнідичем, колись таких близьких.

Над привабутими постатями В. Капніста й М. Гнідича варто було споминитися; це ж були попередники М. Гоголя по перебуванню в Петербурзі й по кар'єрі в російській літературі, які як авторитетним свідомством Вігеля ставились ворожо до москалів. Треба гадати, що й Гоголь почував себе в Північній Пальмірі не так щасливо, як це був примушений советськими обставинами змальовувати Полторацький, а скорше так, як Капніст з Гнідичом.

Але вернімося знову до Гоголя.

Московські скарги та обурення на Гоголя яанотував й одна цікава забута французька книга, на сторінках якої в діалогічній формі подана „світська“ літературна суперечка між Гоголефобами та Гоголефілами в московському товаристві: „Про мене, каже грубий Ніколас, я кавше ненавидів Гоголя. По-перше, це українець!.. він глузує собі в нашій Росії, він її збещує перед обличчям усіх. Це нікчема! От що я завжди говорив!“

На це Гоголефіл відповідає, що навпаки — Гоголь найбільший національний письменник, якого мають москалі, а грубий Ніколас уїдливо зазначає, що саме через це він „представив нас як націю шахраїв“ (Un missionnaire républicain en Russie. Paris 1852. Amiot, t. III, p. 99.)

У цій анонімовій книзі, автора якої не розкриває ані покажчик Лоренца ані Керара, згадується також прозаїк початків ХІХ. ст. Наріжний та Квітка Гоголеві, чи властиво суперечкам у московській товаристві зприводу Гоголя, присвячено в цій книзі чималій розділ. Крім того в цій книзі виявлене таке знання тодішнього московського побуту навіть з такими деталями, як „брафвіч“ (улюблений московським людом міцний напой), і таке знання й орієнтацію в ідейних напрямках тодішньої московської провідної верстви, що доводиться припустити, що автором цього твору не був власнао француз, а москвин. Коли ж приглянемося ближче до голошень у цій книзі загальних ідей і окрема поглядів на тогочасну російську літературу, то стане ясним, що це погляди Аксакових, а тому й серед осіб близьких до гуртка братів Аксакових слід шукати нерозкритого автора цієї цілковито забутої але блискучої книги.

Так само й Богдан Залеський писав дня 19. лютого 1859. до Фр. Духинського: „Перед 25-ма роками гостював у Парижі славний на Московщині поет Гоголь. Перебував він тут з св. пам. Міцкевичем та зі мною співукраїнцем у тісній важливості. У цій важливості не витримав на жаль, але тоді ми часто сходилися вечорами на літературно-політичні розмови. Очевидно говорили ми найчастіше про москалів, бридких і нам і йому. Справа їхньої фінськості була на столі. Гоголь підтримував її цілою своєю українською завальчивістю. Мав він у себе під рукою значні збірки сільських пісень у різних слов'янських говірках. Отож з приводу фінськості москалів склав він був та читав нам прекрасне писанячко. У нім він доводив, через порівняння та зіставлення обіч себе пісень чеських, сербських, українських і т. п. з московськими, вражаючі очі різниці духа, звичаїв та моральности москалів та інших сло-

***) Русская Старина, Спб, 1888.

в'ян. Про кожне людське чуття була особня пісенька: тут наша слов'янська, солодка, лагідна, а тут же обіч московська, понура, дика, не рідко канібальська. Що писанячко це сердечно задовольнило Міцкєвича та мене, можеш собі, шановний земляче, легко уявити. По багатьох роках у Римі, я задумав зажадати від Гоголя цю паралель, та Гоголь вже був перекинувся на оборонця царя та православія, а тому я дав йому спокій. Що ж одначе сталося з тим писанячком? Хіба в посмертній збірці творів Гоголя не знайдеться щось подібного? Це знаменито прислужилося на підтримку твоїх висновків. У кожнім випадкові, знайдеться чи не знайдеться у творах Гоголя подібну паралелю, не тяжко й тепер її скласти, але невіджалувана шкода багатьох та характеристичних анекдотів про москалів, що їх лише одинокий Гоголь міг знати й сам оновісти з особистим та особливим своїм дотепом" (Пшеводник Наукови, Львів, 1901, с. 467).

До речі, слід спинитися також над досить відомим, але часто неправильно пояснюваним знаним листом М. Гоголя до Смірної, де Гоголь з невнимним виглядом заперив, ніби він і сам не знає, яка в нього душа — українська чи московська. Ці викручування мабуть цілковито нещирі, Гоголь написав у відповідь на листа своєї великої приятельки й прихильниці в петербурзьких двірських кол, Смірної-Россет, що до того почувала себе землячкою шсьменника. Отже Смірнова з певним стурбованням сповіщала свого земляка й приятеля дня 3. листопада 1848. в Петербургу, що їй довелось бути присутньою при одній досить загрозливій для Гоголя розмові: „В Растопчіної при Вяземському та Самарині й Толстом розговорились про дух, в якому написані ваші „Мертві Душі“ й Толстой зробив зауваження, що ви всіх москалів представляли у бридкому вигляді, у той час як усім українцям дали ви щось викликаюче симпатію, не вважаючи на смішні сторони їх: що навіть і смішні їх сторони мають щось наївно-привне; що у вас нема ні одного українця такого підлого, як Ноздрьов; що Коробочка небридка саме через те, що вона українка. Він, Толстой, вбачав ненароком проявлену небратерськість у тому, що коли (на початку „Мертвих Душ“, прим. ред.) розмовляє двоє селян і ви кажете „два руських мужика“; Толстой а по ньому Тютчєф, дуже розумна людина, також зазначили, що москвин вже ніяк би не сказав „два руських мужика“. Обидва кавали, що ваша душа українська ціла виллялася в „Тарасі Бульбі“, де з такою любов'ю ви виставили Тараса, Андрія й Остапа“. (Русская Старина, СПб, 1888, Октябрь, с. 132—133).

Видавець цієї кореспонденції, В. Шенрок, при цьому зазначає, що „американцеві“ Толстому траплялось не раз в „ажесточонним авартом“ нагадати на твори Гоголя. С. Т. Аксаков також розповідає у своїх спогадах „Історія мого анякомства с Гоголем“ (див. „Русь“, 1880, Но 6, с. 16): „Я сам чув, як знаний граф Толстой американець кавав на багаточисних зборах у домі Перфильєвих, що були гарячими прихильниками Гоголя, що він (себ то Гоголь, прим. ред.) „враг Росції“ та що його належить у кайданах заслати ш Сибір“.

Автор цікавої статті „Національність Гоголя“, Гр. Дуброва (див. подебрадський студентський журнал „Наша Громада“, Жовтень 1924, Березень 1925), що дуже докладно спинився саме на відповіді Гоголя на наведений нами в уривках лист Смірної, дуже поважно поставився до наведених С. Т. Аксаковим вагров Толстого на адресу Гоголя й доводив з цільовитою поважністю, що це ж не був жаден жарт, що Гоголя справді могла б відставити в кайданах на Камчатку, якщо вже не на Аляску, а тому, мовляв, Гоголь і заперив Смірнову, через яку певно це дистанеться й до цілого літературного й — що найважливіше в цім випадку — до двірського Петербургу, що він справді такий наївно-привний, що навіть і сам не знає, чи в нього душа українська чи ні.

Але аж так трагічно, як це заперив Гр. Дуброва, справа для Гоголя не стояла. Часи Миколи I. — зокрема для Гоголя — не були цілковито подібні до сталінсько-ажонських. Але всеж Гоголь мусів дуже рахуватися в тим, що його мила приятелька пише закордон в похмурого Петербургу. Бо як ніяк наприкінці свого дуже стурбованого листа, де вона згадує потім і те, що й вонаж українка, й мало не патріотка українська, й пише такі речі, які сам Вольтер колись писав про Україну в історії Карла XII, — наприкінці цього листа виразно написала Смірнова дуже ясним тоном, що її приятель, (який до речі нічно потребував грошей й до того і в той момент також потребував грошей), не потребує надалі ні в кого „позичати“ гроші, як тільки в неї й що ці гроші від самого царя. „Знайте вы, что вам вперед не должно ни у кого занимать, как только у меня. У меня есть оттуда деньги, вперед вам вся Россия в долгу“.

До цих рядків Шенрок дає таку нотатку: „А. О. Смірнова цими словами натякала на імператора Ніколая Павловича. Пізніше вона писала Гоголеві щодо тих самих

грошей: „Знайте ж ви, що ці гроші були не мої. Вони справді в мене лежали, та мене просили їх навіть видавати за свої, але тепер дозволили сказати (цеб то государь Николай Павлович), що вони були залишені в мое розпорядження“).

Отже хоч у кайдани заковувати слідом за Толстим - американцем ніхто мабуть Гоголя не збирався, але великий письменник і не менш великий, як звав його чи не Тургенєв, несвідомий революціонер, (себто письменник, що не був свідомий великого революційного впливу своїх творів) був, як виявляється, у матеріальній залежності від Миколи I, який звичайно міг би й менш прихильно ставитися до грошових потреб Гоголя, коли б він дійсно проявив себе виразнішим українцем. А тому Гоголь поквапився засвєтити петербурзький „світ“ і царя цим листом до Смірної, що він не він і хата не його. Але в усього виходить, що приймати його лист до Смірної за ширшу сповідь нам не варто, бо цей лист — сама нещирість й до того вимушена знаними нам обставинами нещирість.

Отже, московські царські рубрики відіграли певну роллю не лише в другій половині XIX ст. і не лише в Галичині!

Що ж торкається Полторацького, то він у своїй книзі про Гоголя у Петербурзі 30-тих років, був примушений сталінським режимом робити в Гоголя великого російського патріота й панібрата петербурзьких літераторів-росіян. В дійсності це могло бути лише маскою для Гоголя, поза якою його обличчя було дуже мало російським. Інакше твір Полторацького належить до пересічно-приємних літературних творів в дусі давніх оповідань Авенаріуса про молоді роки Гоголя. Справдіж Гоголь, так само як і Костомаров, в якого дуже люблять робити поражєння й мало не москвофіла, був недругом Росії. Таким вірним герольдом Москви, яким у другій половині XIX ст. був Драгоманов, не були ніколи ані Гоголь, ані Костомаров.

До речі, цей самий І. Аксаков, що дуже добре знав сам особисто Гоголя, у пізніших роках висловлював в листі до Костомарова таку думку: „Хвала Богові, що Гоголь жив раніше, ніж виникли ці вимоги (вимоги писати в українській мові, прим. ред.): у нас не було б „Мертвих Душ“: ви або Куліш наклали б пута племінного егоїзму й зважали б обрїй видноколом одного племені“. (Лист 30, жовтня 1861. Руський Архів, 1906, кн. 12, с. 540).

У відповідь на цей нами частково наведений лист І. Аксакова Костомаров на закінчення писав такі вирази протимосковській рядки: „І в історії і в сучаснім житті (Московщини) тільки те й бачу, що брехню та неправду й цілковито подляю геніальний вираз Хворостініна (вільнодумця початків XVII ст., прим. ред.) „Русская земля орет фсьо рожью, а живїот фсьо ложью“. (Руський Архів, 1906, кн. 12).

Зрештою, коли трохи замислитись над тим, то такі твори Гоголя, як „Ревізор“ та „Мертвїя душі Ілі походження Чічікова“ висловлюють ту саму думку про Московщину й москалів, що висловив І Костомаров у згаданім листі.

М. Куренівець.

Х р о н і к а

— Українське Видавництво „Пробоем“ у Празі видало в обмеженій кількості примірників окрему відбитку відповіді проф. Б. Мартоса „З приводу публікації С. Наріжного „Українська еміграція“. (Загальна Бібліотека ч. 11(105), с. 7).

— Це саме видавництво видало третій том праці І. Мазепи „Україна в огні й бурі революції (1917—1921) III. Польсько-український союз. Кінець збройних змагань УНР“. (Загальна Бібліотека, ч. 7(92) ст. 231—(3).

— Праця др Миколи Галагана „Парацельс фундатор іятрохемиї“ (з нагоди 450-ої річниці його народження)* (відбитка в „Наступу“) вийшла накладом Укр. В-ва Пробоем у Празі (Загальна Бібліотека ч. 12(107) ст. 29).

— Книга Бєгена Онацького „Навгру-

ги Ватикану“ (сторінки з римського щоденника, том II) вийшла накладом Українського Видавництва „Пробоем“ (Загальна Бібліотека, ч. 10(100), ст. 97).

— У серії „Українське Мистецтво“ вийшла в Українському Видавництві у Львові, монографія Св. Гордліського про творчість Павла Ковжуня (64 ст., 46 репродукцій, з того 4 у дві фарби).

— У Холмі на Святій Даниловоїй Горі вийшла книга архієп. Іларіона „Найсвятіша Дитина Ісус. Легенди“ (ст. 24, з ілюстраціями. Текст віршований).

— У видавництві Юрія Тищенка в Празі в серії „Літературна Бібліотека „ЮТ“ ч. 4 вийшла збірка віршів Юрія Клена „Каравели“ (ст. 141—(2), окладка й 8 креслочки Ю. Вовка). Збірка складається в трьох розділах: I. Услід

конквістадорам. II. Серед озер яєних. III. У Первозваного на горах.

— У Гельсінках стараннями Богдана Кентржинського (видавництво „Кент“) перевидано німецьке видання праці † Миколи Сциборського „Україна в числах“ (ст. 56, 6 образів та мап в тексті на цілу сторінку кожну).

— У Перемишлі 5. вересня ц. р. Володимир Шван прочитав виклад про Гр. Сковороду п. н. „Лицар святої борні“. Півніше цей реферат був прочитаний ще в кількох галицьких містах.

— По літній перерві відбувся в літ. мист. Клубі у Львові перший літературний вечір осіннього сезону, на якому Юрій Липа прочитав виклад на тему „Хутір і Метрополь“.

— Дня 2-го жовтня в Л.-М. К. у Львові відбувся відчит дра Антона Княжинського п. н. „Що таке поступ“.

— Поет Іван Багряний (автор поеми „Скелька“, „Канів“, „Вандея“, „Монголія“ й ін.) прочитав в ЛМК у Львові 10. жовтня спогади про большевицькі тюрми.

— Доц. Ів. Романченко виступав в ЛМК у Львові 15. жовтня з відчитом на тему „Куліш і Гоголь“.

— Виклад др Ю. Полянського п. н. „Галичина — положення простору і його будова“ відбувся там саме 14. жовтня.

— 19. жовтня в ЛМК у Львові відбувся виклад проф. Гр. Ващенко на тему „Вплив большевизму на психіку українського народу“, 20 — реферат проф. В. Чапленка „Письменник і мова“, 21 — проф. др Патерняка про формуцію населення Галичини, 22 — київський драматург Сергій Кокот читав про долю українських письменників під большевицьким ярмом.

— Реферат проф. Ів. Крипякевича „Галичина в княжих часах“ відбувся в ЛМК у Львові дня 28. жовтня ц. р.

— Київський письменник Олександр Ващенко виступав 26. жовтня в ЛМК у Львові в доповіддю на тему „Советська дійсність в українському народньому гуморі“, 2. листопада харківський письменник В. Россинський читав на тему „Історичні паралелі війни 1914. і 1939. рр.“, 5. 11. полк. О. Манзенко говорив про військову тактику Полтавського бою, 4. 11. проф. О. Терлецький читав на тему „Побут і культура Галичини впродовж століть“, 5. 11. проф. Г. Линчевський викладав на тему „Котляревський і українська опера“.

— Зміст четвертого числа літературного часопису „Український Засів“ за р. 1943: Одверте слово — (Редакція). Поезії: Б. Плужник — Рівновага (с. 5—23),

Святослав Гординський — До друзів, Ямби; Юрій Косач — Провістя; Юрій Шерех — Служба сонця, В опері, Жорстокість, Іронічна поезія, Портрет матері; Ол. Гай-Головка — Присвята; Леонід Полтава: Достигли кавуни (сонет). З сучасної німецької поезії. Поезії гергарда Шумана, перекл. Юрія Шереха. Проза: Кость Буревій: Павло Полуботок (Фрагмент в драм); В. Домонтович: Без ґрунту (повість) (продовження: розділи 29—43); Юрій Кандієв: У вогняному кільці; Йосип Повичанюк: Три новелі (Гуляйшільські хлопці, Пута, В житі); Георг Бювінг: Селянин Каролін Гуль, Мандрівка крізь бурю (з німецької переклав Бер). Наукові статті: Ю. Бойко: Шевченко, визволений від большевицької фальсифікації; Ю. Шевельов: Шевченко-кляксик?; Ю. Ш.: Як творив Шевченко-поет; Віктор Петров; О. Потебня - Фольклорист (спроба реконструкції системи методологічних поглядів Потебні); П. Ковальов: До питання про визначення й розвиток граматичних категорій. Критика й бібліографія: Д. Д.-ко: Новіші німецькі публікації про Україну; В. П.: Микола Зеров: Камена. Ред. і вст. стаття Св. Гординського; Гр. Шевчук: Ст. Риндик: Логос. Поезії; М. Спокійний: Русские писатели XIX века о Т. Г. Шевченко. X. 1941; П. Петренко: В. Сімович; Ів. Франко. ого життя та діяльність, Кр. 1941, М. Возняк: Маркіян Шапчинович, Кр. 1941. Хроніка: Юрій Липа: Михайло Васильченко-Наддліманський. Некролог; П. Ковальов: Наукова діяльність історико-філологічного гуртка при київському домі учених в 1942. р. Стор. 168.

— З нагоди 450-ліття українського друкарства в Кракові (1491—1941) вийшов V. том „Української Книги“, накладом Укр. Видавництва й за редакцією Б. Ю. Пеленського (с. 117). Зміст: Від редакції; Іван Кривецький: Прогностикон Юрія Дрогобицького (Котермака); Ст. Сірополко: Шв. Фіоль — перший друкар слов'янських кирилических книг; В. Січинський: Іванора видав Фіоля; І. Крипякевич: Зв'язки І. Федоровича в Краковом; Дм. Чижевський: Українські друки в Галле; Б. Ю. Пеленський: Овідій в українській літературі; П. Зленко: Книга в українській народній словесності; Д. Горняткевич: Українці в архівах м. Кракова. Бібліографія. Фіоліана (матеріали до бібліографії). Українські Овідіана: Наукові праці д-ра В. Кубійовича. Бібліографія українського книгознавства за 1940—1942.

— Стаття Гайица Еберле „Відбудова України“ появилася в „Зюдсдойтше Рундшав“, 1942, вересень, с. 678—682.

— Рецензія О. А. Ізбарта на „Ганд-бух дер Україне“ Мірчука вміщена в „Бібліографі дес Дойтчуме ім Авсланд“ (Штутгарт) 1943, ч. 2, с. 47—48. Там саме вміщені й рецензії Л. Маккензена на працю Р. Смалья - Стоцького про германо-німецькі впливи на українську мову та Карла ф. Кюгельгена на книжечку Богдана Шемета „Ді Україне айнст унд етцт“. (с. 48—50). Так само тут вміщена й рецензія Г. Відманна на працю А. Зандерса (Александра Нікурадае) „Остєвропа ін Контіненталь-європеішер Шау“ (с. 53).

— Стаття Бие Фенціка „Русинське питання“ вміщена в мадярськiм журналі „Кішеббшейгі Керлевейл“ 1942, ч. 6, с. 265—277.

— Книжка Льва Мидловського „Німецько - український мовний провідник для сільського господарства“ (Берлін, 1942, ст. 124) ще торік вийшла в Берліні німецькою мовою. Це коротенький нарис граматики української мови з словником сіль.-госп. термінів.

— Стаття Вольфганга Гелкера „Україна як член Європи“ була вміщена в березневiм вiштку 1943. р. німецького журналу „Дас Цванцігсте Яргундерг“ (с. 95—105).

— У жовтневій книзі з р. 1942. мадярського місячника „Латіотар“ була вміщена стаття Шандора Ільницького „Угорські русини“ (с. 257—260).

— Стаття д-ра Гайнца Бравнера „Колонії німецьких хусточників на Полтавщині“ була вміщена в „Дойтче Monatshefte“, березень—травень 1942, с. 150—160. Стаття написана на підставі архівних даних—за рр. 1808—1867 в архіву міста Полтави.

— Нариси Р. Еме „Таврійські шкци“ уміщені в „Географіше Цайтшріфт“, січень—лютий 1943, с. 19—47, в 6 світлинами та 2 таблицями обравів.

— „Остланд“, Півмісячник для східної політики, містить в останнім грудневім числі з минулого року статтю про українців у ГГ п. н. „Українці між Бугом та Вислою“ (с. 413—418).

— Праця Стефана Чобану „Бесарабія. Її населення, минуле й культура“ вийшла французькою мовою в Букарешті в р. 1941. (с. 136, 6 таблиць, 1 мапа) накладом румунської Академії Наук.

— Видавництво „Тіск“ у Зліні видало чеською мовою книгу Ярослава Пелішка „Чужий світ. Репортаж в Україні та Криму“ (стор. 87 та 196 знімків на цілу сторінку).

— Рецензію на цю книгу вміщено в „Доная-Європа“, 1943, ч. 9.

— У книзі А. Зандерса: Остєвропа ін

Контінентальєвропеішер Шау, ч. 1. (Мюнхен, Гоенайхен.Ферлаг) 1942, ст. 239), в якій розглянено історію Східної Європи до вваду монголів, друга частина присвячена Київському Великому Княвству.

— Паризький великий ілюстрований політично-літературний тижневик „Гренгуар“ 1. жовтня ц. р. містить статтю проф. Рене Мартеля (автора внаої праці „Ля Рютені Сьобкарпатік“, протипольських історичних праць „Ля Франс е ля Полонь“, „Ля Полонь е ну“, життєвису Гетьмана Ів. Мазепа й баг. ін.) — про Галичину в її сучаснім стані.

— Ліонський денник „Ле Журналь“ 4. жовтня вмістив статтю „Київ — святе місто“.

— „Куріе де Віньобль“ у Коломбів 13. жовтня вмістив статтю „Київ“.

— „Ное Бернер Цайтунг“ 17. жовтня ц. р. дає статтю „Київ найбільш здобуване місто“.

— „Еффор“ у Шо-де-Фон 3. жовтня вмістив статтю про Київ.

— „Бавлер Нахріхтен“ 4. жовтня подали допис в Стокгольму п. н. „Україна предмет боротьби“.

— Статтю Імре Балінта „Суспільні й духові пляни на Підкарпатті“ умістив журнал „Уї модьор музеум“ (Кошиці) 1943, вш. 3, с. 26—31.

— У словацькій прилові „Уї модьор музеум“, 1943, вш. 2, уміщена стаття Ладіслава Гейвєя „Ігнатій Дарані та Горіиння Угорщина“.

— Словацький щомісячник „Словенске Погляди“ (Турчанський св. Мартин) у січневім вiштку п. 1943. містять уривки в записника Мікулаша Гаціка „Пісня України“ (с. 20—26).

— „Трібюн де Женев“ 12. 4. 43, вмістила статтю про Кубань Едмона Делаяжа.

— Римський тижневик „Фронте“ 15. 6. 43. подав ряд ілюстрацій про відновлення релігійного життя в Україні.

— Міланська „Італія“ 16. 7. 43. подала допис в Женеві про утиски Москвою церкви в Україні.

— „Аксіон Франсез“ 19. 7. 43, марсейський „Радікаль“ 18. 7. та „Пті Марсез“ 19. 7. принесли допис директора „Вуа де ля Франс“, Леона Бусара, про його подорож до Вінниці і цілу трагедію України. Про це саме писав „Гренгуар“ 16. 7. ц. р.

— Статтю Германна Леффлера „Держава запорозьких козаків. До історії України“ умістили „Берлінер Monatshefte“, 1942, червень, с. 255—266.

— Брошура Олодара Шімоніффі „Цвай-вінгальбєре Карпатенланд. Унгарис Ав-

фбавверк ім Карпатенланде" вийшла на-
кладом Вайни та Бокара (Будапешт-
Ляйпціг, 1941, с. 64).

— Стаття М. Коваленського „Украї-
не — бэфрайтес Ланд“ уміщена у
„Фольк ім Остен“ (Букарешт) 1941, ч.
9, с. 1—6.

— Стаття І. ф. Пеля про німців на
східній Волні вміщена в „Дойтче Мо-
натсгефте“, 1941, ч. 1/2, с. 70—73.

— Статтю „Значіння Бесарабії та Бу-
ковини“ містить німецький журнал „Дер
наге Остен“ (Істанбул) 1941, ч. 16, ст.
438—439.

— Статтю Шандора Кюрті про пово-
рот буковинських секлерів містить „Ку-
лді Семле“ (Будапешт), 1941, ч. 4, с.
332—336.

— Стаття Лайоша Сольмаші „Мадя-
ри в Буковині“ містить „Кішеббшегі Ке-
рлевейл“, 1941, ч. 5, с. 304—311.

— Статтю Отто Шварца про госпо-
дарське значіння Буковини містить
„Фольк ім Остен“ (Букарешт) 1941, ч.
10, с. 44—48. У попереднім числі цього
часопису була вміщена стаття Кумпа-
насу про господарське значіння Беса-
рабії.

— Стаття Секстия Пушкаріва „Бе-
сарабія“ була вміщена в „Берлінер Мо-
натсгефте“, 1941, серпень, с. 526—537.
(зреферовано в „Дойтче Пост авс дем
Остен“, 1941, ч. 9, с. 16—18).

— Стаття Домета Олячина про по-
літичний та культурний розвиток Укра-
їни була вміщена в „Дойтчтум ім Авс-
ланд“, 1941, ч. 1/2, с. 15—23.

— Мадярський журнал „Лятготар“
(1941, ч. 2, с. 28—32) містить покажчик
літератури про буковинських сейкелів та
молдавських чоків, складений Яношем
Кертейсом.

— Стаття Марії В. Потоки „Дас Вальд-
Карпатенланд“ уміщена в місячнику „Ун-
гари“ (Будапешт) 1941, лютий, с. 110—
118, (з ілл.).

— Статтю Р. Генніга „Висла-Дніпро
та Німан-Дніпро“ вмістила „Вельтвірт-
шафт“ 1940, ч. 5.

— Стаття Памфіла Шейкару п. в.
„Москва й Україна“ була вміщена в що-
деннику „Курентул“ (Букарешт) дня 7.
11. 43.

— Рецензію Ява В. Орміса на працю
проф. Володимира Січвиського „Дере-
вляні будівлі в Карпатській області“ у-
міщено в „Словенськіх Поглядах“, річн.
57., (1941), липень-серпень, с. 514—519.

— Брошура Франца Й. Веранова „Ді
юдіше Мундарт Нордостунгарис“ (Брюнн,

Ляйпціг: Рорер, 1941, 58 с.) обговорює
жидівську говірку в Карпатській Україні.

— Рецензію К. ф. Кюгельгена на кни-
гу Дм. Дорошенка „Ді Україне унд дас
Райх“ містить „Бібл. дес Дойтчтумс ім
Авсланд“ 1942, 6, с. 181. Поруч з нею
вміщена рецензія В. ф. Равлганта на
працю А. Яковлева про вплив німецько-
го права на Україні.

— Коротеньку рецензію К. Фогта на
„Історію України“ (в німецькій мові)
Бориса Крупницького та „Німецько-укра-
їнський кишеньковий словник“ Г. Нако-
вечної містить „Дойтче Фольксфоршунг
ін Бемен унд Мерен“ 1943, ш. 1/2, ст.
132.

— Стаття Родеріха ф. Бістрама „У-
країна—край без національної державно-
сти“ уміщена у журналі „Вір унд ді
Вельт“ листопад 1941, р., с. 447—451.

— Брошура Франца Павзера „Ді У-
країне“ (друк., як рукопис, 29 ст. з 1
картою) вийшла року 1941. в Берліні в
серії Союзу Німецького Сходу (рецен-
зія на цю книгу див. „Бібліографі дес
Дойтчтумс ім Авсланд“ 1942, 3, с. 76).

— Стаття Золтана Чуки „Буковинські
мадяри вертаються“ вміщена в місячни-
ку „Унгари“, 1942, січень, с. 48—53 (з
ілл.).

— Статтю Йозефа Георга Оберлінга
„Гунгаризм Буковини“ вмістила „Унгари“,
1942, січень, с. 34—47.

— У в-ві Франка в Штуттарті р. 1942
вийшов словничок Алоїса Булітта „Рус-
ссіш-українішер Шарахфюрер“ (71 с.)

— Стаття Карла ф. Кюгельгена „Про
німецьких колоністів на Волні та на
Україні на Захід від Дніпра“ (на основі
доповіді Др. Карла Штумппа) вміщена
в „Дойтче Пост авс дем Остен“, 1941,
ч. 12, с. 2—6.

— Рецензія А. М. Амманна (Т. І.) на
латинську дисертацію Дм. Блажейов-
ського про владу київських католицьких
митрополитів (Рим 1943) уміщена в „О-
рієнталія Хрїстіана Періодіка“, Рим,
1943, ш. 1—2, с. 235.

— Дня 21. серпня 1943 вмер у Києві
керівник секції шкільної культури району
Київ - центр, Борис Анат. Полницький
(Н. Укр. Сл. ч. 198(516) від 24. 8. 43).

— Дня 21. листопаду 1943. вмер у
Празі 90-ому році життя проф. др Отто
Ейхельман, заслужений професор Уні-
верситету св. Володимира в Києві, Укра-
їнського Державного Університету в Ки-
єві, Українського Вільного Університе-
та в Празі, Укр. Госп. Академії в По-
дєбрядях — по катедрі міжнародного
права.

УВАГА!

Появилась нова книжка!

Микола Андрусак

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

I. том, стор. 176 з гарною обгорікою М. Витинського та з 5 таблицями родоводів.

Видання Укр. В-ва «Пробоем»

Ціна 5.— RM.

Набути можете у В-ві:

«Пробоем», Прага XIV-65.
pošt. schr. 3.

УВАГА! ЗАМОВЛЯЙТЕ!

**ВЕЛИКИЙ
УКРАЇНСЬКО - НІМЕЦЬКИЙ
СЛОВНИК**

Опрацьований з доруки Укр. Наук. Інституту в Берліні Ден. Кузелею та Яр. Рудницьким. Стор. 1494 в гарній оправі. Ціна 18 RM, з перес. 19 RM,

**КИШЕНЬКОВИЙ
УКРАЇНСЬКО - НІМЕЦЬКИЙ
СЛОВНИК**

Опрацьований Яр. Рудницьким

Ціна 1.50 RM, з пер. 1.70 RM.

Замовляти:

«Пробоем», Прага XIV-65.
pošt. schr. 3.

НОВИНА! УВАГА!

Вже вийшла у В-ві **„ПРОБОЕМ“**
у Празі книжка

Доц. д-ра Я. РУДНИЦЬКОГО

**„Як говорити
по літературному?“**

Приклади, правопис, граматика,
ввічливі мови і т. п.

Негаймо посилайте замовлення
на адресу:

«Пробоем», Прага XIV.-65, Fach 3.

Ціна з пересилкою 2.— RM.

Авторський гонорар із цієї книжки
призначений на допомогу Україн-
ському Студентству.

УВАГА!

Тільки що вийшла в Укр. В-ві
«Пробоем» нова книжка

Ілля Ясінчук

З Е Л Е Н А К А Д Р А

трагедія в трьох діях.

Дуже цікава драма з часу
розпаду Польщі в 1939 р. і
яка добре годиться для вистав

Стор. 71, ціна 3 RM.

Замовлення надсилайте на
адресу:

«Пробоем», Прага XIV-65.
pošt. schr. 3.

УКРАЇНЦІ

Передплачуйте,
читайте,
поширюйте
видання Українського Видавництва

„ПРОБОЄМ“

- I. „НАСТУП“ — український націоналістичний тижневик, що привносить вісті зі всіх українських земель та інформує про життя українців цілого світу і про світову політику. Піврічно 8 RM. В цій сумі є і за „Націоналіста“ і „Техніка“.
- II. „НАЦІОНАЛІСТ“ — часопис українського юнацтва, виходить двотижнево.
- III. „ТЕХНІК“ — двотижневик, часопис технічного зв'язу.
- IV. „ПРОБОЄМ“ — Український журнал культури, політики, суспільно-громадського життя, мистецтва й літератури. Місячник. Піврічно 8 RM.
- V. „КНИГОЗБІРНЯ ПРОБОЄМ“ — в ній виходять найкращі твори українських і чужих письменників і поетів.
- VI. „НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА НАСТУП“ — привносить популярні книжки й брошури на різні теми.
- VII. „САМООСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“ — приносить наукові книжки й підручники різних фахів, що допоможуть Вам проглибити Ваше знання.
- VIII. „ТЕХНІЧНА БІБЛІОТЕКА“ — випускає книжки й брошури з технічного зв'язу.
- IX. „ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА“ — містить публіцистичні твори.
- X. „РЕЛІГІЙНА БІБЛІОТЕКА“ — привносить книжки з церковного і релігійного життя.
- XI. „БІБЛІОТЕКА ВІДВАГА“ — випускає книжки для юнацтва.
- XII. „ДІТОЧИЙ СВІТ“ — привносить книжечки для дітей
- XIII. ВИПУСКИ: портрети велетнів України, тризуби, листівки, гасла, відданки, тощо.

Гроші засилайте виключно нашими чеками: Число konta Поштової Щадниці в Празі: „ПРОБОЄМ“ 201.699, або „НАСТУП“ 9.028, в Німеччині: Postscheckkonto Nr. 122.124, Berlin, Zeitschrift „NASTUP“ in Prag; в Словаччині: Poštová Sporiteľna v Bratislave č. 5835 Časopis „Nastup“ v Prahe.

Замовлення слати на адресу:

„PROBOJEM“, Prag XIV-65, Postfach 3.

